

N r 1/2021
Czasopismo naukowe
e-ISSN 2300-4673

Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego
w Olsztynie

K

P

P

Kortowski
Przegląd
Prawniczy

KOMITET REDAKCYJNY

Redaktor naczelny – dr Magda Dziembowska
Zastępca redaktora naczelnego – dr Adrianna Szczechowicz
Członkowie redakcji – dr Dobrochna Ossowska-Salamonowicz,
mgr Karolina Rzeczkowska

RADA NAUKOWA

prof. zw. dr hab. Jerzy Kasprzak, dr hab. Mariola Lemonnier, prof. UWM,
dr hab. Wiesław Pływaczewski, prof. UWM, dr hab. Maria Szczepaniec, prof. UKSW,
dr Сергій Банух, dr hab. Сергій Гречанюк, dr Оксана Коваль, dr Norbert Malec,
prof. Josef Čentés, prof. Edward Burda, PhDr. Anna Schneiderová,
JUDr. Kamila Bubelová, Ph.D.

RECENZENCI

Lista recenzentów zostanie zamieszczona w ostatnim numerze danego roku

REDAKCJA WYDAWNICZA

mgr Joanna Daniluk

PROJEKT OKŁADKI

Zespół Komitetu Redakcyjnego

SKŁAD I ŁAMANIE

Marian Rutkiewicz

ADRES REDAKCJI

Wydział Prawa i Administracji UWM
10-725 Olsztyn, ul. Obiży 1, pok. 10

Wersją pierwotną (referencyjną) kwartalnika „Kortowski Przegląd Prawniczy”
jest wersja elektroniczna

ISSN 2719-7506 (print)

ISSN 2300-4673 (online)

© Copyright by Wydawnictwo UWM • Olsztyn 2021

Wydawnictwo UWM

ul. Jana Heweliusza 14, 10-718 Olsztyn

tel. 89 523 36 61, fax 89 523 34 38

www.uwm.edu.pl/wydawnictwo/

e-mail: wydawca@uwm.edu.pl

Nakład 42 egz. (wersja papierowa); czasopismo dostępne online

Ark. wyd. 8,5; ark. druk. 7,0

Druk: Zakład Poligraficzny UWM w Olsztynie, zam. nr 101

Spis treści

MONIKA ĆWIKŁA	
<i>Izolacja skazanych niebezpiecznych w polskich zakładach karnych</i>	5
PAULINA PALEŃ-ROGOŻYŃSKA	
<i>Skazany na karę pozbawienia wolności – studium prawnokryminologiczne</i>	19
DANIEL ZERO	
<i>Cybersuicydologia – nowe technologie a samobójstwo</i>	35
MACIEJ ŁYŻWIŃSKI	
<i>Umowy normalizujące stosunki między Państwem Izrael a Zjednoczonymi Emiratami Arabskimi i Królestwem Bahrajnu w świetle prawa międzynarodowego – wybrane zagadnienia.....</i>	53
MAGDALENA TYSKA, TOMASZ SMOLIŃSKI	
<i>Sposób ukształtowania obligatoryjnych elementów skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia a jego wpływ na skuteczność dochodzenia roszczeń odszkodowawczych od Skarbu Państwa.....</i>	77
JOANNA ŁYSY	
<i>Statut szkoły – między legitymizacją praw uczniów a przemocą wobec nich.....</i>	93

DOI: 10.31648/kpp.6686

Monika Ćwikła

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0002-6898-323X

monika.cwikla@onet.pl

Izolacja skazanych niebezpiecznych w polskich zakładach karnych

Wstęp

W polskich zakładach karnych i aresztach śledczych przebywają osoby, które należy izolować od pozostałych osadzonych. Dzieje się tak z wielu powodów, m.in. z rodzącej się między nimi nienawiści. Niekiedy spowodowane jest to zachowaniem samego więźnia, który zachowuje się w sposób agresywny oraz przekracza normy społeczno-moralne. Skazani spełniający kryteria izolacji szczególnej powinni być poddani innym niż pozostali procedurom, a w związku z tym umieszczeni w specjalnym oddziale lub celi, gdzie stosuje się zwielokrotnione zabezpieczenie techniczno-ochronne¹. Ten opis dokładnie przedstawia osadzonego niebezpiecznego, którego sytuację w warunkach izolacji autorka ma zamiar przedstawić w niniejszym artykule. System norm prawa karnego nie przewiduje pojęcia „sprawców niebezpiecznych”, a używanie takiego sformułowania potocznie spotykanego tak w literaturze podmiotu, jak i orzecznictwie wynika z utrwalenia tego określenia w języku, przez co traktowane jest jako określenie oficjalne².

Kwalifikacja osadzonego

24 października 2015 r. weszła w życie nowelizacja Kodeksu karnego wykonawczego³, która wprowadziła ustawowe przesłanki do kwalifikowania

¹ S. Przybyliński, *Więźniowie niebezpieczni ukryty świat penitencjarny*, Kraków 2012, s. 11.

² Z. Lasocik, *Funkcjonowanie oddziałów dla tzw. „więźniów niebezpiecznych” w Polsce*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXXI, s. 302.

³ Ustawa z dnia 10 września 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2015 r., poz. 1573).

więźniów jako szczególnie niebezpiecznych. Ustawa dostosowuje polskie przepisy do wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu (dalej jako ETPC). Zmiana jest pokłosiem wyroków ETPC z 17 kwietnia 2012 r. w sprawach Piechowicz⁴ oraz Horych⁵ przeciwko Polsce. Trybunał w niniejszych sprawach orzekł, że Polska często zbyt pochopnie nadaje status więźnia niebezpiecznego i zbyt długo stosuje związane z tym środki, takie jak izolacja od innych więźniów, ograniczenia w widzeniach z rodziną czy regularne kontrole, w tym uciążliwe i upokarzające kontrole osobiste⁶. Za osadzonego niebezpiecznego można uznać osobę, która popełniła jedno z bardzo poważnych przestępstw wymienionych w ustawie (m.in. zamach na niepodległość państwa, porwanie, przestępstwo z użyciem broni palnej lub materiałów wybuchowych). Status ten może być również przyznany recydywistom, którzy podczas poprzedniego pobytu w więzieniu m.in. byli organizatorami lub aktywnymi uczestnikami buntu, zaatakowali funkcjonariusza lub pracownika więzienia, znęcali się nad innymi więźniami, a także uciekli lub podejmowali próby ucieczki z więzienia. Jednym z powodów takich sytuacji może być rodząca się w osadzonym nienawiść, złość czy napięcie. Jednakże powodów może być wiele więcej oraz mogą się one ze sobą łączyć. Izolacja wpływa na każdego z więźniów inaczej, u jednego emocje te będą tłumione same w sobie, z kolei inna osoba będzie je eksponować. Dodatkowo należy wskazać, że każdy osadzony w sposób indywidualny przeżywa okres przebywania na terenie więzienia. Na gruncie pedagogiki resocjalizacyjnej zjawisko to rozpatruje się w kategoriach marginalizacji społecznej, która oznacza, że dotknięta nim jednostka podejmuje zachowania niezgodne z normami społecznymi, w tym z prawnymi⁷. Długotrwałe odbywanie kary może skutkować okazywaniem wobec innych więźniów i funkcjonariuszy Służby Więziennej uczuć, takich jak złość, poczucie bólu (fizycznego i psychicznego), zagrożenia, przeciążenia, a także frustracji⁸. Często rozpoczyna się od wyzwisk, później dochodzi do rękoczynów, stałego i uporczywego dręczenia, aż do prowokowania bójek i awantur.

Kolejna grupa osób, która może zostać uznana za więźniów niebezpiecznych, to członkowie zorganizowanych grup przestępczych. Konsekwencją przy-

⁴ Wyrok ETPC z 17 kwietnia 2012 r. w sprawie 20071/07 Piechowicz przeciwko Polsce, LEX nr 1147973.

⁵ Wyrok ETPC z 17 kwietnia 2012 r. w sprawie 13621/08 Horych przeciwko Polsce, LEX nr 1147960.

⁶ K. Dąbkiewicz, *Status „N” tylko dla więźniów rzeczywiście niebezpiecznych*, 2015, <http://www.lex.pl/czytaj/-artykul/status-n-tylko-dla-wiezniow-rzeczywiscie-niebezpiecznych-1> (dostęp: 30.11.2017).

⁷ J. Florczykiewicz, *Poczucie marginalizacji osadzonych odbywających karę pozbawienia wolności i wybrane jego uwarunkowania. Sprawozdanie z badań*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2013, nr 22, s. 155.

⁸ R. Poklek, *Instytucjonalne i psychospołeczne. Aspekty więzienia*, Kalisz 2010, s. 52; zob. także G.B. Szczygieł, *Społeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Białystok 2002, s. 40.

znania statusu osadzonego niebezpiecznego jest dokonanie wielu ograniczeń dotyczących m.in. poruszania się, kontroli osobistej, spacerów oraz widzeń. Istotną zmianą wprowadzoną nowelizacją jest możliwość traktowania więźniów indywidualnie, w tym podejmowania w konkretnych przypadkach decyzji o odstępstwach od ogólnych wymogów i obostrzeń. Zgodnie z nowelizacją, komisja penitencjarna ma podejmować decyzję o uznaniu skazanego za stwarzającego poważne zagrożenie społeczne albo poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa zakładu karnego. Decyzja ta będzie weryfikowana co najmniej raz na 3 miesiące. Za każdym razem komisja będzie musiała uwzględnić: właściwości i warunki osobiste skazanego, motywację i sposób zachowania przy popełnieniu przestępstwa oraz rodzaj następstw tego czynu. Ponadto pod uwagę brane będzie zachowanie podczas pobytu w więzieniu, stopień demoralizacji oraz postępy w resocjalizacji. W przypadku członków zorganizowanych grup przestępczych komisja uwzględni dodatkowo zagrożenie, które może wynikać z nawiązania kontaktów z członkami grupy⁹.

Definicja osoby niebezpiecznej

Przez dziesiątki lat w ustawodawstwie oraz w praktyce penitencjarnej na określenie omawianych skazanych używano pojęcia „niebezpieczni” oraz oznaczano ich literą „N”. Przenosząc w 2003 r. do Kodeksu karnego wykonawczego (dalej k.k.w.) regulaminowe przepisy, zrezygnowano z terminu „skazany/tymczasowo aresztowany niebezpieczny”. Przyjęto wtedy nowe określenie: „skazany/tymczasowo aresztowany stwarzający poważne zagrożenie społeczne albo poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa zakładu karnego”¹⁰. Z takim złożonym oznaczeniem spotykano się już wcześniej w ustawodawstwie penitencjarnym. Jednakże dopuszczano wówczas posługiwanie się terminem „niebezpieczny”, będącym skrótem powyższego, nazbyt rozbudowanego oznaczenia tych osób¹¹. Oprócz pojęcia „przestępca niebezpieczny”, funkcjonuje równocześnie pojęcie „osadzony niebezpieczny”. Przestępca uznany za niebezpiecznego nie we wszystkich przypadkach zostaje zakwalifikowany do grona osadzonych niebezpiecznych. Wynika to z tego, iż nie zawsze taka osoba staje się przestępcą niebezpiecznym. Przykładem rozróżnienia może być zabójca, osoba budząca wśród społeczności poczucie niebezpieczeństwa. Osoba, mimo tego że uznawana jest za groźnego przestępcę, nie wskazuje na fakt posiadania przez niego statusu „N”. Kolejny przykład stanowi sprawca czynu karalnego, który uznany za czyn o niewielkiej

⁹ <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/komunikat.xsp?documentId=8652AEF887093D1EC1257ED-C0037D5BA> (dostęp: 22.05.2019).

¹⁰ T. Bulenda, R. Musidlowski, *O więzieniach niebezpiecznych w kontekście praw człowieka*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2008, nr 60, s. 31.

¹¹ Ibidem.

szkodliwości społecznej albo o czyn lżejszy od wspomnianego zabójstwa, jednakże w związku z istniejącymi przesłankami może świadczyć o kwalifikacji do grona więźniów niebezpiecznych. Warto podkreślić, że zakres terminów „przestępca” i „osadzony niebezpieczny”, mimo że są zbieżne oraz integrujące, stanowczo różnią się, co jest także merytorycznie uzasadnione¹². T. Bulenda i R. Musidlowski określają to jako „manipulację pojęć”, powodującą pewne perturbacje – chodzi o naruszenie ustalonego porządku w mówieniu i pisaniu o osobach należących do takiej samej grupy¹³. Można wyróżnić dwa źródła takiego stanu rzeczy. Pierwsze połączone jest z uwarunkowaniami historycznymi, które odcisnęły swoje piętno na teorii i praktyce penitencjarnej¹⁴. Natomiast odniesieniem drugim są konotacje związane z procesem tworzenia prawa, które najpierw w wersji „powielaczowych” (wytyczne, zarządzenia) trafiło do aktów wykonawczych (rozporządzeń), a dopiero stamtąd do ustaw¹⁵. Autor komentarza, S. Paweła, zauważa, że art. 88 § 3 Kodeksu karnego wykonawczego¹⁶ w istocie wprowadza odrębny typ zakładu karnego zamkniętego¹⁷. T. Szymanowski stwierdza natomiast, że postanowienie tego przepisu jest związane z celami i kryteriami klasyfikacji skazanych i zakładów karnych oraz zasadą ochrony społeczeństwa i funkcją izolacyjno-zabezpieczającą, jaką ma do spełnienia wykonywanie kary¹⁸. Nie definiuje on zatem wprost pojęcia „skazany niebezpieczny”. W literaturze penitencjarnej nadal wskazuje się na termin „niebezpieczny”, mimo że nie występuje on w obowiązującym Kodeksie karnym wykonawczym (dalej jako k.k.w.). Podobnie w komentarzach do tego przepisu używa się również tego pojęcia. Jednakże jedni autorzy piszą wprost o skazanych nazywanych niebezpiecznymi¹⁹, zaś inni o tzw. niebezpiecznych²⁰. Wieleść tych – wydawać by się mogło identycznych – pojęć, stanowiących z natury rzeczy swoiste *superfluum*, powoduje niestety pewne zagmatwania w zakresie odwoływania się do osób należących do tej samej grupy²¹. W polskim Kodeksie karnym wykonawczym z 1997 r. brakuje legalnej definicji „więźnia

¹² S. Przybyliński, op. cit., s. 18.

¹³ T. Bulenda, R. Musidlowski, op. cit., s. 31.

¹⁴ W. Rodakiewicz, *Postępowanie z osadzonymi niebezpiecznymi w polskich jednostkach penitencjarnych*, [w:] L. Bogunia (red.), *Nowa kodyfikacja prawa karnego*, t. XIII, Wrocław 2003, s. 412–418.

¹⁵ H. Misztal, *Postępowanie z więźniami niebezpiecznymi*, Kalisz 2000, s. 33–60.

¹⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2017 r., poz. 665 z późn. zm.).

¹⁷ S. Paweła, *Kodeks karny wykonawczy – praktyczny komentarz*, Warszawa 1999, s. 256.

¹⁸ T. Szymanowski, Z. Świda, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz. Ustawy dodatkowe, akty wykonawcze*, Warszawa 1998, s. 197.

¹⁹ S. Lelental, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2001, s. 261.

²⁰ Z. Hołda, K. Postulski, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Gdańsk 2007, s. 365.

²¹ R. Godyla, L. Bogunia, *Niektóre problemy kwalifikowania skazanych i tymczasowo aresztowanych do grupy osadzonych niebezpiecznych*, [w:] A. Kwieciński (red.), *Postępowania z wybranymi grupami skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Warszawa 2013, s. 22.

niebezpiecznego”, lecz art. 88 § 3 k.k.w., w połączeniu z Regulaminem wykonywania kar pozbawienia wolności z 1997 r. oraz Regulaminem wykonywania tymczasowego aresztowania z 1998 r., pozwoliły na próbę wypracowania owej definicji²².

Warunki cel mieszkalnych dla skazanych niebezpiecznych

Cele osadzonych niebezpiecznych są małe oraz okratowane w sposób maksymalnie możliwy. Szczególna izolacja osadzonych widoczna jest na każdej płaszczyźnie. Ich życie jest kontrolowane przez 24 godziny na dobę. Każdy ruch jest rejestrowany przez kamery, każdorazowe wyjście na spacer odbywa się w kajdankach i co najmniej w towarzystwie dwóch funkcjonariuszy. Przed wyjściem oraz wejściem do celi funkcjonariusze przeszukują ubrania skazanego, każąc mu się rozebrać do naga. Codziennie też cela podlega sprawdzeniu, przegląda się szafki i osobiste rzeczy, jak również obstukuje kraty. Dla bezpieczeństwa łóżko, szafka i stolik przytwierdzone są do podłogi i ścian – na wypadek gdyby „lokator” takiej celi miał atak furii, wówczas nie zdoła niczego wyrwać czy zdewastować. W kącie znajduje się aneks sanitarny²³.

Warunki dla skazanych niebezpiecznych określone zostały w art. 88b k.k.w. W zakładzie karnym typu zamkniętego skazani, o których mowa w art. 88a § 2 k.k.w., odbywają karę w następujących warunkach:

1) cele mieszkalne oraz miejsca i pomieszczenia wyznaczone do: pracy, nauki, przeprowadzania spacerów, widzeń, odprawiania nabożeństw, spotkań religijnych i nauczania religii oraz zajęć kulturalno-oświatowych, z zakresu kultury fizycznej i sportu wyposaża się w odpowiednie zabezpieczenia techniczno-ochronne;

2) cele mieszkalne pozostają zamknięte całą dobę i są częściej kontrolowane niż te, w których osadzeni są skazani, wobec których nie podjęto decyzji, o której mowa w art. 76 § 1 pkt 7;

3) skazani mogą uczyć się, pracować, bezpośrednio uczestniczyć w nabożeństwach, spotkaniach religijnych i nauce religii oraz korzystać z zajęć kulturalno-oświatowych, z zakresu kultury fizycznej i sportu, tylko w oddziale, w którym są osadzeni;

4) poruszanie się skazanych po terenie zakładu karnego odbywa się pod wzmocnionym dozorem i jest ograniczone tylko do niezbędnych potrzeb;

²² P. Grześko, *Sprawca niebezpieczny w izolacji więziennej*, [w:] M. Szwejkowska, K.D. Ryś (red.), *Współczesne wyzwania dla systemów penitencjarnych na świecie*, Olsztyn 2016, s. 176.

²³ http://nasygnale.pl/kat,1025343,title,Wiezienie-w-wiezieniu-czyli-cela-dla-niebezpiecznych,wid,15191997,wiadomosc.html?_tictsrn=3&ticaid=61a509 (dostęp: 30.11.2017).

5) skazanych poddaje się kontroli osobistej przy każdorazowym wyjściu i powrocie do cel;

6) spacer skazanych odbywa się w wyznaczonych miejscach pod wzmocnionym dozorem;

7) sposób osobistego kontaktowania się przedstawicieli podmiotów określonych w art. 38 § 1 ze skazanymi określa każdorazowo dyrektor zakładu karnego;

8) widzenia skazanych odbywają się w wyznaczonych miejscach pod wzmocnionym dozorem. Skazani nie mogą korzystać z widzeń w obecności skazanych, wobec których nie podjęto decyzji, o której mowa w art. 76 § 1 pkt 7;

9) widzenia mogą być udzielane w sposób uniemożliwiający bezpośredni kontakt z osobami odwiedzającymi, jeżeli zachodzi poważne zagrożenie bezpieczeństwa osób odwiedzających. Decyzje w tej sprawie podejmuje dyrektor zakładu karnego. Nie dotyczy to osób, o których mowa w art. 8 § 3. Jednak na żądanie tych osób widzeń udziela się w sposób uniemożliwiający bezpośredni kontakt ze skazanymi. W czasie korzystania z widzeń skazani nie mogą spożywać artykułów żywnościowych i napojów;

10) skazani nie mogą korzystać z własnej odzieży i obuwia²⁴.

Natomiast warunki dla tymczasowo aresztowanych niebezpiecznych zawarte są w art. 212b k.k.w. W areszcie śledczym tymczasowo aresztowany, o którym mowa w art. 212a k.k.w., przebywa w następujących warunkach:

1) cele mieszkalne oraz miejsca i pomieszczenia wyznaczone do: pracy, nauki, przeprowadzania spacerów, widzeń, odprawiania nabożeństw, spotkań religijnych i nauczania religii oraz zajęć kulturalno-oświatowych, z zakresu kultury fizycznej i sportu wyposaża się w odpowiednie zabezpieczenia techniczno-ochronne;

2) cele mieszkalne są częściej kontrolowane niż te, w których osadza się tymczasowo aresztowanego, wobec którego nie podjęto decyzji, o której mowa w art. 212a § 1;

3) tymczasowo aresztowany może uczyć się, pracować, bezpośrednio uczestniczyć w nabożeństwach, spotkaniach religijnych i nauce religii oraz korzystać z zajęć kulturalno-oświatowych, z zakresu kultury fizycznej i sportu tylko w oddziale, w którym jest osadzony;

4) poruszanie się tymczasowo aresztowanego po terenie aresztu śledczego odbywa się pod wzmocnionym dozorem i jest ograniczone tylko do niezbędnych potrzeb;

5) tymczasowo aresztowanego poddaje się kontroli osobistej przy każdorazowym wyjściu i powrocie do celi;

6) spacer tymczasowo aresztowanego odbywa się w wyznaczonych miejscach pod wzmocnionym dozorem;

²⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2017 r., poz. 665).

7) sposób osobistego kontaktowania się przedstawicieli podmiotów określonych w art. 38 § 1 z tymczasowo aresztowanym określa każdorazowo dyrektor aresztu śledczego;

8) widzenia odbywają się w wyznaczonych miejscach pod wzmocnionym dozorem. W czasie korzystania z widzeń w sposób uniemożliwiający bezpośredni kontakt z osobami odwiedzającymi tymczasowo aresztowany nie może spożywać artykułów żywnościowych i napojów. Widzenia nie mogą odbywać się w obecności tymczasowo aresztowanego, wobec którego nie podjęto decyzji, o której mowa w art. 212a § 1;

9) tymczasowo aresztowany nie może korzystać z własnej odzieży i obuwia²⁵.

Izolacja więzienna

Tworzenie odrębnych oddziałów dla osób niebezpiecznych w aresztach śledczych oraz zakładach karnych lub umieszczanie ich w osobnych celach mieszkalnych zgodnie z obowiązującymi przepisami stanowi istotnie dodatkowe zwiększenie stosowanie reżimu izolacji więziennej. Stanowi to jednocześnie świadectwo tworzenia tzw. izolacji w izolacji. Jest to przykład realizacji pomysłu kreowania izolacji wielopoziomowej o różnym zakresie i intensyfikacji. Z analizy przepisów prawnych, jak również praktyki penitencjarnej wynika, że mamy do czynienia z wielokrotną izolacją więźniów od społeczeństwa oraz jednych więźniów od drugich²⁶. Przebywanie na oddziale zamkniętym jest stygmatyzujące, przede wszystkim przez czerwony lub pomarańczowy ubiór. Oprócz tego określonego stroju, więźniowie niebezpieczni mogą mieć kajdanki oraz prowadnice na rękach i nogach, gdy wychodzą z oddziału. Dodatkowo uwłaczająca może być obserwacja więźniów przez innych osadzonych na dziedzińcu zakładu karnego. Są też tacy, którzy czują się wówczas jak celebryci. Stygmatyzacja jest procesem zdecydowanie negatywnym. Warto na potwierdzenie powyższego przytoczyć opinię pewnego skazanego: „Jestem ubrany na czerwono, więc wszyscy myślą, że jestem skurwysynem. A przecież tylko kogoś zabiłem łopatą”²⁷. Gdy „enka” opuszcza oddział zamknięty i trafia do „normalnego” oddziału zakładu karnego, wówczas ma wysoką pozycję z racji tego, że kiedyś siedział na takim oddziale. Więzień zdaje sobie sprawę, że gdy wyjdzie z oddziału specjalnego, to jego osoba będzie postrzegana w odmienny sposób – nie poprzez przestępstwo, które popełnił, ale przez to, że miał status osadzonego niebezpiecznego.

²⁵ Ibidem.

²⁶ T. Bulenda, R. Musidłowski, op. cit., s. 35.

²⁷ <http://www.uwm.edu.pl/egu/news/5/czytaj/917/z-wiezniami-nie-rozmawiam-o-pogodzie.html> (dostęp: 12.07.2019).

W przypadku więźniów „N”, którzy są pozbawieni jakiegokolwiek kontaktu z pozostałymi osadzonymi, występuje dodatkowe źródło napięcia psychicznego zapewnienia potrzeby bezpieczeństwa, objawiające się pod postacią frustracji²⁸. Jak już wspomniano, osadzonym doskwiera samotność, która może powodować narastanie negatywnych odczuć, jak złość, gniew, a nawet nienawiść. W niektórych sytuacjach dochodzi do napadów furii. Z tego powodu wprowadzono stosowne zabezpieczenia, np. przymocowanie łóżka i szafki do podłogi, celem uniknięcia samouszkodzenia osadzonego. Osobnicy ci wykazują bowiem głębokie deficyty w sferze emocjonalno-moralnej i często aberracyjną, patologiczną osobowość, a w tych opresyjnych warunkach agresywne tendencje mogą ulegać eskalacji²⁹.

Zdaniem S. Przyblińskiego, autora książki pt. „Więźniowie „niebezpieczni” - ukryty świat penitencjarny”, przetrzymywanie człowieka przez wiele lat na oddziale dla więźniów niebezpiecznych nikomu nie służy. Okres trzech, sześciu a może dziewięciu miesięcy to maksimum. Ale nie lata. Autor podnosi, że empatia chyba tak daleko nie sięga, żeby móc wczuć się w rolę takiego skazanego³⁰. Izolacja, brak kontaktu z rodziną oraz brak prywatności to najczęstsze problemy, o jakich osadzeni rozmawiają z więziennym psychologiem³¹.

Oddziały „N” w Polsce

W Polsce znajduje się 16 oddziałów dla osadzonych „niebezpiecznych”. Są to specjalne oddziały mieszkalne zlokalizowane na terenie zakładów, a także aresztów śledczych. Powstały głównie w latach 2002–2003. Tabela 1 przedstawia wykaz istniejących oddziałów.

²⁸ Ł. Mrózek, *Zjawisko wykluczenia społecznego więźniów i osób opuszczających ośrodki penitencjarne. Analiza problemu i możliwości przeciwdziałania zjawisku*, „Studia Socialia Cracoviensia” 2014, nr 2(11), s. 48.

²⁹ W. Kędzierski, *Auto- i alloagresywne zachowania i postawy występujące wśród więźniów oraz sposoby zapobiegania im*, „Problemy Współczesnej Pedagogiki” 2015, nr 1, s. 42.

³⁰ <http://www.uwm.edu.pl/egu/news/5/czytaj/917/z-wiezniami-nie-rozmawiam-o-pogodzie.html> (dostęp: 30.11.2017).

³¹ <http://www.fakt.pl/wydarzenia/polska/warszawa/cela-n-dla-najbardziej-niebezpiecznych-wiezniov/yvcfjgq> (dostęp 30.11.2017).

Tabela 1

Wykaz jednostek penitencjarnych z oddziałami dla osadzonych „niebezpiecznych” (stan na 2 grudnia 2011 r.)

Lp.	Jednostka penitencjarna*	Przeznaczenie oddziału	Data utworzenia oddziału	Pojemność oddziału, tzn. maksymalna liczba osadzonych	Liczba osadzonych
1	ZK Wołów	mężczyźni	8.01.1998	33	17
2	ZK Włocławek	mężczyźni	26.03.1998	20	18
3	ZK Sztum	mężczyźni	12.05.2000	23	20
4	AŚ Radom	mężczyźni	10.06.2002	22	15
5	AŚ Poznań	mężczyźni	8.11.2002	24	5
6	AŚ Gdańsk	mężczyźni	15.11.2002	20	20
7	ZK Goleniów	mężczyźni	6.12.2002	28	10
8	ZK Racibórz	mężczyźni	10.12.2002	24	9
9	ZK Tarnów	mężczyźni	16.12.2002	28	25
10	AŚ Katowice	mężczyźni, kobiety	11.07.2003	20	13
11	ZK Rzeszów	mężczyźni	28.07.2003	21	9
12	AŚ Białystok	mężczyźni	12.09.2003	21	9
13	AŚ Piotrków Trybunalski	mężczyźni	30.09.2003	36	25
14	AŚ Warszawa-Mokotów	mężczyźni, kobiety	23.12.2003	45	35
15	ZK Barczewo	mężczyźni	23.12.2003	23	11
16	AŚ Lublin	mężczyźni	20.10.2010	28	16
Razem				416	257

* ZK – zakład karny, AŚ – areszt śledczy

Źródło: S. Przybyliński, op. cit., s. 81–82.

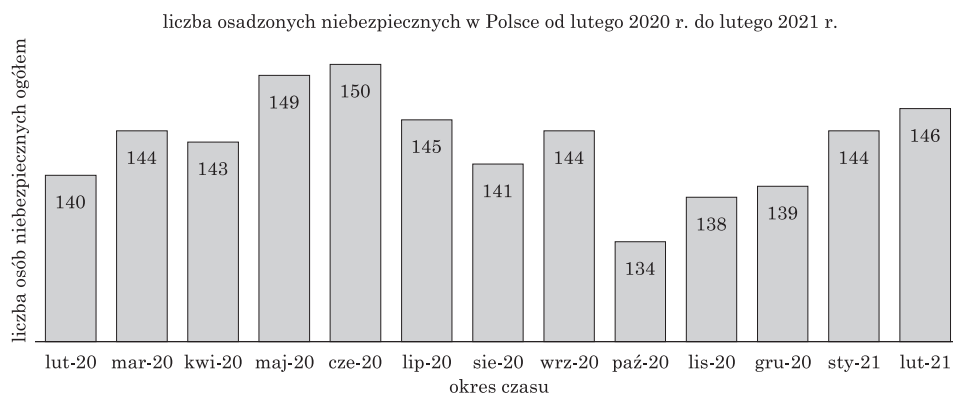
Głównym powodem utworzenia specjalnych oddziałów „N” było wydarzenie, które miało miejsce w październiku 2000 r. Doszło wtedy do ucieczki z Zakładu Karnego w Wadowicach osadzonego zakwalifikowanego do grupy „niebezpiecznych”. Mowa tu o Ryszardzie N., podejrzanym o zabójstwo szefa pruszkowskiej mafii. Spowodowało to zintensyfikowanie działań polegających na rozbudowaniu odosobnionych oddziałów dla sprawców stwarzających poważne zagrożenie społeczne, jak i mogących godzić w bezpieczeństwo jednostki³². Mimo że poprzednie uregulowania prawne nie przewidywały tworzenia zakładów dla „sprawców niebezpiecznych”, to zauważono potrzebę organizacji

³² S. Przybyliński, op. cit., s. 82.

właśnie takich miejsc dla osób skazanych lub tymczasowo aresztowanych, którzy stwarzaliby poważne zagrożenie³³.

Liczba osadzonych niebezpiecznych w Polsce

W sposób dokładny liczba osadzonych niebezpiecznych w Polsce w okresie od lutego 2020 r. do lutego 2021 r. została zaprezentowana na wykresie 1. Zawarte w nim dane pochodzą ze statystyk służby więziennictwa. Tabela dotyczy osadzonych stwarzających poważne zagrożenie społeczne albo poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa zakładu, odbywających karę w wyznaczonym oddziale lub celi zakładu karnego typu zamkniętego w warunkach zapewniających wzmożoną ochronę społeczeństwa i bezpieczeństwo tego zakładu (tzw. niebezpieczni).

Wykres 1. Dane statystyczne służby więziennictwa³⁴

Źródło: <http://www.sw.gov.pl/assets/63/29/05/3846f59d6806badbc2c3ba20f4c90d62fe7bf73b.pdf> (dostęp 30.11.2017).

³³ Zob. załącznik do zarządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 marca 1974 r. w sprawie przyjmowania ewidencji, rozmieszczenia i zwalniania tymczasowo aresztowanych, skazanych i ukaranych – nr 20/74/CZZK (nieopublikowany).

³⁴ Źródła: luty 2020 r.: tabela nr 21, <https://www.sw.gov.pl/assets/23/17/34/a3305e2d26586f96b8a02a17ebbabc1c7855d37.pdf> (dostęp: 21.04.2021 r.).

– marzec 2020 r.: tabela nr 21, <https://www.sw.gov.pl/assets/31/23/50/552de28a4291f47e5fc9d6e9b3935487ef3a01e3.pdf> (dostęp: 21.04.2021 r.).

– kwiecień 2020 r.: tabela nr 21, <https://www.sw.gov.pl/assets/90/56/26/250a8c231c031a9bca8c3913c238140496aaec48.pdf> (dostęp: 21.04.2021 r.).

– maj 2020 r.: tabela nr 21, <https://www.sw.gov.pl/assets/99/78/22/e90ec75b9dbefec5e1d78207035f251da61fe906.pdf> (dostęp: 21.04.2021 r.).

– czerwiec 2020 r.: tabela nr 21, <https://www.sw.gov.pl/assets/35/78/86/3e6f477e4902c5323c76fd13ff797db7296284.pdf> (dostęp: 21.04.2021 r.).

– lipiec 2020 r.: tabela nr 21, <https://www.sw.gov.pl/assets/69/75/88/4cfb90ff5e16d0fca3b98e77559ae2182a763b07.pdf> (dostęp: 21.04.2021 r.).

– sierpień 2020 r.: tabela nr 21, <https://www.sw.gov.pl/assets/44/25/07/01a77c95e9c4a-e1547427e6c3b8a86d75feff608.pdf> (dostęp: 21.04.2021 r.).

Liczba osadzonych niebezpiecznych w ciągu roku zmienia się nieznacznie. Największą liczbę osób osadzonych odnotowano w czerwcu 2020 r., z kolei najmniejszą w październiku 2020 r. Różnica pomiędzy największą a najmniejszą wartością wynosi 16. Jest to stosunkowo duża liczba w przedziale 3 miesięcy odstępu. W świetle statystyk można zauważyć, że ilość osób należących do kategorii „N” jest niemalże stała.

Zakończenie

Osadzeni niebezpieczni, czyli zgodnie z terminologią Kodeksu karnego wykonawczego – stwarzający poważne zagrożenie społeczne albo poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa zakładu karnego, przebywają w zakładach karnych od zawsze i stanowią jeden z najważniejszych problemów więziennictwa. Dzieje się tak za sprawą rosnącej liczby sprawców poważnych przestępstw oraz konieczności umieszczania ich w warunkach zapewniających wzmożoną ochronę społeczeństwa, a także bezpieczeństwo zakładu karnego³⁵. Więzienie ma na celu chwilowe usunięcie ze społeczeństwa człowieka przestępnego, aby nie mógł on popełniać nieprzerwanie dalszych przestępstw. Jednak zamykać w więzieniu należy z tą myślą, żeby w czasie odbywania kary więzień poprawił się i wyszedł z więzienia jako człowiek uleczony ze swych skłonności do zła³⁶. Ustawodawczy cel kary pozbawienia wolności jest w miarę realny w odniesieniu do ogółu skazanych, dając niejednokrotnie oczekiwane wyniki, tyle tylko, że w stosunku do osadzonych stwarzających zagrożenie społeczne bądź dla bezpieczeństwa zakładu/aresztu, w których przebywają, te rezultaty wydają się wątpliwe i umiarkowanie prawdopodobne. Należy podkreślić próby

– wrzesień 2020 r.: tabela nr 21, <https://www.sw.gov.pl/assets/22/93/25/65a566a73d0de33d4a012c49aeb02ac766c3d5df.pdf> (dostęp: 21.04.2021 r.).

– październik 2020 r.: tabela nr 21, <https://www.sw.gov.pl/assets/39/50/44/3623b7b90b7764f571019f2cae5c4fa9fbf892cd.pdf> (dostęp: 21.04.2021 r.).

– listopad 2020 r.: tabela nr 21, <https://www.sw.gov.pl/assets/90/53/53/d1ed7a1dc28c0b083fa2fb6ace814cd4e037dbf5.pdf> (dostęp: 21.04.2021 r.).

– grudzień 2020 r.: tabela nr 21, <https://www.sw.gov.pl/assets/16/45/85/712ca5d8833dc0de5b4dc488ee7eca3905aa60fe.pdf> (dostęp: 21.04.2021 r.).

– styczeń 2021 r.: tabela nr 21, <https://www.sw.gov.pl/assets/72/41/74/ffdc51744effbc3a91d7c85e0c28c84a7f4cab49.pdf> (dostęp: 21.04.2021 r.).

– luty 2021 r.: tabela nr 21, <https://www.sw.gov.pl/assets/37/84/33/4ea61c0b2af7cce1515cbc38483d2487b947c3.pdf> (dostęp: 21.04.2021 r.).

<http://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/komunikat.xsp?documentId=8652AEF887093D1EC1257ED-C0037D5BA>.

<http://www.sw.gov.pl/assets/63/29/05/3846f59d6806badbc2c3ba20f4c90d62fe7bf73b.pdf>.
<http://www.uwm.edu.pl/egu/news/5/czytaj/917/z-wiezniami-nie-rozmawiam-o-pogo-dzie.html>.

³⁵ T. Bulenda, R. Musiłowki, op. cit., s. 27.

³⁶ Z. Bugajski, *Kalendarz funkcjonariusza więziennego na rok 1929*, Warszawa 1928, s. 144–145.

uregulowania wpływu poprawczego dla usposobienia tych osadzonych oraz do warunków, w których odbywają karę. W podejściu ochronnym natomiast mowa o takim wpływie na więźniów, aby został utrzymany przede wszystkim niezbędny ład oraz dyscyplina, która ma zagwarantować poczucie ogólnego bezpieczeństwa. Zatem najwyższym priorytetem powinno być znalezienie wspólnego konsensusu między jednym a drugim podejściem. Takie rozwiązanie nie będzie należało do tych łatwych w realizacji³⁷.

Podsumowując, warto zwrócić uwagę na to, że osadzeni w takiej izolacji nie mają szansy na resocjalizację czy jakąkolwiek aktywizację. Skazani osadzeni w zakładzie karnym, czy areszcie śledczym przebywają w zamkniętym środowisku o dużym nasileniu czynników kryminogennych – zupełnie niesprzyjających procesowi resocjalizacji. Potrzeby osadzonych w zakładach karnych sprowadzone zostają zatem do ustanowienia i podtrzymania pewnych typów, relacji i związków ze środowiskiem, koniecznych do właściwego psychologicznego funkcjonowania osobowości³⁸. Problemem wartym uwagi jest fakt, że takie cele dla osób niebezpiecznych funkcjonują w polskich zakładach karnych, ponieważ często nie ma nad nimi żadnej kontroli. Osadzony często nie jest świadomy, jak długo potrwa proces jego izolacji; często taka izolacja trwa kilka miesięcy. Warto poruszyć kwestię szansy na rozwój skazanego, gdyż długotrwały proces izolacji osadzonego nie wpływa korzystnie na jego rozwój oraz przyszłość. Często po opuszczeniu zakładu karnego taka osoba jest zależna od innych i nie potrafi odnaleźć się w nowym środowisku.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Bugajski Z., *Kalendarz funkcjonariusza więziennego na rok 1929*, Warszawa 1928.
- Bulenda T., Musidlowski R., *O więzieniach niebezpiecznych w kontekście praw człowieka*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2008, nr 60.
- Florczykiewicz J., *Poczucie marginalizacji osadzonych odbywających karę pozbawienia wolności i wybrane jego uwarunkowania. Sprawozdanie z badań*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2013, nr 22.
- Godyla R., Bogunia L., *Niektóre problemy kwalifikowania skazanych i tymczasowo aresztowanych do grupy osadzonych niebezpiecznych*, [w:] A. Kwieciński (red.), *Postępowania z wybranymi grupami skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013.
- Grzeško P., *Sprawca niebezpieczny w izolacji więziennej*, [w:] M. Szwejkowska, K.D. Ryś (red.), *Współczesne wyzwania dla systemów penitencjarnych na świecie*, Wydział Prawa i Administracji UWM, Olsztyn 2016.

³⁷ H. Misztal, op. cit., s. 61; H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003, s. 13.

³⁸ W. Tomasz, A. Hejmej, *Charakterystyka nieformalnych struktur podkultury przestępczej*, „Państwo i Społeczeństwo” 2015, nr 2(XV), s. 2.

- Hołda Z., Postulski K., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Wyd. Arche, Gdańsk 2007.
- Kędziński W., *Auto- i alloagresywne zachowania i postawy występujące wśród więźniów oraz sposoby zapobiegania im*, „Problemy Współczesnej Pedagogiki” 2015, nr 1.
- Machel H., *Więzenie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Wyd. Arche, Gdańsk 2003.
- Misztal H., *Postępowanie z więźniami niebezpiecznymi*, COSSW, Kalisz 2000.
- Mrózek Ł., *Zjawisko wykluczenia społecznego więźniów i osób opuszczających ośrodki penitencjarne. Analiza problemu i możliwości przeciwdziałania zjawisku*, „Studia Socialia Cracoviensia” 2014, nr 2(11).
- Lasocik Z., *Funkcjonowanie oddziałów dla tzw. „więźniów niebezpiecznych” w Polsce*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXXI.
- Lelental S., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2001.
- Pawela S., *Kodeks karny wykonawczy – praktyczny komentarz*, Warszawa 1999.
- Poklek R., *Instytucjonalne i psychospołeczne. Aspekty więzienia*, COSSW, Kalisz 2010.
- Przybyliński S., *Więźniowie niebezpieczni ukryty świat penitencjarny*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2012.
- Rodakiewicz W., *Postępowanie z osadzonymi niebezpiecznymi w polskich jednostkach penitencjarnych*, [w:] L. Bogunia (red.), *Nowa kodyfikacja prawa karnego*, t. XIII, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2003.
- Szczygieł G.B., *Spoleczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Temida 2, Białystok 2002.
- Szymanowski T., Świda Z., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz. Ustawy dodatkowe, akty wykonawcze*, Wyd. Librata, Warszawa 1998.
- Tomasz W., Hejmej A., *Charakterystyka nieformalnych struktur podkultury przestępczej*, „Państwo i Społeczeństwo” 2015, nr 2(XV).

Akty prawne

- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2017 r., poz. 665).
- Ustawa z dnia 10 września 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2015 r., poz. 1573).
- Wyrok ETPC z 17 kwietnia 2012 r. w sprawie 13621/08 Horych przeciwko Polsce, LEX nr 1147960.
- Wyrok ETPC z kwietnia 2012 r. w sprawie 20071/07 Piechowicz przeciwko Polsce, LEX nr 1147973.

Inne

- Dąbkiewicz K., Status „,N” tylko dla więźniów rzeczywiście niebezpiecznych, 2015, <http://www.lex.pl/czytaj/-/artykul/status-n-tylko-dla-wiezniow-rzeczywiscie-niebezpiecznych>
- http://nasygnale.pl/kat,1025343,title,Wiezienie-w-wiezieniu-czyli-cela-dla-niebezpiecznych,wid,15191997,wiadomosc.html?_tictsrn=3&ticaid=61a509.
- <http://wiadomosci.onet.pl/na-tropie/cela-enki/rnvjm#slajd-14>.<http://www.fakt.pl/wydarzenia/polska/warszawa/cela-n-dla-najbardziej-niebezpiecznych-wiezniow/yvcfjgq>.
- <http://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/komunikat.xsp?documentId=8652AEF887093D1E-C1257EDC0037D5BA>.
- <http://www.sw.gov.pl/assets/63/29/05/3846f59d6806badbc2c3ba20f4c90d62fe7bf73b.pdf>.<http://www.uwm.edu.pl/egu/news/5/czytaj/917/z-wiezniami-nie-rozmawiam-o-pogo-dzie.html>.

<https://www.sw.gov.pl/assets/23/17/34/a3305e2d26586f96b8a02a17ebbabac1c7855d37.pdf>.
<https://www.sw.gov.pl/assets/31/23/50/552de28a4291f47e5fc9d6e9b3935487ef3a01e3.pdf>.
<https://www.sw.gov.pl/assets/90/56/26/250a8c231c031a9bca8c3913c238140496aaec48.pdf>.
<https://www.sw.gov.pl/assets/99/78/22/e90ec75b9dbefec5e1d78207035f251da61fe906.pdf>.
<https://www.sw.gov.pl/assets/35/78/86/3e6f477e4902c5323c76fdfd13ff797db7296284.pdf>.
<https://www.sw.gov.pl/assets/69/75/88/4cfb90ff5e16d0fca3b98e77559ae2182a763b07.pdf>.
<https://www.sw.gov.pl/assets/44/25/07/01a77c95e9c4ae1547427e6c3b8a86d75feff608.pdf>.
<https://www.sw.gov.pl/assets/22/93/25/65a566a73d0de33d4a012c49aeb02ac766c3d5df.pdf>.
<https://www.sw.gov.pl/assets/39/50/44/3623b7b90b7764f571019f2cae5c4fa9fbf892cd.pdf>.
<https://www.sw.gov.pl/assets/90/53/53/d1ed7a1dc28c0b083fa2fb6ace814cd4e037dbf5.pdf>.
<https://www.sw.gov.pl/assets/16/45/85/712ca5d8833dc0de5b4dc488ee7eca3905aa60fe.pdf>.
<https://www.sw.gov.pl/assets/72/41/74/ffdc51744effbc3a91d7c85e0c28c84a7f4cab49.pdf>.
<https://www.sw.gov.pl/assets/37/84/33/4ea61c0b2af7ccea1515cbcc38483d2487b947c3.pdf>.
Załącznik do zarządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 marca 1974 r. w sprawie przyjmowania ewidencji, rozmieszczania i zwalniania tymczasowo aresztowanych, skazanych i ukaranych – nr 20/74/CZZK (nieopublikowany).

Isolation of Dangerous Convicts in the Polish Prisons

Summary

The article is about dangerous perpetrator in the conditions of penitentiary isolation. It contains the ways of defining, qualifying dangerous perpetrator and also information and a photo the prison room for the detainee. The article also contains statistical data showing the number of prisoners qualified to perpetrators "N" in the period 2016–2017 and data on the number of existing penitentiary units intended for this type of perpetrators. Attention was also paid to the problem of results of conducting such isolation for a long period of time. The aim of this article was to summarize and outline the problem of long-term prison isolation and its consequences for inmates, as well as to indicate the existing legal provisions and classification as a dangerous perpetrator.

Key words: dangerous perpetrator, prison, "N", conditions of isolation, detention, hate, dander, aggression, isolation, prisoners' housing, executive penal code, number of dangerous inmates.

DOI: 10.31648/kpp.6687

Paulina Palen-Rogożyńska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0003-0653-062X

e-mail: paulina.palen-rogozynska@uwm.edu.pl

Skazany na karę pozbawienia wolności – studium prawnokryminologiczne

Wstęp

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie aspektów prawnokryminologicznych dotyczących skazanego na karę pozbawienia wolności, poprzez wyjaśnienie i zdefiniowanie pojęcia „skazany”, a także przybliżenie istoty wykonywania kary pozbawienia wolności. W opracowaniu zostało poruszone także zagadnienie klasyfikacji skazanych oraz kwestia podziału zakładów karnych na typy i rodzaje, co ma kluczowe znaczenie w procesie efektywnej realizacji kary pozbawienia wolności wobec skazanych. Ponadto zostały omówione wybrane aspekty związane z wpływem odbywania kary w zakładzie karnym na życie skazanego w ujęciu psychologiczno-społeczno-kryminologicznym. Omówienie wszystkich powyżej przytoczonych wątków stanowi odzwierciedlenie głównego założenia niniejszego artykułu. Do osiągnięcia powyższego celu w opracowaniu została wykorzystana metoda analizy i porównania literatury przedmiotu, dzięki której zostały wypracowane i uporządkowane przez autorkę konkretne wnioski odnoszące się do istoty poruszanego w artykule zagadnienia głównego.

Skazany – zagadnienia wstępne

Podjęwając próbę analizy prawnokryminologicznej skazanego na karę pozbawienia wolności, nie sposób pominąć ogólnego przybliżenia regulacji prawnych, które bezpośrednio odnoszą się do osoby skazanej w polskim ustawodawstwie karnym. Należy zauważyć, że problematyka ta stanowi jeden z głównych aspektów zainteresowania prawa karnego wykonawczego, jednak-

że w samym Kodeksie karnym wykonawczym¹ (dalej jako k.k.w.) nie występuje wyczerpująca definicja skazanego. W związku z powyższym, podejmując się zadania zbudowania takiej definicji, należy odwołać się do regulacji zawartych zarówno w k.k.w., a także w Kodeksie karnym² (dalej jako k.k.) oraz Kodeksie postępowania karnego³ (dalej jako k.p.k.).

W literaturze przedmiotu i w praktyce skazany najczęściej definiowany jest jako osoba, wobec której został wydany prawomocny wyrok skazujący⁴. Biorąc pod uwagę rozdział III k.k.w., który przez ustawodawcę został w całości poświęcony problematyce skazanego, należy interpretować to pojęcie *sensu largo*, gdyż zgodnie z art. 4 § 1 k.k.w. skazany to nie tylko osoba, w stosunku do której został wydany prawomocny wyrok skazujący na karę pozbawienia wolności, ale także jest to taki podmiot, wobec którego zostały orzeczone inne kary bądź środki karne, zapobiegawcze albo zabezpieczające⁵. Co więcej, art. 242 § 1 k.k.w. wskazuje także na okoliczność, w której ustawodawca rozszerza zakres stosowania niektórych przepisów regulujących status prawny skazanego, na osobę tymczasowo aresztowaną⁶.

Odwołując się do regulacji prawnych dotyczących polskiego procesu karnego, skazany postrzegany jest także jako strona w postępowaniu przed sądem karnym⁷. W zasadniczym postępowaniu karnym, a więc takim, które dotyczy rozstrzygnięcia kwestii odpowiedzialności karnej, skazany zakwalifikowany jest jako bierna strona toczącego się postępowania. Natomiast w przypadku postępowań incydentalnych bądź też wycinkowych, które głównie dotyczą węższych kwestii (niebędących głównym przedmiotem postępowania), rola skazanego może się odwrócić – staje się on czynną stroną tegoż postępowania⁸. Przykładem takiego odwrócenia ról skazanego jest postępowanie incydentalne, które toczy się przed sądem wykonawczym, np. gdy skazany wnosi o warunkowe zwolnienie z odbywania kar, czy też o jej odroczenie⁹.

Z punktu widzenia prawa karnego materialnego, pojęcie skazanego nieodzownie łączy się z obowiązkiem stosowania wobec niego zasady humanitaryzmu, o której stanowi art. 3 k.k.¹⁰ Przywołana zasada w literaturze przed-

¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (tj. Dz.U. z 2020 r., poz. 523).

² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1444).

³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz.30).

⁴ J. Hołda, Z. Hołda, B. Żórawska, *Prawo karne wykonawcze*, wyd. 4, Warszawa 2012, s. 100. Zob. także: Z. Hołda, J. Hołda, J. Migdał, B. Żórawska, *Prawo karne wykonawcze*, wyd. 5, Warszawa 2017, s. 123.

⁵ Ibidem.

⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy...

⁷ Z. Hołda, J. Hołda, J. Migdał, B. Żórawska, *Prawo karne wykonawcze*, wyd. 5, Warszawa 2017, s. 124.

⁸ Ibidem, s. 100–101.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny...

miotu uznawana jest za dyrektywę skutecznego minimalizowania wszelkich dolegliwości, niedogodności oraz cierpienia zadawanego człowiekowi, w związku ze stosowaniem wobec niego kar oraz innych środków przewidzianych w powyższej ustawie, w granicach niezbędnych do realizacji norm prawa karnego¹¹. Co więcej, kwestia humanitarnego traktowania skazanego została także uregulowana przez polskiego ustawodawcę na gruncie prawa karnego wykonawczego, czego dowodem jest przywołany już wcześniej art. 4 k.k.w., który jasno stanowi o tym, że poszanowanie godności skazanego wraz z przestrzeganiem zasady humanitaryzmu stanowi dowód respektowania najwyższej wartości społecznej, którą jest człowiek w swej istocie¹². Ponadto, regulując tę zasadę w powyższym przepisie, ustawodawca wprost zakazał stosowania wobec skazanego tortur, poniżającego albo nieludzkiego traktowania oraz karanja, co jest także bezpośrednim nawiązaniem do regulacji art. 3 Europejskiej konwencji praw człowieka¹³.

Wszystkie powyżej przytoczone okoliczności, jednoznacznie wskazują na znaczącą doniosłość godnego traktowania skazanego, bez względu na rodzaj orzeczonej prawomocnym wyrokiem dolegliwości karnej przez sąd, a szczególnie w przypadku orzeczenia kary pozbawienia wolności.

Istota kary pozbawienia wolności

W Polsce, już w dobie średniowiecza, karanie miało charakter represyjny. Do powszechnie stosowanych dolegliwości wobec skazanych należały głównie kary cielesne, które przybierały różnorodne formy, jak np. okaleczanie skazanego, stosowanie wobec niego kary chłosty¹⁴. Wśród tego rodzaju kar najważniejsze znaczenie posiadała kara śmierci, stanowiąca główny rodzaj kary orzekanej za popełnienie najpoważniejszych przestępstw¹⁵. Kara pozbawienia wolności, a więc kara więzienia, posiadała ówczesnie drugorzędne znaczenie, gdyż zasadniczo służyła do odizolowania od społeczeństwa sprawcy przestępstwa do czasu wykonania głównej kary, tj. kary śmierci. Wobec sprawców przestępstw mniejszej wagi taka izolacja była stosowana w formie tzw. wieży dolnej oraz górnej¹⁶. Taki rodzaj sankcji był uznawany za pośredni rodzaj kary pomiędzy karą śmierci a karą więzienia. „Wieża dolna” polegała na przeby-

¹¹ A. Wąsek [aktualizacja M. Kulik], *Rozdział I. Zasady odpowiedzialności karnej*, [w:] M. Filar (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. 5, Warszawa 2016, s. 46.

¹² K. Postulski, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 60.

¹³ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie 4 listopada 1950 r. (Dz.U. z 1993 r., Nr 61, poz. 284 ze zm.).

¹⁴ J. Pomiankiewicz, *Zarys historii więziennictwa w Polsce*, [w:] T. Szymanowski, *Prawo karne wykonawcze z elementami polityki karnej i penitencjarnej*, Warszawa 2017, s. 197.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

waniu skazanego przez okres jednego roku i sześciu tygodni w pomieszczeniu znajdującym się ok. dziesięciu metrów pod ziemią w skrajnie surowych warunkach; skazany w tym czasie mógł żywić się jedynie chlebem i wodą. Większość odbywających tę karę nie przeżywała tak długiego okresu w ciężkich warunkach, w wyniku czego zazwyczaj ten rodzaj sankcji kończył się przedwczesną śmiercią skazanego¹⁷. Z kolei „wieża górna” stanowiła łagodniejszą formę „wieży dolnej”, z uwagi na nieporównywalnie lepsze warunki bytowe. Okrucieństwo i surowość, objawiające się w cechach realizowanych średniowiecznych kar, przede wszystkim realizowały panującą ówczesnie zasadę, która stanowiła o tym, że kara musiała powodować jak największe cierpienie skazanego i że powinna być ona rozłożona w czasie (często dodatkowo okupiona torturami), ponieważ uważano, iż tylko w taki sposób, sprawca przestępstwa może doświadczyć odpowiedniej represji za popełniony czyn zabroniony¹⁸.

Z biegiem lat okrucieństwo stosowania kar wobec skazanych stopniowało mała, dając możliwość wykształtowania się takich sankcji karnych stosowanych wobec skazanego, które jednocześnie realizują cele kary (o których stanowi współczesne prawo karne materialne) oraz zapewniają odpowiedni stopień dolegliwości doświadczanej przez skazanego.

Obecnie kara pozbawienia wolności, zgodnie z art. 32 pkt 3 oraz art. 37 k.k., może trwać najkrócej jeden miesiąc, a najdłużej piętnaście lat, przy czym jest ona wymierzana w miesiącach oraz latach¹⁹. Co więcej, ustawodawca przewidział także długoterminowe wymiary tej kary, a więc: dwadzieścia pięć lat pozbawienia wolności oraz dożywotnie pozbawienie wolności (art. 32 pkt 4 i 5 k.k.²⁰), które orzekane są proporcjonalnie do wagi popełnionego przez sprawcę czynu zabronionego. W tym miejscu należy zauważyć, że k.k. nie precyzuje *expressis verbis* celu orzekania tych kar – dopiero w sytuacji już wykonywania orzeczonej kary pozbawienia wolności jednoznaczne wskazanie takiego celu przez polskiego prawodawcę nastąpiło w art. 67 § 1 k.k.w.²¹ Przepis ten – stanowiąc dokładnie o celach kary pozbawienia wolności – w zasadzie kreuje trzy postawy skazanego, które mają być rezultatem kary: wzbudzenie w psychice skazanego „(...) woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanym postaw(...)”²², wywołanie poczucia odpowiedzialności za popełniony czyn zabroniony oraz zaakceptowanie przez niego obowiązku przestrzegania porządku prawnego²³. Te wszystkie elementy, składające się na istotę celu pozbawienia wolności skazanego, mają zagwarantować poprawę skazanego,

¹⁷ Ibidem, s. 198.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny...

²⁰ Ibidem.

²¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy...

²² K. Dąbkiewicz, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, wyd. 2, Warszawa 2013, s. 243.

²³ T. Szymanowski, *Prawo karne wykonawcze z elementami polityki karnej i penitencjarnej*, Warszawa 2017, s. 237.

a więc sytuację, w której nie będzie on już więcej popełniał przestępstw oraz nie będzie naruszał porządku prawnego.

Wspomniana poprawa skazanego, a w efekcie „praca nad samym sobą” skazanego, wymaga zagwarantowania przez system penitencjarny pewnych istotnych czynników, które pomogą skazanemu w osiągnięciu omawianych celów. Bardzo ważne jest, aby skazany odnalazł odpowiednią motywację ku zmianie własnej postawy – tutaj często ważną rolę odgrywa odpowiednio wykształcony personel wychowawczy zakładu karnego, w którym skazany odbywa karę pozbawienia wolności, gdyż może on pomóc skazanemu odnaleźć motywy poprawy a także wskazać ku temu odpowiednie metody i techniki psychologiczne²⁴. Ponadto niezwykle istotne jest przestrzeganie i poszanowanie wszelkich praw przysługujących skazanemu, o których stanowi m.in. art. 102 k.k.w. Przykładowo w przypadku skazanych głęboko wierzących, ważna jest kwestia poszanowania prawa do realizacji wolności religijnej (art. 102 pkt 3 k.k.w.²⁵), poprzez np. udostępnienie skazanemu w danym zakładzie karnym możliwości rozmowy z kapłanem czy też swobodnego oddawania czci wyznawanemu przez siebie bogu, gdyż aspekt wiary także może bardzo pozytywnie wpłynąć na resocjalizację skazanego, co w efekcie spowoduje poprawę postępowania skazanego już po zakończeniu odbywania kary pozbawienia wolności²⁶.

Na podstawie analizy przepisów k.k.w., w literaturze przedmiotu wyróżnia się cztery podstawowe zasady, które *stricte* dotyczą wykonywania kary pozbawienia wolności²⁷. Za pierwszą z nich uznaje się zasadę ochrony społeczeństwa oraz zagwarantowanie bezpieczeństwa skazanych w zakładach karnych. Polega ona głównie na maksymalnym ograniczeniu niebezpieczeństwa popełnienia przestępstw przez skazanych, zarówno w czasie przebywania przez nich na wolności, jak i w momencie, gdy znajdują się oni w zakładach karnych. Zgodnie z cytowanymi w fachowej literaturze badaniami, zadanie to uznawane jest za priorytetowe przez zdecydowaną większość ankietowanych członków społeczeństwa polskiego²⁸. Ochrona społeczeństwa przed niekontrolowaną działalnością przestępczą skazanych, choć wprost nie została wskazana w przepisach k.k.w., także stanowi domniemany cel kary pozbawienia wolności, co jest zgodne z zasadami logicznego rozumowania²⁹.

Kolejnymi zasadami normującymi wykonywanie kary pozbawienia wolności są:

– „(...) zasada udziału społecznego w wykonywaniu orzeczeń oraz w świadczeniu pomocy społecznej readaptacji skazanych (...)”³⁰, której ustawodawca

²⁴ Ibidem, s. 237–238.

²⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy...

²⁶ T. Szymanowski, op. cit., s. 341–342.

²⁷ Ibidem, s. 242–243.

²⁸ Ibidem, s. 242.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

poświęcił cały rozdział VII k.k.w. (art. 38–43), stanowiąc głównie o możliwości uczestnictwa m.in. różnych stowarzyszeń i organizacji społecznych w procesie wykonywania kary,

– zasada indywidualizacji w procesie wykonywania kary, oparta na obowiązku odpowiedniego dostosowania sposobu i trybu wykonywania kary z uwagi na indywidualne cechy i właściwości konkretnych skazanych oraz

– zasada wolnej progresji, polegająca na uzależnieniu wszelkich warunków odbywania kary pozbawienia wolności przez skazanych od ich zachowania oraz postawy³¹.

Z uwagi na dynamiczny rozwój nauk penalnych oraz ciągle wzbogacanie doświadczenia praktycznego przez polskich naukowców związanego z wykonywaniem kary pozbawienia wolności, w literaturze przedmiotu często wyróżnia się także dwie dodatkowe zasady, którymi są: zasada podmiotowości w przedmiocie traktowania osób skazanych oraz kształtowania się między nimi a osobami wykonującymi karę stosunków partnerskich oraz zasada łączności skazanych i zakładów karnych z zewnętrznym światem³².

Biorąc pod uwagę przytoczone powyżej okoliczności, należy zauważyć, że będące przedmiotem analizy cele kary pozbawienia wolności, zawarte w art. 67 k.k.w., nieodzownie łączą się z istniejącą w polskiej praktyce penitencjarnej modelową konstrukcją, która zakłada podział zakładów karnych na poszczególne typy i rodzaje oraz klasyfikację skazanych, tak aby mogły powstać możliwości efektywnej realizacji powyżej przedstawionych zasad wykonywania kary pozbawienia wolności, jak np. zasady wolnej progresji w połączeniu z realizacją celów tej kary³³.

Znaczenie klasyfikacji skazanych oraz podziału zakładów karnych w Polsce

„Ruch osadzonych” – w ten sposób penitencjarystyka określa proces trafiania przez skazanych do zakładów karnych przy jednoczesnym zwalnianiu osadzonych z tychże zakładów, zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa³⁴. W fachowej literaturze podnosi się, że do tego rodzaju procesu należą trzy kategorie osób, mianowicie: osoby ukarane karą aresztu, tymczasowo aresztowane oraz skazane na karę pozbawienia wolności. Tymczasowo aresztowani zasadniczo stanowią szczególny rodzaj osób pozbawionych wolności, gdyż dopóki nie zostaną oni skazani prawomocnym wyrokiem, dopóty nie podlega-

³¹ Ibidem, s. 243.

³² Ibidem.

³³ K. Dąbkiewicz, op. cit., s. 241.

³⁴ T. Szymanowski, op. cit., s. 249.

ją oni omawianej klasyfikacji. Dopiero pozostałe kategorie osób skazanych kreuja właściwą populację więzienną³⁵.

Istotą klasyfikacji więźniów jest podział skazanych z uwagi na różnorodne czynniki stanowiące o wyodrębnieniu pewnych kategorii skazanych. Cele klasyfikacji więźniów sformułowane są także w standardach międzynarodowych, jednakże odnajdują one swoje odzwierciedlenie także w polskich przepisach k.k.w. Do takich celów, zgodnie z art. 82 § 1 k.k.w.³⁶, zalicza się przede wszystkim możliwość zapobiegania szkodliwym wpływom skazanych, którzy są zdemoralizowani bądź nieprzystosowani społecznie, oraz stworzenie możliwości wyboru odpowiedniego systemu wykonania kary oraz typu i rodzaju zakładu karnego z uwzględnieniem środowiska, w którym skazani będą odbywać karę³⁷.

W literaturze przedmiotu wyróżnia się pewne rodzaje klasyfikacji więźniów: m.in. klasyfikacja początkowa, zewnętrzna oraz wewnętrzna³⁸. Pierwsza z nich jest rozumiana jako pewnego rodzaju podział wstępny skazanych. Z kolei klasyfikacja zewnętrzna polega na skierowaniu skazanego do odpowiedniego typu i rodzaju zakładu karnego³⁹. Mianem wewnętrznej klasyfikacji określa się fakt określonego rozmieszczenia skazanych już w obrębie danego zakładu karnego, a więc skierowanie poszczególnych skazanych do określonych oddziałów oraz celi. Niezwykle ważnym aspektem wszystkich rodzajów klasyfikacji więźniów jest obowiązek ich dokonania przy zastosowaniu odpowiednich kryteriów klasyfikacji, które przez polskiego ustawodawcę zostały wskazane w treści art. 82 § 2 k.k.w., jak np. płeć, wiek czy też fakt poprzedniego odbywania kary pozbawienia wolności⁴⁰.

Organem właściwym do podejmowania zasadniczych decyzji w sprawie klasyfikacji skazanych jest komisja penitencjarna, jednakże tylko w takim przypadku, w którym sąd w wyroku skazującym nie dokonał wspomnianej klasyfikacji⁴¹.

Dla zapewnienia prawidłowego wykonywania orzeczonej kary pozbawienia wolności kluczowe znaczenie posiada nie tylko właściwa klasyfikacja skazanych, ale także dobór odpowiedniego zakładu karnego. W związku z powyższym, ustawodawca w art. 69 oraz 70 § 1 k.k.w. dokonał podziału zakładów karnych na poszczególne typy i rodzaje.

Do rodzajów zakładów karnych zaliczane są jako pierwsze zakłady karne dla młodocianych, w których osadzani są ci skazani, którzy nie ukończyli dwudziestego pierwszego roku życia⁴². Wyjątkowe sytuacje, takie jak np. opóź-

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy...

³⁷ T. Szymanowski, op. cit., s. 251.

³⁸ Ibidem, s. 252.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy... Zob. także: T. Szymanowski, op. cit., s. 252–253.

⁴¹ T. Szymanowski, op. cit., s. 258.

⁴² Ibidem, s. 262.

niony rozwój psychiczny czy też określony poziom wykształcenia zawodowego skazanego, mogą przesądzić o dopuszczalności osadzenia go w zakładzie karnym dla młodocianych, mimo ukończonego przez niego wspomnianego wieku granicznego⁴³.

Zakłady karne dla odbywających karę po raz pierwszy prawodawca polski uregulował w art. 69 pkt 2 k.k.w. Wśród skazanych umieszczonych w tego rodzaju zakładach karnych są nie tylko osoby, które jednorazowo naruszyły porządek prawny, w wyniku czego zostały skazane na karę pozbawienia wolności – często tacy skazani mają bardzo bogatą przeszłość kryminalną, jednakże dopiero po dłuższym czasie zapadł wobec nich wyrok skazujący, dlatego po raz pierwszy odbywają omawianą karę⁴⁴.

Trzecim rodzajem zakładów karnych wyszczególnionym w omawianym przepisie są zakłady karne dla recydywistów penitencjarnych. Na wstępie należy zauważyć, że określenie prawne tej grupy skazanych zawarte jest w art. 86 § 1 k.k.w, który znacznie różni się od regulacji odpowiedzialności karnej recydywistów zawartej w art. 64 k.k.⁴⁵ Przede wszystkim jest ono znacznie szersze, gdyż w oparciu o analizę art. 86 § 1 k.k.w. pojęcie recydywy penitencjarnej można definiować jako ponowne odbywanie kary pozbawienia wolności za przestępstwo umyślne bądź też wykroczenie. Taki skazany posiada więc już tzw. doświadczenie więzienne⁴⁶.

Ostatnim rodzajem zakładów karnych przewidzianych w art. 69 k.k.w. są zakłady karne dla osób odbywających karę aresztu wojskowego. W praktyce współcześnie tego rodzaju zakłady karne nie istnieją z uwagi na brak tego rodzaju skazanych, wobec czego uwzględnienie przez ustawodawcę tego rodzaju zakładów karnych stanowi pewnego rodzaju anachronizm⁴⁷.

Swoistym dopełnieniem podziału zakładów karnych na rodzaje jest dokonanie dodatkowego ich rozróżnienia na poszczególne typy. Zgodnie z art. 70 § 1 k.k.w., wyróżnia się zakłady karne typu zamkniętego, półotwartego oraz otwartego⁴⁸. Typ zakładu karnego, w swej istocie, wyznacza stopień zewnętrznej izolacji skazanych oraz wymiar ich „wolności” wewnątrz zakładu karnego, w którym odbywają karę pozbawienia wolności. Co więcej, wyodrębnienie typów zakładów karnych jest także symbolem indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności, która ma na celu zapewnienie indywidualnych warunków, środków oraz metod oddziaływania penitencjarnego stosowanych w danym zakładzie karnym⁴⁹.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem, s. 263.

⁴⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny...

⁴⁶ T. Szymanowski, op. cit., s. 262–263.

⁴⁷ Ibidem, s. 261.

⁴⁸ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy...

⁴⁹ K. Dąbkiewicz, op. cit., s. 241.

Na podstawie przedstawionej powyżej krótkiej analizy klasyfikacji skazanych oraz podziału zakładów karnych na poszczególne rodzaje i typy, należy wnioskować, że czynności te są kompatybilne z koniecznością realizacji przez odpowiednie instytucje głównych zasad wykonywania kary pozbawienia wolności, a także zagwarantowania poszanowania praw i godności osób skazanych na omawianą w niniejszym opracowaniu karę.

Wpływ pobytu w zakładzie karnym na życie skazanego – wybrane aspekty

Odizolowanie sprawcy czynu zabronionego od społeczeństwa, stanowiące wykonywanie kary pozbawienia wolności, jest nie tylko analizowane przez naukowców w kontekście nauk karnych – czynność ta staje się także przedmiotem zainteresowania wielu innych dziedzin nauki o tematyce czysto socjologicznej, głównie psychiatrii i psychologii penitencjarnej. Jak podnosi w swoich rozważaniach Elżbieta Żywucka-Kozłowska, stan zdrowotny każdego człowieka powinien być analizowany nie tylko w aspekcie zdrowia fizycznego, ale także psychicznego, gdyż to właśnie kondycja psychiczna człowieka posiada istotne znaczenie w ramach ponoszenia przez niego odpowiedzialności karnej⁵⁰. Wobec powyższego, nie ulega wątpliwości, że sam fakt zamknięcia skazanego w danym zakładzie karnym, bez względu na wymiar czasowy odbywanej kary, znacząco wpływa na jego psychikę, a w efekcie na całe życie.

Większość oddziaływań terapeutycznych, mających na celu przywrócenie poprawnego funkcjonowania skazanego w społeczeństwie po zakończonej odbywanej karze pozbawienia wolności, opiera się na zmianie kryminogennych zniekształceń poznawczych⁵¹. Zmiana ta zasadniczo powinna prowadzić do całkowitego uznania przez skazanego pełnej odpowiedzialności za popełniony przez siebie czyn zabroniony. Realizacja takiej przemiany opiera się głównie na zastąpieniu przez skazanego dokonywania usprawiedliwień popełnionego przestępstwa różnymi bodźcami zewnętrznymi na atrybucje przyczynowe o wewnętrznym, stabilnym i globalnym charakterze⁵².

Niezwykle istotnym czynnikiem wpływającym na realizację poprawy mentalności i zachowania skazanego podczas procesu wychowawczego w zakładzie karnym jest także doznane poczucie winy oraz skruchy przez skazanego. W tej kwestii znaczącą rolę odgrywa sprawiedliwość naprawcza, a więc sytuacja, w której zasadniczo dochodzi do skonfrontowania się skazanego z ofiarą

⁵⁰ E. Żywucka-Kozłowska, *Ocena stanu zdrowia podejrzanego w postępowaniu karnym*, „Studia Prawnoustrojowe” 2018, nr 42, s. 298.

⁵¹ M.J. Boińska, *Oddziaływanie penitencjarne i poczucie winy*, [w:] M. Ciosek, B. Pastwa-Wojciechowska (red.), *Psychologia penitencjarna*, Warszawa 2016, s. 77.

⁵² Ibidem.

popelnionego przez niego przestępstwa⁵³. Zainicjowana rozmowa daje możliwość obustronnego przedstawienia własnych (subiektywnych) punktów widzenia dotyczących zaistniałego zdarzenia przestępnego. Dwie głęboko zranione strony konfliktu w trakcie takiej konfrontacji przestają być jednowymiarowe – skazany wydaje się nie być dla ofiary wyłącznie ucieleśnieniem zła, gdyż w trakcie rozmowy okazuje się, że skazany także posiada m.in. własne zainteresowania, plany, rodzinę i wreszcie historię, z której można wysnuć logiczną przyczynę pobudek skłaniających skazanego do popełnienia przestępstwa. Z kolei skazany, słuchając opisu zdarzeń z perspektywy ofiary, który przepełniony jest silnymi emocjami, co do zasady nie będzie w stanie dehumanizować takiej osoby⁵⁴. Co więcej, na skutek zapoznania się skazanego z subiektywną wersją zdarzeń ofiary, skazany zacznie zdawać sobie sprawę, jak duże spustoszenie wywołał w życiu niewinnej osoby – ofiary popelnionego przez niego przestępstwa, dlatego też takie spotkanie może pełnić znaczącą rolę podczas zmiany kryminogennych przekonań oraz zachowania skazanego, gdyż proces sprawiedliwości naprawczej sprzyja aktywacji poczucia empatii skazanego wobec drugiego człowieka, co staje się istotnym czynnikiem wpływającym na końcową przemianę i poprawę skazanego. Pozytywny wpływ sprawiedliwości naprawczej, powodującej poczucie winy u skazanego, doskonale widoczny jest zwłaszcza w przypadku sprawców młodocianych, u których wrażliwość psychiczna jest wciąż bardzo podatna na silne doznania emocjonalne⁵⁵.

Jak wcześniej wspomniano, na poprawę przekonań i zachowania skazanego nieoceniony wpływ posiada praca wykonywana przez personel wychowawczy w zakładzie karnym, którego zadaniem jest realizacja oddziaływań redukujących deficyty społeczno-wychowawcze skazanych, np. stosowanie różnych programów resocjalizacyjnych wobec sprawców. Dobrym przykładem takiego oddziaływania jest realizacja programu przeciwdziałania przemocy w rodzinie (stosowany głównie wobec sprawców skazanych za popełnienie tego rodzaju przestępstwa) w ramach programów z zakresu profilaktyki przemocy w rodzinie⁵⁶. Celem takich programów jest podwyższenie świadomości katastrofalnych zagrożeń wynikających ze stosowania przemocy w rodzinie, a także nauka skazanych, w jaki sposób należy rozwiązywać konfliktowe sytuacje w rodzinie, jednocześnie unikając przemocy i agresji. Takie programy resocjalizacyjno-terapeutyczne realizowane są zarówno w stosunku do sprawców przemocy, jak i ofiar i zazwyczaj opierają się na przeprowadzeniu przez kompetentnego wychowawcę bloku edukacyjnego w zakresie m.in. wychowywania

⁵³ Ibidem, s. 77–78.

⁵⁴ Ibidem, s. 78.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ B. Kalinowska-Prokopowicz, *Program przeciwdziałania przemocy w rodzinie*, [w:] M. Marczak (red.), *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez służbę więzienną w Polsce*, Kraków 2009, s. 160.

dzieci, wyrażania uczuć czy też sposobów pokojowego rozwiązywania konfliktów rodzinnych, który ma na celu uwrażliwienie skazanego na odczucia członków rodziny poprzez zmianę jego postawy oraz toku myślenia, a także przeprowadzeniu wykładów i ćwiczeń praktycznych przez takiego wychowawcę, pozwalających na szlifowanie przez skazanych nowo poznanej umiejętności unikania prowokowanej przemocy domowej⁵⁷.

W praktyce penitencjarnej wyróżnia się także wiele innych programów resocjalizacyjnych, spośród których na szczególną uwagę zasługują także takie, które opierają się na aktywizacji zawodowej skazanych. W doktrynie podnosi się, że posiadanie pracy przez człowieka odgrywa istotną rolę w ramach zapobiegania przestępczości⁵⁸. Znalezienie pracy, pozwalającej na niezależne utrzymanie siebie i rodziny po odbytej karze pozbawienia wolności przez skazanego, obecnie stanowi największy problem. Jest wiele przyczyn takiej sytuacji, począwszy od najbardziej powszechnego wśród skazanych, a więc braku podstawowych umiejętności oraz doświadczenia, a kończąc na uprzedzeniu pracodawców, które wynika z braku zaufania wobec obecnych bądź byłych więźniów⁵⁹. Programy aktywizacji zawodowej są przede wszystkim kierowane do osadzonych, których kara pozbawienia wolności kończy się w najbliższym czasie⁶⁰. Tego rodzaju pomoc opiera się głównie na realizowaniu spotkań wychowawcy ze skazanymi, na których przekazywane są informacje na temat m.in. podstawowych praw i obowiązków bezrobotnych oraz pracowników. Tłumaczone są także zasady rejestracji bezrobotnych, ale także są przedstawiane kluczowe metody i techniki poruszania się na rynku pracy tak, aby skazany po zakończeniu kary mógł efektywnie znaleźć pracę⁶¹. Bardzo ważne są także prowadzone warsztaty w zakładach karnych związane z nauczaniem technik autoprezentacji na potencjalnej rozmowie kwalifikacyjnej oraz nauka sporządzania życiorysów oraz listów motywacyjnych⁶². Prowadzone są także zajęcia z dziedziny praktycznego zdobywania umiejętności przez skazanych, jak np. kompleksowa obsługa systemu komputerowego. Dzięki realizacji tego rodzaju programów aktywizacji zawodowej, osadzeni stają się pewniejsi siebie, co odnosi pozytywne skutki w procesie poszukiwania przez nich pracy⁶³.

Warto również nadmienić, że zatrudnienie mogą uzyskać nie tylko skazani po zakończeniu już odbywania kary pozbawienia wolności – nowoczesnie i skutecznie zorganizowany zakład karny zapewnia dobrze prosperujące za-

⁵⁷ *Ibidem*, s. 160–162.

⁵⁸ J.M. Grabowska, *Zasadnicze cechy recydywistów przestępstw przeciwko mieniu w woj. warmińsko-mazurskim w świetle badań empirycznych*, „*Studia Prawnoustrojowe*” 2018, nr 41, s. 430.

⁵⁹ M. Marczak, [w:] M. Marczak (red.), *op. cit.*, s. 77.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*, s. 80–81.

trudnienie dla skazanych na pozbawienie wolności⁶⁴, którzy mogą np. trudnić się w wytwarzaniu danych dóbr materialnych w trakcie odbywanej kary. Taka praca skazanych posiada nieoceniony wpływ na proces ich resocjalizacji, gdyż wpływa na utrwalenie w postawach skazanych pożądanego przez prawidłowo funkcjonujące społeczeństwo zachowania, co efektywnie zmniejsza ryzyko ponownej przestępczości skazanych⁶⁵.

Analizując problematykę wpływu pobytu w zakładzie karnym na życie skazanych, nie sposób pominąć problematyki kobiet osadzonych w więzieniach, które odbywają karę pozbawienia wolności. Z uwagi na obowiązujące kryteria klasyfikacji skazanych, wymienione przez polskiego ustawodawcę w art. 82 § 2 k.k.w., kobiety osadzone są w specjalnie dla nich przeznaczonych zakładach karnych (odrębnych od męskich zakładów karnych), w celu wyeliminowania aktów przemocy seksualnej i molestowania ze strony osadzonych płci męskiej, na które potencjalnie kobiety są szczególnie narażone⁶⁶. Co więcej, zgodnie z art. 87 § 2 k.k.w.⁶⁷, powinien być to zakład karny typu półotwartego, chyba że szczególne względy wskazują na umieszczenie kobiety w zakładzie karnym innego typu. Ponadto, zgodnie z założeniami prawa karnego wykonawczego, niezbędne potrzeby kobiet więźniarek także zasługują na uwagę i powinny być one zaspokojone. Charakterystyczna specyfika traktowania kobiet osadzonych w zakładach karnych jest doskonale widoczna w sytuacji, w której skazana jest jednocześnie matką – w tej sytuacji k.k.w. nadaje uprawnienie osadzonej sprawowania bezpośredniej i stałej opieki nad dziećmi w wieku do trzech lat⁶⁸. Skazanym ciężarnym bądź karmiącym, zgodnie z art. 87 § 3 k.k.w., zakład karny zapewnia specjalistyczną ochronę zdrowotną⁶⁹.

Proces resocjalizacji kobiet więźniarek jest w swej istocie bardzo zbliżony do ogólnego oddziaływania programów wychowawczych stosowanych także wobec pozostałych kategorii skazanych, które już zostały w niniejszym opracowaniu poruszone.

Przedstawione powyżej wybrane aspekty wpływu pobytu w zakładzie karnym osób skazanych na karę pozbawienia wolności, wskazują na wielowątkowość i znaczną rozległość poruszanej tematyki. Pozbawienie wolności człowieka wywiera wpływ na każdą dziedzinę jego życia, jak chociażby życie zawodowe czy też czysto rodzinne (np. w przypadku więźniarek – matek małych dzieci). Skazani często przebywający wiele lat w zakładzie karnym po

⁶⁴ T. Kalisz, *Zatrudnienie skazanych odbywających karę pozbawienia wolności*, Łódź 2004, s. 354.

⁶⁵ Ibidem, s. 329.

⁶⁶ J. Chojecka, *Kobieta w więzieniu i jej resocjalizacja – zamierzenia a rzeczywistość*, Poznań 2013, s. 51.

⁶⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy...

⁶⁸ J. Chojecka, op. cit., s. 52.

⁶⁹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy...

jego opuszczeniu zazwyczaj przez dłuższy czas nie są w stanie powrotnie sprawnie funkcjonować w społeczeństwie, dlatego tak ważne są realizowane w zakładach karnych wszelkie aktywności w ramach różnych programów resocjalizacyjnych czy też terapii psychologicznych, które pozytywnie wpływają na regulację prawidłowej postawy oraz zachowania skazanych po zakończeniu odbywania przez nich kary pozbawienia wolności.

Podsumowanie

W polskim porządku prawnym (w ogólnym znaczeniu) skazany uznawany jest za osobę, wobec której został wydany prawomocny wyrok skazujący, a więc wobec której została orzeczona kara, środek karny, zapobiegawczy bądź też zabezpieczający. Kara pozbawienia wolności, uznawana za jedną z najbardziej dolegliwych kar, które są stosowane w polskim porządku prawnym wobec sprawców czynów zabronionych, posiada swoje jasno sprecyzowane (w treści art. 67 § 1 k.k.w.) cele, których ogólnym założeniem jest uzyskanie poprawy postawy, zachowania, a przede wszystkim myślenia skazanego, aby po zakończeniu odbywania kary pozbawienia wolności mógł on prawidłowo funkcjonować w społeczeństwie. Zagadnienie to charakteryzuje się znaczącą liczbą aspektów, które składają się na przedmiot regulacji prawa karnego wykonawczego, poczynając od kreacji podstawowych zasad przyświecających odbywaniu kary pozbawienia wolności, jak chociażby zasada humanitaryzmu i godnego traktowania wszystkich skazanych (czego przykładem może być m.in. zapewnienie opieki specjalistycznej ciężarnym kobietom więźniarkom), a kończąc na regulacji zagadnień ściśle organizacyjnych, jak m.in. dokonany przez ustawodawcę w k.k.w. podział na rodzaje i typy zakładów karnych, a także wskazane kryteria klasyfikacji skazanych.

Poruszając tematykę skazanego na karę pozbawienia wolności, nie sposób także pominąć aspektu samego wpływu odbywania tej kary na życie osadzonego w ujęciu psychologiczno-społeczno-kryminologicznym. W tym miejscu po raz kolejny należy podkreślić nieocenioną rolę personelu wychowawczego zakładów karnych, który w ramach procesu resocjalizacji skazanych prowadzi szereg programów wychowawczych. Mają one ostatecznie wpłynąć na poprawę toku myślenia osadzonych, ale także przystosować ich do prawidłowego funkcjonowania w społeczeństwie po zakończeniu kary w zakładzie karnym. Przykładem takich działań jest program przeciwdziałania przemocy w rodzinie lub program aktywizacji zawodowej skazanych, dzięki któremu osadzeni zwiększają swoje szanse na znalezienie pracy, zapewniającej im stałe utrzymanie „na wolności”.

Reasumując, należy stwierdzić, że realizacja wszystkich celów stosowania kary pozbawienia wolności posiada znaczący wpływ na zmniejszenie się stop-

nia przestępczości⁷⁰. Co więcej, realizacja tej kary ściśle wiąże się z ograniczeniem swobody osób skazanych, dlatego też istotne jest tworzenie, a także przestrzeganie odpowiednich regulacji prawnych, gwarantujących respektowanie wolności i praw skazanych, co pozwala na efektywność realizacji kary pozbawienia wolności w praktyce.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Boińska M.J., *Oddziaływanie penitencjarne i poczucie winy*, [w:] M. Ciosek, B. Pastwa-Wojciechowska (red.), *Psychologia penitencjarna*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2016.
- Chojecka J., *Kobieta w więzieniu i jej resocjalizacja – zamierzenia a rzeczywistość*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań 2013.
- Dąbkiewicz K., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, wyd. 2, LexisNexis, Warszawa 2013.
- Grabowska J.M., *Zasadnicze cechy recydywistów przestępstw przeciwko mieniu w woj. warmińsko – mazurskim w świetle badań empirycznych*, „Studia Prawnoustrojowe” 2018, nr 41.
- Hołda J., Hołda Z., Żórawska B., *Prawo karne wykonawcze*, wyd. 4, Wolters Kluwer, Warszawa 2012.
- Hołda Z., Hołda J., Migdał J., Żórawska B., *Prawo karne wykonawcze*, wyd. 5, Wolters Kluwer, Warszawa 2017.
- Kalinowska-Prokopowicz B., *Program przeciwdziałania przemocy w rodzinie*, [w:] M. Marczak (red.), *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez służbę więzienną w Polsce*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2009.
- Kalisz T., *Uwagi o celach kary pozbawienia wolności w perspektywie art. 67 k.k.w.*, [w:] A. Szerlag (red.), *Kara pozbawienia wolności a readaptacja społeczna skazanych*, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław 2011.
- Kalisz T., *Zatrudnienie skazanych odbywających karę pozbawienia wolności*, Kolonia Limited, Łódź 2004.
- Marczak M., [w:] M. Marczak (red.), *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez służbę więzienną w Polsce*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2009.
- Pomiankiewicz J., *Zarys historii więziennictwa w Polsce*, [w:] T. Szymanowski, *Prawo karne wykonawcze z elementami polityki karnej i penitencjarnej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017.
- Postulski K., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2012.
- Szymanowski T., *Prawo karne wykonawcze z elementami polityki karnej i penitencjarnej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017.
- Wąsek A. [aktualizacja M. Kulik], *Rozdział I. Zasady odpowiedzialności karnej*, [w:] M. Filar (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. 5, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

⁷⁰ T. Kalisz, *Uwagi o celach kary pozbawienia wolności w perspektywie art. 67 k.k.w.*, [w:] A. Szerlag (red.), *Kara pozbawienia wolności a readaptacja społeczna skazanych*, Wrocław 2011, s. 47.

Żywucka-Kozłowska E., *Ocena stanu zdrowia podejrzanego w postępowaniu karnym*, „Studia Prawnoustrojowe” 2018, nr 42.

Akty prawne

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie 4 listopada 1950 r. (Dz.U. z 1993 r., Nr 61, poz. 284 ze zm.).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1444).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 523).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 30).

Convicted for imprisonment – legal and criminological study

Summary

The purpose of this article is to present the legal and criminological aspects of a person sentenced to imprisonment, by explaining and defining the concept of “convicted person”, as well as introducing the essence of executing a prison sentence. The article has also raised the issue of classification of prisoners and the issue of the division of prisons on the types and kinds, which is essential for the effective implementation of imprisonment to the convicts. In addition, selected aspects related to the impact of imprisonment in prison on the life of the convict in psychological, socio-criminological terms were also discussed. The discussion of all the threads cited above reflects the main premise of this article.

Key words: convicted person, imprisonment, prison, Executive Penal Code.

DOI: 10.31648/kpp.6688

Daniel Zero

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0002-9229-5445

danielzero1998@gmail.com

Cybersuicydologia – nowe technologie a samobójstwo

Wprowadzenie

Rozwój sieci internetowej przyczynił się do powstawania wielu niebezpiecznych zjawisk i patologii. Internet ułatwił w niespotykanym do tej pory stopniu komunikację między ludźmi, jednak z drugiej strony spowodował pojawienie się hejtu czy cyberprzestępczości. Dostęp do sieci ma każdy i każdy może go używać w dowolny sposób. Coraz częściej ze stron internetowych WWW korzystają też potencjalni samobójcy. Samobójstwo nie jest zjawiskiem pozostającym poza rozwojem technicznym. Wręcz przeciwnie – dostosowuje się do zmieniających realiów. Należy pamiętać, że to młodociani są bardziej podatni na wpływ mass mediów niż dorośli.

Na początku można zadać pytanie, co oznacza słowo cybersuicydologia (*Cyber Suicidology*). Termin ten powstał z połączenia dwóch słów. Zgodnie z definicją „Słownika języka polskiego”, wyraz *cyber* to „pierwszy człon wyrazów złożonych wskazujący na ich związek z informatyką, a zwłaszcza z Internetem”¹. Natomiast *suicydologia* to interdyscyplinarna nauka, która skupia biologów, prawników, socjologów, filozofów, a także kulturoznawców, której głównym przedmiotem badań są samobójstwa². Zatem cybersuicydologia to dziedzina wiedzy, która zajmuje się całością zjawisk związanych z samobójstwami, na które miał wpływ Internet. Wpływ ten będzie szerzej opisany w dalszej części niniejszego opracowania.

W artykule zostanie przedstawione, jak Internet może wpływać na samobójców, a także w jaki sposób samobójcy wykorzystują sieć globalną w celu odebrania sobie życia. Omówione zostaną takie zagadnienia, jak efekt Werte-

¹ *Słownik języka polskiego*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/cyber;2553911.html> (dostęp: 8.01.2021).

² H. Zgólkowa (red.), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 41, Poznań 2003, s. 13.

ra w sieci, poradniki typu „jak się zabić?” oraz informacje znajdujące się na forach, portalach społecznościowych, gdzie udzielane są rady, jak najlepiej i najłatwiej odejść z tego świata. Istotnym problemem jest również *live streaming*, tj. transmitowanie online samobójstwa, a także kwestia pozostawiania wpisów o charakterze listów pożegnalnych na czatach, forach, grupach i serwisach społecznościowych, np. Facebook, Instagram. W artykule omówione zostanie przestępstwo namowy lub pomocy w samobójstwie (art. 151 k.k.) w kontekście treści, jakie można znaleźć w sieci. Wreszcie przedstawione zostaną możliwości prewencji zachowań autodestrukcyjnych.

Efekt Wertera

Efekt Wertera został opisany naukowo w 1974 r. przez socjologa Davida Phillipsa³. Werter, główny bohater powieści Johanna Wolfganga von Goethego pt. „Cierpienia młodego Wertera”⁴, nieszczęśliwie zakochał się w Lotcie. Nie mając jednak szans na związek z nią, postanowił odebrać sobie życie. W chwili popełnienia samobójstwa ubrany był w niebieski płaszcz i żółtą kamizelkę. Werter usiadł przy biurku i zastrzelił się. Po premierze książki w Europie odnotowano falę samobójstw. Niektóre z nich z pewnością były inspirowane książką Goethego. Samobójcy ubierali się podobnie jak Werter i jako metodę samobójstwa wybierali także użycie pistoletu. Co ciekawe, w pobliżu zwłok osób, które odebrały sobie życie, znajdowano książkę Goethego⁵. Émile Durkheim wskazuje, iż jest oczywiste, że czyjeś samobójstwo może wpłynąć destrukcyjnie na pojedyncze osoby, jednak nie ma dowodów na to, by naśladownictwo mogło zmienić społeczny wskaźnik samobójstw. Wzorowanie się na czyimś samobójstwie może więc mieć wpływ na mniej lub więcej przypadków indywidualnych. Durkheim jednak nie określa dążeń, które skłania różne społeczeństwa i poszczególne grupy społeczne do samobójstwa. Oddziaływanie to jest w znacznym stopniu ograniczone oraz chwilowe. Po osiągnięciu pewnego natężenia trwa krótko⁶. Naśladownictwo, choć ograniczone, jest mimo wszystko bardzo niebezpieczne.

Środki masowego przekazu są potężnym narzędziem wpływu społecznego, co słusznie zauważa Brunon Hołyst⁷. Podobnie jest w przypadku samobójstw, gdzie rola tych środków nie sprowadza się wyłącznie do aktywnego modelowania opinii ludzi na temat tego rodzaju śmierci. Możliwe, że w niektórych

³ D. Phillips, *The Influence of Suggestion on Suicide: Substantive and Theoretical Implications of the Werther Effect*, „American Sociological Review” 1974, nr 3, s. 340–354.

⁴ Pierwsze wyd. niem. – Leipzig 1774, pierwsze wyd. pol. – Warszawa 1822 w przekładzie Kazimierza Brodzińskiego.

⁵ J. Berman, *Surviving Literary Suicide*, Amherst 1999, s. 26–27.

⁶ É. Durkheim, *Samobójstwo. Studium z socjologii*, Warszawa 2011, s. 180.

⁷ B. Hołyst, *Psychologia kryminalistyczna*, Warszawa 2004, s. 761.

przypadkach istnieje realny wpływ określonej wiadomości na podjęcie przez przyszłych samobójców decyzji o odebraniu sobie życia. W literaturze można spotkać wiele przykładów samobójstw, które nagłaśniane są w prasie i telewizji, a które mogą być związane z aktami naśladowniczymi (wierne odwzorowanie okoliczności samobójstwa, miejsca, ubioru lub użytej metody). W szczególności dotyczy to samobójstw osób znanych, których śmierć cieszy się zainteresowaniem zarówno mediów, jak i odbiorców⁸. Do takich przypadków należą m.in. samobójstwo Marilyn Monroe (1962), Robina Williamsa (2014) czy Tima Berglinga, znanego w środowisku muzycznym jako Avicii (2018). Na samobójstwach celebrytów wzorują się głównie osoby, które utożsamiały się ze swoim idolem. Po śmierci Robina Williamsa przez 5 miesięcy częstotliwość samobójstw w USA była o około 10 proc. wyższa (samobójstwo popełniło ponad 1800 osób więcej niż przewidywano). Julian Santaella-Tenorio and Katherine Keyes z Columbia University Mailman School of Public Health pod uwagę wzięli gromadzone przez Centers for Disease Control and Prevention⁹ dane o samobójstwach w USA w latach 1999–2015. Średnia liczba takich zgonów w miesiącach sierpień–grudzień wynosiła 16 849. Jednak w 2014 r., tuż po śmierci Williamsa, zanotowano (w tym roku) 18 690 samobójstw¹⁰. Trudno ustalić, czy śmierć aktora miała aż tak istotny wpływ na wzrost wskaźnika samobójstw. Jednak podobne zjawisko zaobserwowano po śmierci innych znanych osób. Niewykluczone, że poza samym samobójstwem aktora do naśladownictwa zachęcić mógł także nieprzemyślany i nieodpowiedzialny sposób opisywania tego zdarzenia przez media, o czym w dalszej części artykułu.

Warto podkreślić, że według Jane Pirkis i Merete Nordentoft efekt Wertera działa nie tylko w przypadku podawania prawdziwych informacji o samobójstwach przez media (w prasie, telewizji czy Internecie), ale także w przypadku samobójstw fikcyjnych prezentowanych w mediach rozrywkowych, np. w fikcyjnych programach telewizyjnych, filmach, a także sztukach teatralnych¹¹. Przykładem może być serial *13 powodów* udostępniony przez Netflix. Akcja serialu rozgrywa się w świecie nastolatków. Licealista Clay po powrocie ze szkoły znajduje pod drzwiami swego domu paczkę. W środku są kasety wideo, które nagrała jego koleżanka z klasy Hannah. Na nagraniach dziewczyna

⁸ J. Pirkis, R. Warwick Blood, *Suicide and the media*, [w:] S.H. Koslow, P. Ruiz, Ch.B. Nemeroff (red.), *A concise Guide to Understanding Suicide. Epidemiology, Pathophysiology, and Prevention*, Cambridge 2014, s. 381.

⁹ Centers for Disease Control and Prevention (CDC) – agencja rządu federalnego Stanów Zjednoczonych, wchodząca w skład Departamentu Zdrowia i Opieki Społecznej.

¹⁰ J. Santaella-Tenorio, K. Keyes, *Suicides Spiked After Death of Robin Williams*, „NeuroscienceNews” 2018, <https://www.mailman.columbia.edu/public-health-now/news/suicides-spiked-after-death-robin-williams>, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0216543> (dostęp: 8.01.2021).

¹¹ J. Pirkis, M. Nordentoft, *Media Influences on Suicide and Attempted Suicide*, [w:] R.C. O'Connor, S Platt, J. Gordon (red.), *International Handbook of Suicide Prevention, Research, Policy and Practice*, Chichester 2011, s. 541–544.

przedstawia 13 powodów, które pchnęły ją do popełnienia samobójstwa. Warto zauważyć, że w początkowej wersji serialu pokazano w bardzo realistyczny sposób samobójstwo nastolatki, jednak po fali krytyki scena ta została zmieniona.

Hasło ‘samobójstwo’

Naukowcy z San Diego State University przeprowadzili następujące badanie, którego wyniki opublikowali w piśmie „JAMA Internal Medicine”¹². Przeanalizowali oni wyszukiwania w Internecie zawierające słowo ‘samobójstwo’ w ciągu 19 dni po premierze serialu *13 powodów*, a następnie porównali to z liczbą wyszukiwań w podobnym okresie sprzed premiery. Okazało się, że po udostępnieniu serialu liczba wyszukiwań wzrosła o 19 proc. Przekłada się to na niemal 1,5 mln ludzi próbujących znaleźć tematy związane z samobójstwem. Ponadto wzrosła przy tym liczba fraz typu ‘jak się zabić’, ‘jak popełnić samobójstwo’, a także ‘zapobieganie samobójstwom’ czy ‘pomoc dla osób chcących popełnić samobójstwo’¹³. Co prawda wyniki badań nie udowodniły zależności pomiędzy liczbą wyszukiwań a rzeczywistymi próbami samobójczymi (do tego potrzeba osobnych i pracochłonnych badań), jednak sam fakt poszukiwania informacji na temat samobójstwa jest niebezpieczny. Badacze sugerowali, że ryzyko byłoby mniejsze, gdyby z filmu wyeliminowano bardzo realistyczną scenę samobójstwa, co ostatecznie udało się osiągnąć. Eksperci w dalszym ciągu postulują, aby po każdym odcinku podawać numer telefonu zaufania dla osób, które borykają się z myślami samobójczymi. Warto podkreślić, że w przypadku dokonanego samobójstwa dziecka czy też nastolatka ważne jest podjęcie interwencji kryzysowej wobec członków rodziny poprzez aktywne wspieranie ich, a także – co bardzo ważne – podjęcie takich działań w grupie rówieśniczej samobójcy, o czym często się zapomina.

Wyszukiwanie hasła ‘suicide’ [samobójstwo] za pomocą przeglądarki Ink-tomi/Hotbot w 1997 r. wykazało 130 tys. wyników, w 2008 r. – miliony. W samej przeglądarce Google odnotowano 65 mln przypadków wyszukiwań tego hasła¹⁴. 8 listopada 2020 r. tylko w tej przeglądarce użytkownik mógł znaleźć około 328 mln wyników. Widoczna jest tendencja wzrostowa liczby zamieszczanych treści w Internecie o tematyce suicydalnej. Nie stanowiłoby to problemu, gdyby nie fakt, że są to często treści niebezpieczne. Jeśli chodzi

¹² J.W. Ayers, B.M. Althouse, E.C. Leas, M. Dredze, J. Allem, *Internet Searches for Suicide Following the Release of 13 Reasons Why*, „JAMA Internal Medicine” 2017, nr 10, s. 1527–1529, <https://jamanetwork.com/journals/jamainternalmedicine/fullarticle/2646773>, doi:10.1001/jamainternmed.2017.3333 (dostęp: 8.01.2021).

¹³ Ibidem.

¹⁴ B. Hołyst, *Suicydologia*, Warszawa 2012, s. 1294.

o liczbę trafień w Polsce na słowo ‘samobójstwo’ w sieci, to 8 listopada 2020 r. wynosiła ona ponad 4 mln wyników. Samobójstwom poświęca się coraz więcej miejsca w Internecie, zwiększa się liczba stron dotycząca tego zjawiska. Są to jednak strony różnej treści – rzecz dotyczy także stron prywatnych, zawierających np. wyznania osobiste i narracyjne, a także prezentacje alternatywnych postaw samobójczych¹⁵.

Internet jako „poradnik” dla potencjalnych samobójców

„Jan Amos Komenski, wielki pedagog XVII wieku, ukuł termin »pansofia«, w którym zawarł idee możliwej omniscjencji, wiedzy uniwersalnej, która pomieści w sobie wszelkie możliwe poznanie. Było to także i przede wszystkim marzenie o wiedzy dostępnej każdemu. Kiedy powstał Internet wydawało się, że idee te będą wreszcie mogły zrealizować się w sposób totalny”¹⁶. Tak więc Internet miał umożliwić ludziom zdobycie wiedzy, tymczasem wykorzystywany jest jako nieistniejąca wcześniej sposobność do publikacji materiałów, dyskusji, wyznań i kontaktów, także w kwestii samobójstw – obszar, który zawsze stanowił tabu. Pojawiły się zarówno pozytywne, jak i negatywne skutki rozwoju sieci. W jaki sposób wykorzystują ją samobójcy?

Internet może służyć im m.in. jako podstawowy „poradnik”. Osoby planujące odebrać sobie życie wyszukują, jakie metody są najskuteczniejsze, a przy tym najmniej bolesne. Z drugiej strony ludzie, którzy przeżyli próbę samobójczą, dzielą się z innymi swoimi doświadczeniami. Wskazują, co zrobić, aby wybrana metoda okazała się skuteczna¹⁷. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na tzw. pakt samobójczy, polegające na tym, że samobójcy mogą szukać kogoś w celu wspólnego odebrania sobie życia. W związku z tym powstała nowa odmiana przestępstwa z art. 151 k.k., a mianowicie namowa i pomoc w samobójstwie przez Internet. Dlaczego sprawcy czują się bezkarni? Otóż pociągnięcie ich do odpowiedzialności jest często niemożliwe. Opublikowanie materiałów np. opisujących konkretne metody odebrania sobie życia nie jest bowiem namową lub pomocą w samobójstwie w ujęciu bezpośrednim. Sprawca i ofiara nie muszą się wcale znać i spotkać w realnym świecie. Sprawca działa więc w sposób bezwzględny i wyrachowany¹⁸.

¹⁵ Ibidem, s. 1294–1295.

¹⁶ Fragment wykładu noblowskiego Olgi Tokarczuk pt. *Czuły narrator*, wygłoszonego w Sztokholmie 10 grudnia 2019 r.

¹⁷ A. Gawliński, *Namowa lub pomoc w samobójstwie, Aspekty kryminalistyczne i kryminologiczne*, Olsztynek 2017, s. 209.

¹⁸ Ibidem, s. 214.

A oto przykładowe wpisy pochodzące z polskich forów internetowych (zachowana pisownia oryginalna).

Najlepsze są tabletki nasenne , weźmiesz kilka i od razu padasz . Po tobie . Nic nie czujesz . I działa szybko :)¹⁹

wtargnij wprost pod pędzący pociąg zginiesz na miejscu ale to głupi pomysł żeby się zabić życie jest piękne aha i jak chcesz to możesz jeszcze skoczyć z wysokiego budynku chwila moment i cię nie ma²⁰

Mam 13 lat i nie radzę SB w życiu znanie lepiej. Wszyscy odwrócili się odemnie tylko mam trzymać mnie na duchu do niej chce mi się żyć. Gdy jej zabraknie zabije się bo żyć bez niej nie potrafię²¹

Powiem wam że ona pewnie już nie żyje albo nadal próbuje, nie ma sensu jej wciskać kitu²²

W pełni Cię rozumiem. Sama mam myśli samobójcze... jednak nie radzę Ci się zabijać. Masz 12 lat... jeszcze możesz być szczęśliwa. Tutaj masz sposoby:

Połknięcie tabletek,

Skok z dachu wieżowca,

Podcięcie żył,

Wyniszczanie się powoli, poprzez branie narkotyków²³

Najlepsza decyzja i bezdyskusyjnie jest torebka z helem, po angielsku ,sicide bag', ,exit bag', ,helium bag'. W internecie powszechnie dostępne są poradniki co zamawiać, jak zmontować, koszt nie przekracza 100 zł. Generalnie samobójstwa nie polecam, nie mówię bezpośrednio do Ciebie, ale każdemu, kto chce popełnić, polecam najpierw zrobić mnóstwo szalonych rzeczy, skoro i tak już zamierza odebrać sobie życie. Czemu nie spróbować wtedy narkotyków? Lub nie spróbować obrabować banku, by zapewnić byt bliskim lub zostawić fajną pamiątkę znajomym? Wyjechać na koniec świata z 200\$ w kieszeni? (tyle to ma KAŻDY po sprzedaży laptopa czy smartfona)²⁴

Na forach internetowych jest bardzo wiele tego typu wpisów. Z reguły osoby udzielające odpowiedzi są ludźmi bardzo młodymi, do czego sami się przyznają, pisząc „mam 13 lat”, lub co można wywnioskować na podstawie ich nicków, takich jak cybuch99. Poza tym widoczne są liczne błędy ortograficzne, które wskazywać mogą na młody wiek osoby piszącej, jej słabe wykształcenie

¹⁹ Wpis w Internecie użytkownika o nazwie Domcia5312 (pisownia tekstu oryginalna) – wpis z 2011 r.

²⁰ Wpis w Internecie użytkownika o nazwie cybuch99 (pisownia tekstu oryginalna) – wpis z 2013 r.

²¹ Wpis w Internecie użytkownika o nazwie Patix78 (pisownia tekstu oryginalna) – wpis z 2015 r.

²² Wpis w Internecie użytkownika o nazwie Paytonnn (pisownia tekstu oryginalna) – wpis z 2018 r.

²³ Wpis w Internecie użytkownika o nazwie blue.. eyes (pisownia tekstu oryginalna) – wpis z 2011 r.

²⁴ Wpis w Internecie użytkownika o nazwie jrider (pisownia tekstu oryginalna) – wpis z 2015 r.

bańdź zły stan emocjonalny. Osoby, które pytają o metody, mają problemy osobiste związane ze szkołą, pracą lub rodziną oraz z reguły nie są poddane obserwacji psychiatrycznej. Wielu internautów odpowiadających na forach przyznaje, że próbowało popełnić samobójstwo i albo odradza zastosowaną metodę, albo odradza samobójstwo w ogóle. Część uczestników konwersacji prawidłowo reaguje na tego typu posty, zniechęcając do popełniania samobójstwa poprzez wytłumaczenie, dlaczego to zła decyzja lub przez podanie numerów telefonu zaufania. Osoby te spotykają się jednak często z krytyką pozostałych użytkowników Internetu. Na szczególne uwzględnienie zasługują wpisy o schemacie: „Nie zabijaj się, bo życie jest piękne, ALE poniżej masz metody skutecznego odebrania sobie życia”. Takie zachowanie można byłoby traktować jako działanie w zamiarze ewentualnym. Niestety, obecna regulacja nie pozwala na ściganie tego typu czynów.

Początkowo osoby myślące o samobójstwie mają wątpliwości, odzywa się w nich instynkt przetrwania. Z terapeutycznego punktu widzenia wątpliwości te są bardzo ważnym czynnikiem w zachowaniu samobójczym, gdyż mogą wywołać efekt obronny, wspomagający pomoc i leczenie. Jednak podczas dyskusji na forum chęć zakończenia życia ulega wzmocnieniu przez innych, zachęcających do popełnienia samobójstwa. Osoby młode, które znajdują się w strefie ryzyka suicydalnego, w dyskusji z uczestnikami forum prosamobójczego pozbywają się wątpliwości i strachu przed czynem samobójczym. Zachęceni, realizują plany samobójcze²⁵. Wyraźnymi czynnikami ryzyka na stronach internetowych są grupy nacisku, które dążą, by ktoś popełnił samobójstwo indywidualne bądź samobójstwo wspólne (w uzgodnieniu z innymi). W ich dyskusjach osoby, które popełniły samobójstwo, są gloryfikowane i czyni się je „wzorami do naśladowania” dla innych uczestników. Zaobserwować można także i w tym wypadku efekt Wertera, który oddziałuje silniej niż media drukowane. Zdaniem wielu badaczy Internet ma większy potencjał niż inne mass media w zakresie oddziaływania prosuicydalnego.

Jak słusznie zauważa Andrzej Gawliński, oprócz klasycznych metod popełnienia samobójstwa, możliwe jest znalezienie w sieci instrukcji dotyczących domowego wykorzystania valium, siarczku wodoru, ekstraktu z nikotyny uzyskanego z papierosów czy otrucia barbituranami zakupionymi w Internecie²⁶. Samobójcy mogą szukać kogoś, aby razem popełnić samobójstwo. Christina N. Cerutti wskazuje na fakt, że według statystyk coraz częściej występują przypadki samobójstwa wspomaganego przez strony internetowe, gdzie można znaleźć wszelkiego rodzaju pomoc w samobójstwie. Elementem łączącym te

²⁵ Zob. K. Becker, M.H. Schmidt, *When kids seek help online: Internet chat rooms and suicide. Reclaiming Children and Youth*, „Journal of Child and Adolescent Psychiatry” 2004, t. 43, s. 246–247.

²⁶ A. Gawliński, op. cit., s 209.

wszystkie strony jest to, że są one łatwo dostępne i nie posiadają żadnych zabezpieczeń²⁷.

Istnieje wiele stron internetowych, których treść jest zdominowana przez tematykę dotyczącą metod samobójstw. Wielu badaczy zastanawiało się nad istnieniem tak dużej liczby stron prosuicydalnych w sieci, które zalecają samobójstwo jako sposób rozwiązywania problemów życiowych. Ponadto zawierają one szczegółowe opisy metod, listy pożegnalne i fotografie ofiar. Osoby próbujące zniechęcić innych do realizacji planów samobójczych są usuwane lub blokowane na tego typu stronach. Zgodnie z przesłanką takich stron, samobójstwo jest upatrywane jako właściwe rozwiązanie problemów życiowych. Porady psychiatryczne lub wszelka inna pomoc jest uznawana za bezużyteczną, a w związku z tym jest odradzana. Jedną z takich stron prosuicydalnych – Świątynia Eutanazji głosi hasło: „Ochron planetę: zabij się”. Wyrażany jest tam pogląd, że samobójstwo to aktem dobroczynnym, gdyż służy głównemu celowi: ocaleniu planety Ziemi przez masową dobrowolną redukcję liczby ludności²⁸.

Do najbardziej znanych prosuicydalnych źródeł internetowych można zaliczyć: alt.suicide.holiday (ASH), które wystartowało w końcu lat 80. XX wieku. Początkową ideą było stworzenie forum dyskusyjnego o tym, dlaczego liczba samobójstw wzrasta w okresach świąt. W niedługim czasie dyskusje zmieniły kierunek w stronę prawa do odbierania sobie życia i podawania najskuteczniejszych metod²⁹.

Jak wyglądają przykładowe losy osób z grup ryzyka suicydalnego, które pozostawiły w ASH informacje stwierdzające, że mają myśli samobójcze? Osoby te pytały innych w grupie dyskusyjnej, jakie metody są najlepsze i co powinny uczynić, by zdobyć niezbędne narzędzia do popełnienia samobójstwa. Niektóre z nich popełniły skuteczne samobójstwa, gdyż otrzymały szczegółowe instrukcje użycia zdobytej broni palnej. Innym razem osoba nie zmarła po zatruciu tlenkiem węgla, lecz została umieszczona w szpitalu psychiatrycznym i w kolejnej dyskusji odradzała innym zastosowanie tej metody.

W Internecie znajdują się nie tylko nazwy czy opisy metod popełnienia samobójstwa, lecz także liczne filmy. Na YouTube bez problemu można znaleźć instrukcje, w jaki sposób zawiązać węzeł stryczkowy (*Hangman's knot*). Natomiast na innych stronach są przedstawione nagrania próby samobójstwa czy nawet samobójstwa zakończonego zgonem.

²⁷ Zob. Ch.N. Cerrutti, *One Click to Suicide: First Amendment Case Law and its Applicability to Cyberspace*, Boston 2010, s. 10.

²⁸ T. Szasz, *Suicide Prohibition: The Shame of Medicine*, New York 2011, s. 44–45.

²⁹ R. Niezen, *Internet suicide and communities of affirmation*, [w:] E. Martellozzo, E.A. Jane (red.), *Cybercrime and its victims*, New York 2017, s. 187–206.

Transmisja samobójstwa w sieci

Są osoby, które popełniają samobójstwo publicznie, aby jak najwięcej osób mogło je oglądać. Czasem upublicznianie śmierci to celowe działalnienie samobójcy. Świadcami takich działań są obecnie najczęściej użytkownicy Internetu. Osoby odbierające sobie życie transmitują bezpośrednio zdarzenie w sieci. Aktywne uczestniczenie postronnych osób, które np. komentują dane zachowane samobójcy, może w pewien sposób „dopingować” ofiarę lub nawet unieemożliwić jej wycofanie się z samobójstwa. Osoba ta, bojąc się, że ktoś ją powstrzyma przed samobójstwem, upublicznia relację wideo na żywo, np. na Facebooku, a jednocześnie chce w ten sposób przekazać powód swojego czynu komukolwiek, osobom przypadkowym, korzystającym w danej w chwili z portalu społecznościowego. Ktoś chce w ten sposób zrzucić z siebie ciężar psychiczny, a często podzielić się swoim osobistym dramatem.

W 2016 r. nastolatka z Francji odebrała sobie życie, skacząc pod nadjeżdżający pociąg i transmitując zdarzenie za pomocą aplikacji Periscope. Dziewczyna wyjaśniła, że poprzez film wysyła wiadomość innym ludziom. Wyznała, że była zgwałcona i podała dane sprawcy. Oglądało to około 1000 osób³⁰.

W 2017 r. Ayhan Uzun z Kayseri w Turcji prowadził transmisję na żywo na Facebooku przedstawiającą własne samobójstwo. Uzun wyjaśnił, że nie może pogodzić się z myślą, że jego córka postanowiła wyjść za mąż bez pytania się go o pozwolenie. Zgoda ojca w tym przypadku to element kultury, który miał dla niego bardzo istotne znaczenie. Widzowie mogli wysłuchać ostatnich słów Ayhana oraz zobaczyć, jak trzyma pistolet przyłożony do skroni, a następnie oddaje samobójczy, śmiertelny strzał. Podczas przemówienia na żywo przyjaciele i krewni wysyłali komentarze błagające go, aby nie popełnił samobójstwa. Uzun jednak nie zwracał na to uwagi. Jego rodzina pobiegła do domu, ale znaleźli już tylko zwłoki³¹.

Jak szerokie może być grono osób, które mogą być świadkami samobójstwa pokazuje przykład Amita Aliasa Rinku z Indii. W 2018 r. prowadził on transmisję, w czasie której pokazywał, w jaki sposób się wiesza. Nagranie widziano ponad 2000 osób i zostało ono udostępnione 29 razy³².

30 grudnia 2017 r. 12-letnia Katelyn Nicole Davis z Georgii popełniła samobójstwo wieszając się na drzewie niedaleko domu. Dziewczynka udostępniła na żywo nagranie ze zdarzenia. Tuż przed powieszeniem się wyznała, że była molestowana przez jednego z członków rodziny. Płacząc przepraszała

³⁰ A. Gawliński, op. cit., s. 213–214.

³¹ D. Collins, *Dad live streams moment he shot himself dead on Facebook because his daughter was getting married without his approval*, „The Irish Sun”, <https://www.thesun.ie/news/1713353/dad-live-streams-moment-he-shot-himself-dead-on-facebook-because-his-daughter-was-getting-married-without-his-approval/> (dostęp: 8.01.2021).

³² <https://timesofindia.indiatimes.com/videos/city/chandigarh/bizarre-man-live-streams-suicide-on-facebook-2000-people-watch-29-share/videoshow/65212877.cm> (dostęp: 8.01.2021).

także niektóre osoby. W ostatnich słowach pożegnała się i usunęła wiaderko spod swoich nóg, odbierając sobie życie. Przez około 20 minut widzowie mogli jeszcze oglądać ciało Katelyn zwisające na linie i słyszeć krzyk matki dziewczynki wołającej jej imię. Mimo że nagranie było wciąż usuwane przez policję, notorycznie powracały jego kopie³³.

Szczególny przypadek prowadzenia transmisji z samobójstwa miał miejsce w 2018 r. w Miamisburg (USA). Jovonie Mclendon Jr., który był weteranem wojennym, cierpiał na zespół stresu pourazowego. 3 lutego zamordował swojego 5-letniego syna, a także poważnie zranił swoją dziewczynę, choć był pewny, że zabił także ją. Następnie rozpoczął na Facebooku transmisję, w której przeproszał za swój czyn. Na końcu oddał w swoim kierunku strzał. Zmarł z powodu rany postrzałowej w głowę³⁴. Jest to klasyczny przykład samobójstwa poagresyjnego. Suycydent najpierw zabija bliskie mu osoby, przy czym ofiary nie wyrażają zgody na działanie sprawcy, a następnie pozbawia życia samego siebie.

Takich nagrań jest bardzo wiele. Dzięki szybkiej reakcji widzów czasem można zapobiec nieszczęściu. Poza poinformowaniem odpowiednich służb o zdarzeniu, także portale społecznościowe, m.in. Facebook, dają możliwość zgłaszania postów czy nagrań o tej tematyce.

Nowy rodzaj listów pożegnalnych

W wyniku postępu technologicznego wykształciły się nowe rodzaje listów pożegnalnych. Tym samym popularne stało się zamieszczanie listów pożegnalnych w Internecie, na forach dyskusyjnych skupiających osoby planujące odebrać sobie życie, dzielenie się nimi z innymi osobami na czatach czy umieszczanie pożegnalnych filmów, np. na YouTube. Po opublikowaniu tego typu listu ważne jest, aby jak najszybciej ustalić autora wpisu i jego lokalizację, ponieważ sprawne podjęcie działań może zapobiec tragedii. Coraz popularniejsze są notatki informujące o zamiarze popełnienia samobójstwa na Facebooku, Instagramie czy platformie Myspace. Listy pożegnalne mogą stwarzać także pewne niebezpieczeństwo. Są one bowiem pisane w pierwszej osobie. Jak słusznie zauważyła Olga Tokarczuk, „ten rodzaj opowieści, kiedy widzimy świat oczami jakiegoś „ja” i słuchamy świata w jego imieniu, buduje więź z narratorem jak żaden inny i każe postawić się w jego niepowtarzalnej pozycji. [...] Na dodatek,

³³ K. Sikorski, *Samobójstwo Katelyn Davis. Wideo nie można usunąć*, „Polska Times”, <https://polskatimes.pl/samobojstwo-katelyn-davis-wideo-nie-mozna-usunac-zdjecia-wideo/ar/11690794> (dostęp: 8.01.2021).

³⁴ E. Harfenist, *Ohio Army Vet Shoots 6-Year-Old In Facebook Live Murder-Suicide*, „Oxygen”, <https://www.oxygen.com/crime-time/ohio-army-vet-jovonie-mclendon-kills-6-year-old-himself-facebook-live-murder-suicide> (dostęp: 8.01.2021).

z takimi samymi jak my łatwo się zidentyfikować, dzięki czemu pomiędzy narratorem opowieści a czytelnikiem czy słuchaczem rodzi się emocjonalne porozumienie, bazujące na empatii”³⁵. Osoby, czytające listy pożegnalne, mogą utożsamiać się z samobójcą, w wyniku czego może pojawić się u nich intencja samobójcza.

Warto przedstawić szczególny przypadek listu pożegnalnego Mitchella Heismana. W 2010 r. 35-letni Amerykanin na stronie suicidenote.info opublikował liczący 1905 stron list pożegnalny, obejmujący przedmowę, 1433 przypisy, 20-stronicową bibliografię, ponad 1700 odniesień do Boga oraz 200 odniesień do niemieckiego filozofa Friedricha Nietzschego. Po tym fakcie mężczyzna zastrzelił się na najwyższym stopniu schodów Memorial Church w Harvard Yard na oczach 20-osobowej grupy wycieczkowej³⁶.

Pakt samobójczy

Coraz częściej odnotowuje się wspomniane już samobójstwa wspólne. Osoby sobie nieznane poznają się online (np. na forach internetowych, profilach społecznościowych, czatach) i razem dokonują samobójstwa. Zjawisko to zwane ‘samobójcze e-pakty’ (net-suicide)³⁷, szczególnie rozpowszechnione jest w Japonii. W październiku 2004 r. właśnie w tym kraju 9 osób odebrało sobie życie w drodze „paktu” zawartego za pośrednictwem Internetu.

Tego rodzaju zdarzenia, zwracające uwagę, znajdują naśladowców. W ciągu dwóch miesięcy od opisanego wyżej aktu samobójczego następne 13 osób odebrało sobie życie w ramach 4 oddzielnych „paktów”. We wszystkich posłużono się metodą otrucia tlenkiem węgla, przy zastosowaniu niewielkich rusztów do grillowania spalających węgiel drzewny w małych uszczelnionych pomieszczeniach³⁸. Ayumi Naito stwierdza, że tylko w 2007 r. odnotowano w Japonii 60 zgonów wskutek „paktów” samobójczych zawieranych przez Internet, ale liczba ta cały czas rośnie³⁹.

Pierwsze tego rodzaju „pakty” zawierano już w 2000 r. w Korei Południowej, gdzie miały miejsce w tymże roku trzy takie zdarzenia⁴⁰. Osoby zawierające „pakty” często odbywają nawet dalekie podróże, aby się spotkać. W 2000 r. młody Norweg i 17-letnia Austriaczka, którzy zawarli „pakt” na jednej ze stron

³⁵ Fragment wykładu noblowskiego Olgi Tokarczuk pt. *Czuły narrator...*

³⁶ E.P. Newcomer, N. Srivatsa, *Suicide Note Found Online*, „The Harvard Crimson”, <https://www.thecrimson.com/article/2010/9/22/heisman-harvard-mother-death/> (dostęp: 8.01.2021).

³⁷ A. Gawliński, op. cit., s. 219.

³⁸ B. Hołyst, *Suicydologia...*, s. 1300.

³⁹ Zob. A. Naito, *Internet suicide in Japan: implications for child and adolescent mental health*, „Clinical Child Psychology and Psychiatry” 2008, t. 12, nr 4, s. 583–597.

⁴⁰ A. Gawliński, op. cit., s. 219.

dyskusyjnych dotyczących samobójstwa, skoczyli razem z klifu znajdującego się w Norwegii⁴¹.

Definicja „paktu” samobójczego przedstawia wspólną decyzję dwu lub więcej osób, że wszystkie razem popełnią samobójstwo w danym miejscu i czasie. „Pakty” samobójcze zawierają prawie zawsze osoby znające się i będące w bliskim związku – często małżeńskim bądź partnerskim. Natomiast „pakty” samobójcze związane z Internetem charakteryzuje to, że wcześniej osoby nie znały się, ale porozumiały się za pomocą Internetu i postanowiły odebrać sobie życie jednocześnie.

D.T.S. Lee i inni sądzą, że Internet przyczynił się do rozprzestrzeniania się na świecie nowych metod samobójczych⁴². Na przykład w Hongkongu zatrucie tlenkiem węgla wytwarzanego z węgla drzewnego na rusztach do grillowania zostało wybrane w latach 2002–2003 w 20 z 22 paktów samobójczych. Stosowanie tej metody wyjaśnia się jej „łatwością” i względną bezbolesnością w porównaniu z powieszeniem się czy skokiem z wysokości. Może to wiązać się również z pasywnością uczestników paktu. Użycie tlenku węgla i internetowe „pakty” samobójcze mogą stanowić przykład tego, jak globalizacja i nowa technika komunikacji stanowią nowe wyzwanie dla ogólnoswiatowego zdrowia.

Penalizacja namowy do samobójstwa w Internecie

Na wspomnianych stronach internetowych podaje się dość szczegółowe informacje, jak popełnić samobójstwo – nie zawsze jest to jednak namowa do dokonania tego czynu. Kwestia odpowiedzialności karnej autorów wpisów jest problematyczna, skoro informacje przez nich przekazywane nie stanowią przestępstwa. Postuluje się, aby rozszerzyć zakres przedmiotowy przestępstwa z art. 151 Kodeksu karnego⁴³ na namowę lub pomoc w samobójstwie także przez Internet. E-sprawcy czują się bezkarni, a pociągnięcie ich do odpowiedzialności jest, niestety, praktycznie niemożliwe w aktualnym brzmieniu przepisu z tego artykułu. Przy doprowadzeniu do samobójstwa konieczna jest konkretyzacja pokrzywdzonego. Gdy jakaś osoba publicznie zachęca do popełnienia samobójstwa, namawia do jego popełnienia czy też fizycznie produkuje i rozpowszechnia w Internecie instrukcje, jak odebrać sobie życie, a odbiorcy nie są wskazani imiennie, to wymóg konkretyzacji pokrzywdzonego nie jest spełniony. Równoległe z postępem technologii powinien nastąpić rozwój prawa, pod-

⁴¹ R.I. Simon, R.E. Hales, *The American Psychiatric Publishing Textbook of Suicide Assessment and Management*, Washington–London 2012, s. 526.

⁴² R. Dobson, *Internet sites may encourage*, „British Medical Journal” 1999, t. 319, s. 337.

⁴³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2020 r. poz. 1444 z późn. zm.). Art. 151 Kodeksu karnego stanowi: Kto namową lub przez udzielenie pomocy doprowadza człowieka do targnięcia się na własne życie, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

dającego regulacji nieznanne dotąd zjawiska społeczne. W 2005 r. w Australii wprowadzono poprawkę do przepisów kryminalizującą strony prosuicydalne. Australijskie Ministerstwo Sprawiedliwości włączyło poprawkę do kodeksu karnego w następującym brzmieniu: „Poprawka do kodeksu karnego w formie ustawy z 2005 r. uznaje za przestępstwo wykorzystanie przez osobę Internetu lub innego nośnika usług doradztwa bądź zainicjowania samobójstwa, bądź promowania lub instruowania o szczególnych metodach samobójczych. Usługodawca internetowy, będący gospodarzem strony o samobójstwie, może popełnić przestępstwo, jeśli pomaga lub zachęca do samobójstwa⁴⁴”.

Być może warto do Europejskiej konwencji o przestępczości cybernetycznej (*European Convention on Cybercrime*) wprowadzić poprawkę dotyczącą art. 9. Artykuł ten obecnie stanowi o pornografii dziecięcej, ale można go rozszerzyć o udostępnianie prosuicydalnych informacji.

Prewencja

W sieci powinny być prowadzone kampanie prewencyjne optymalizujące strategię, umożliwiającą znalezienie przez potencjalnych suicydentów stron oferujących pomoc i wsparcie oraz unikanie ryzyka znalezienia się na stronach niebezpiecznych dla życia⁴⁵. Przykładem jest blog Stay.Fly.pl. Właściciel tego bloga opublikował w 2015 r. wpis: *Jak skutecznie i bezboleśnie popełnić samobójstwo?*⁴⁶, jednak nagłówek był przewrotny, ponieważ w rzeczywistości treść wpisu miała na celu przekonać ewentualnych samobójców, żeby jednak zrezygnowali ze swoich zamiarów. W ciągu miesiąca na wpis ten trafiało około 4000 osób. Wkrótce zaangażowali się w to inni blogerzy, tworząc podobne wpisy, mające przyciągnąć osoby, które chcą odebrać sobie życie. Liczba wejść na bloga wskazuje, ile osób poszukiwało skutecznych metod popełnienia samobójstwa. Niedługo po pierwszym wpisie autor bloga dodał kolejny, który zatytułował *Stop samobójstwom*. Przedstawił w nim problem samobójstw w Polsce oraz dał wskazówki innym blogerom, jak mogą pomóc w walce z tym zjawiskiem. Bloger zaproponował, aby zatytułować wpis: *Jak skutecznie i bezboleśnie popełnić samobójstwo?* lub *Jak skutecznie i bezboleśnie się zabić?* albo wybrać tytuł podobny. Następnie wskazał na użycie we wpisie wielokrotnie fraz jak: *samobójstwo*, *zabić się*, *odebrać sobie życie* i ich kombinacji lub pochodnych. Dzięki temu zwiększy się prawdopodobieństwo, że osoba będąca w kryzysie trafi na blog, w którym znajdzie wskazówki, gdzie szukać pomocy. Ważne, aby w tekście umieścić pozytywne treści, niosące nadzieję i dające wiarę, że

⁴⁴ B. Hołyst, *Suicydologia...*, s. 1302.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 1296.

⁴⁶ J. Favre, *Jak skutecznie i bezboleśnie popełnić samobójstwo?*, „StayFly”, <http://stayfly.pl/2014/12/jak-skutecznie-i-bezbolesnie-popolnic-samobojstwo/> (dostęp: 8.01.2021).

z każdym problemem można sobie poradzić, a samobójstwo nie jest rozwiązaniem. Konieczne jest również zachęcenie użytkownika do zgłoszenia się w miejsce, gdzie może uzyskać fachową pomoc⁴⁷.

Mimo mnogości stron w Internecie, można wpływać na wyniki, jakie się wyświetlają w wyszukiwarkach. Prewencyjne kampanie internetowe powinny optymalizować strategię, umożliwiając znalezienie przez osoby podatne na samobójcze zachowania stron oferujących pomoc i wsparcie oraz unikanie ryzyka znalezienia się na stronach niebezpiecznych dla życia⁴⁸.

Podsumowanie

W dyskursie publicznym obecne są rozważania na temat korzyści i niebezpieczeństw wynikających z Internetu w zakresie suicydologii. Andrzej Gawliński zauważa, że coraz rzadziej podkreśla się potencjalne korzyści, jak np. programy prewencyjne mające zapobiegać samobójstwom, kampanie reklamowe czy zakładanie grup wsparcia dla potencjalnych suicydentów. Wśród organizatorów kampanii należy podkreślić rolę Polskiego Towarzystwa Suicydologicznego, które aktywnie działa w celu zmniejszenia liczby samobójstw w Polsce. Kampanie prowadzone w ostatnich latach to m.in.: „Jeden dzień – wart całe życie”, „Nie pozwól mi zniknąć” czy „Życie warte jest rozmowy”.

Brunon Hołyst stwierdza jednak, że według badań strony prosamobójcze są szerzej omawiane, a także bardziej uczęszczane⁴⁹. Wzbudzają one ekscytację wśród potencjalnych samobójców. Zwiększają jednocześnie dostęp do potencjalnych metod samobójczych, prezentując ich długie listy. Ponadto wzmacniają naciski grupowe, by dokonać samobójstw, gloryfikując osoby, które to uczyniły, oraz zachęcając do nowych rodzajów samobójstw, jak „pakty” samobójcze organizowane przez Internet. Reportaże o popełnionych samobójstwach prezentując w niewłaściwy sposób zachowania samobójcze wywołują komentarze, które upraszczają problemy samobójstw. Nie wolno zatem marginalizować roli Internetu w kształtowaniu postaw wobec samobójstwa. Słusznie bowiem Keith M. Harris zwraca uwagę, że cybersuicydologia jest dopiero rozwijającym się problemem⁵⁰.

O ile w dyskursie społecznym zauważyć można pewien spór, czy człowiek ma prawo do odebrania sobie życia, to niemal jednogłośnie jest stanowisko, że

⁴⁷ Idem, *Stop samobójstwom!*, „StayFly”, <http://stayfly.pl/2015/06/stop-samobojstwom/> (dostęp: 8.01.2021).

⁴⁸ G. Eysenbach, C. Kohler, *How do consumers search for and appraise health information on the world wide web? Qualitative study using Focus groups, usability in-depth interviews*, „British Medical Journal” 2002, t. 324, s. 573–577.

⁴⁹ B. Hołyst, *Suicydologia...*, s. 1294.

⁵⁰ Zob. K.M. Harris, *Life Versus Death: The Suicidal Mind*, [w:] E. Aboujaoude, V. Starcevic (red.), *Mental Health in the Digital Age*, Oxford–New York 2015, s. 139–146.

nikt do takiego czynu nie powinien być zachęcany⁵¹. Kodeks karny został uchwalony w 1997 r., a od tego czasu technologia intensywnie się rozwinęła. Co istotne, wprowadzane nowelizacje nie obejmują w dalszym ciągu wielu czynów popełnionych na skutek korzystania z Internetu. Pewne przepisy zyskują na aktualności dzięki orzecznictwu Sądu Najwyższego. W postanowieniu z 17 kwietnia 2018 r., sygn. akt IV KK 296/17⁵², Sąd Najwyższy uznał Internet za miejsce publiczne. Taka kwalifikacja ma istotne znaczenie dla wypełnienia znamion wielu czynów zabronionych. Wcześniej, bo 7 maja 2008 r., wydane zostało postanowienie o sygn. akt III KK 234/07⁵³, w którym Sąd Najwyższy stwierdził, że Internet jest środkiem masowego komunikowania. W opinii autora niniejszego artykułu są to kroki podjęte we właściwym kierunku, choć wymagają doprecyzowania. Problem pojawia się w prawnokarnej kwalifikacji czynu z art. 151 Kodeksu karnego. Wymagana jest nowelizacja, która pozwoliłaby pociągnąć do odpowiedzialności osoby namawiające lub pomagające w samobójstwie za pośrednictwem Internetu. Kolejną propozycją *de lege ferenda* jest nałożenie odpowiedzialności za sprawowanie kontroli nad stronami na administratorów. W dalszym ciągu może być to rozwiązanie niewystarczające. Autor zdaje sobie sprawę, że pojedyncza osoba mogłaby mieć problemy z weryfikacją wszystkich wpisów. Należałoby również umożliwić użytkownikom zgłaszanie niebezpiecznych treści. Gdyby przynajmniej część osób przeglądających strony internetowe podjęła odpowiednie działania, to być może udałoby się zmniejszyć liczbę samobójstw. Mogą się pojawiać różne wątpliwości związane z powyższymi propozycjami. Jednak pewne zmiany w prawie muszą nastąpić, bowiem technologia cały czas się rozwija, a sądy nie zawsze są w stanie sprostać wyzwaniom, jakie stawia Internet. Konieczne jest zorganizowanie przestrzeni cyfrowej, w której użytkownicy będą mieli jasne prawa oraz obowiązki, a także wprowadzone zostaną skuteczne zabezpieczenia.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Becker K., Schmidt M.H., *When kids seek help online: Internet chat rooms and suicide. Reclaiming Children and Youth*, „Journal of Child and Adolescent Psychiatry” 2004, t. 43.
- Berman J., *Surviving Literary Suicide*, Amherst 1999.
- Burdziak K., *Samobójstwo w prawie polskim*, Warszawa 2019.
- Cerrutti Ch.N., *One Click to Suicide: First Amendment Case Law and its Applicability to Cyberspace*, Boston 2010.

⁵¹ Szeroko omówiony status zjawiska samobójstwa na gruncie prawa polskiego został omówiony w publikacji: K. Burdziak, *Samobójstwo w prawie polskim*, Warszawa 2019.

⁵² OSP 2019, z. 2, poz. 15.

⁵³ OSNKW 2008, z. 9, poz. 69.

- Dobson R., *Internet sites may encourage*, „British Medical Journal” 1999, t. 319.
- Durkheim É., *Samobójstwo. Studium z socjologii*, Warszawa 2011.
- Eysenbach G., Kohler C., *How do consumers search for and appraise health information on the world wide web? Qualitative study using Focus groups, usability in-depth interviews*, „British Medical Journal” 2002, t. 324.
- Gawliński A., *Namowa lub pomoc w samobójstwie. Aspekty kryminalistyczne i kryminologiczne*, Olsztynek 2017.
- Harris K.M., *Life Versus Death: The Suicidal Mind*, [w:] E. Aboujaoude, V. Starcevic (red.), *Mental Health in the Digital Age*, Oxford–New York 2015.
- Holyst B., *Suicydologia*, Warszawa 2012.
- Holyst B., *Psychologia kryminalistyczna*, Warszawa 2004.
- Naito, *Internet suicide in Japan; implications for child and adolescent mental health*, „Clinical Child Psychology and Psychiatry” 2008, t. 12, nr 4.
- Niezen R., *Internet suicide and communities of affirmation*, [w:] E. Martellozzo, E.A. Jane (red.), *Cybercrime and its victims*, New York 2017.
- Phillips D., *The Influence of Suggestion on Suicide: Substantive and Theoretical Implications of the Werther Effect*, „American Sociological Review” 1974, nr 3.
- Pirkis J., Warwick R., *Blood, Suicide and the media*, [w:] S.H. Koslow, P. Ruiz, Ch.B. Nemeroff (red.), *A concise Guide to Understanding Suicide. Epidemiology, Pathophysiology, and Prevention*, Cambridge 2014.
- Pirkis J., Nordentoft M., *Media Influences on Suicide and Attempted Suicide*, [w:] R.C. O’Connor, S Platt, J. Gordon (red.), *International Handbook of Suicide Prevention, Research, Policy and Practice*, Chichester 2011.
- Simon R.I., Hales R.E., *The American Psychiatric Publishing Textbook of Suicide Assessment and Management*, Washington–London 2012.
- Szasz T., *Suicide Prohibition: The Shame of Medicine*, Nowy Jork 2011.
- Zgólkowa H. (red.), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 41, Poznań 2003.

Akty prawne

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2020 r. poz. 1444 z późn. zm.).

Orzecznictwo

Postanowienie SN z 7 maja 2008 r., III KK 234/07, OSNKW 2008, z. 9, poz. 69.

Postanowienie SN z 17 kwietnia 2018 r., IV KK 296/17, OSP 2019, z. 2, poz. 15.

Źródła internetowe

- Ayers J.W., Althouse B.M., Leas E.C., Dredze M., Allem J., *Internet Searches for Suicide Following the Release of 13 Reasons Why*, „JAMA Internal Medicine” 2017, nr 10, <https://jamanetwork.com/journals/jamainternalmedicine/fullarticle/2646773>, doi:10.1001/jamainternmed.2017.3333.
- Collins D., *Dad live streams moment he shot himself dead on Facebook because his daughter was getting married without his approval*, „The Irish Sun”, <https://www.thesun.ie/news/1713353/dad-live-streams-moment-he-shot-himself-dead-on-facebook-because-his-daughter-was-getting-married-without-his-approval/>.
- Favre J., *Jak skutecznie i bezboleśnie popełnić samobójstwo?*, „StayFly”, <http://stayfly.pl/2014/12/jak-skutecznie-i-bezbolesnie-popelnic-samobojstwo/>.

- Favre J., *Stop samobójstwom! „StayFly”*, <http://stayfly.pl/2015/06/stop-samobojstwom/>.
- Harfenist E., *Ohio Army Vet Shoots 6-Year-Old In Facebook Live Murder-Suicide*, „Oxygen”, <https://www.oxygen.com/crime-time/ohio-army-vet-jovonie-mcclendon-kills-6-year-old-himself-facebook-live-murder-suicide>.
- Newcomer E. P., Srivatsa N., *Suicide Note Found Online*, „The Harvard Crimson”, <https://www.thecrimson.com/article/2010/9/22/heisman-harvard-mother-death/>.
- Santaella-Tenorio J., Keyes K., *Suicides Spiked After Death of Robin Williams*, „NeuroscienceNews”, <https://www.mailman.columbia.edu/public-health-now/news/suicides-spiked-after-death-robin-williams>, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0216543>.
- Sikorski K., *Samobójstwo Katelyn Davis. Wideo nie można usunąć*, „Polska Times”, <https://polskatimes.pl/samobojstwo-katelyn-davis-wideo-nie-mozna-usunac-zdjecia-wideo/ar/11690794>.
- Słownik języka polskiego*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/cyber;2553911.html>.
- <https://timesofindia.indiatimes.com/videos/city/chandigarh/bizarre-man-live-streams-suicide-on-facebook-2000-people-watch-29-share/videoshow/65212877.cm>.

Cybersuicide – new technologies and suicide

Summary

The aim of the work is to show the emerging problems related to the internet in the field of suicidology and to indicate how the new technologies contribute to increase the number of suicides. The possibility of preventing suicide on the internet was also presented. The article was based on numerous websites, forums, chats, social networking sites, where all the content related to suicide was analyzed.

Today, the Internet plays an increasingly important role in the human life. In addition to taking advantage of profits, it is also worth noting some dangers associated with its existence. One such danger is help in online suicide. In chat rooms, discussion forums, and social networks, you can find more and more often the instruction how to kill yourself. You can also come across the outrageous online broadcasts of people suicide. It happens that potential suicides are looking for a companion to combine suicide. Another time, browse various Internet forums to find the “ideal” and least painful way to end your life. The Internet is also covered by others, namely to leave entries with the features of farewell letters on chats or social networking sites such as Facebook or Instagram. Such entries are most often a cry for help and an expression of hope of their authors that, however, someone will stop them.

Key words: suicide, cybersuicide, Internet, Werther effect, suicidology.

DOI: 10.31648/kpp.6689

Maciej Łyżwiński

Uniwersytet Warszawski

ORCID: 0000-0003-2513-7719

me.lyzwinski@student.uw.edu.pl

Umowy normalizujące stosunki między Państwem Izrael a Zjednoczonymi Emiratami Arabskimi i Królestwem Bahrajnu w świetle prawa międzynarodowego – wybrane zagadnienia

Bliski Wschód jest miejscem szczególnym na mapie świata. To miejsce, gdzie współistnieją różne religie, kultury, języki. Jest także obszarem wyjątkowo doświadczonym konfliktami, wojnami i innymi negatywnymi wydarzeniami. To właśnie na Bliskim Wschodzie prawo międzynarodowe było i jest bardzo często łamane. Tutaj to prawo jest także tworzone, bowiem prawo międzynarodowe jest jednym z podstawowych filarów koegzystencji państw w świecie współczesnym i fundamentem, który pozwala osiągnąć tę wartość, szczególnie ważną na Bliskim Wschodzie, czyli pokój.

W niniejszym artykule poddane analizie zostały umowy normalizujące stosunki pomiędzy Państwem Izrael a Zjednoczonymi Emiratami Arabskimi i Królestwem Bahrajnu. Umowy międzynarodowe są źródłem prawa międzynarodowego. Dlatego też należy się zastanowić, w jaki sposób przedstawiają się porozumienia Abrahamowe w świetle prawa międzynarodowego¹. Z uwagi na ograniczoną objętość artykułu, dokonano przeglądu bogatej zawartości porozumień Abrahamowych i głębszej analizie poddano: rys historyczny i kontekst towarzyszący ich zawarciu, postanowienia materialnoprawne porozumień (z szczególnie uwzględnieniem kwestii normalizacyjnych, stosunków mających panować w relacjach pomiędzy stronami i przede wszystkim instytucjonalnych form tych stosunków, które porozumienia określają), postanowienia formalnoprawne (rejestracja, ratyfikacja, sposoby rozstrzygania sporów wynikających z umowy, języki autentyczne), a także procedurę ratyfikacyjną, która została

¹ Autor ma na myśli prawo międzynarodowe publiczne tutaj i w analogicznych sformułowaniach.

przeprowadzona w państwach umawiających się. Szczególny nacisk położono na analizę, najbardziej rozbudowanego, zarówno pod względem materialnym, jak i formalnym, porozumienia, czyli Traktatu o pokoju, relacjach dyplomatycznych i pełnej normalizacji między Zjednoczonymi Emirataми Arabskimi a Państwem Izrael. Uwzględniono także dużo uboższe w treści, chociaż równie istotne akty wchodzące w skład porozumień Abrahamowych, czyli Deklarację o pokoju, współpracy i konstruktywnych dyplomatycznych i przyjacielskich relacjach ogłoszoną przez Państwo Izrael i Królestwo Bahrajnu 15 września 2020 r. oraz Deklarację porozumień Abrahamowych.

Rys historyczny

Podczas II Sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ 29 listopada 1947 r. została uchwalona Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 181². Dokument ten zakładał podział terenu Mandatu Palestyny na państwo żydowskie i arabskie. Około 55% Palestyny miało należeć do państwa żydowskiego, z kolei Jerozolima miała uzyskać status miasta pod nadzorem międzynarodowym³. 14 maja 1948 r. proklamowano powstanie Państwa Izrael⁴. Zostało ono w niedługim czasie uznane zarówno przez USA, jak i ZSRR⁵. Niebawem rozpoczęły się wojny izraelsko-arabskie.

Stosunki izraelsko-arabskie są zwykle widziane przez pryzmat konfliktu. Nie jest to jednak prawda, gdyż obfitują one także w szereg porozumień, istotnych w zakresie rozwoju prawa międzynarodowego.

Jednym z ważniejszych kroków na drodze do pokoju na Bliskim Wschodzie było porozumienie z Camp David. We wrześniu 1978 r. w Camp David, rezydencji wypoczynkowej amerykańskich prezydentów, odbyły się negocjacje pomiędzy premierem Państwa Izrael, Menachemem Beginem, i prezydentem Egiptu, Anwarem Sadatem, przy współudziale prezydenta USA, Jimmy'ego Cartera⁶. Porozumienie zostało osiągnięte 17 września 1978 r., w postaci przygotowania fundamentów dla przyszłego traktatu pokojowego⁷. 26 marca 1979 r. w Waszyngtonie został podpisany układ pokojowy pomiędzy Państwem Izrael a Egiptem⁸. W ramach tego układu m.in. Egipt uznawał Państwo

² A/RES/181(II).

³ W. Roszkowski, *Półwiecze. Historia polityczna świata po 1945 r.*, Warszawa 2002, s. 82.

⁴ מגילת העצמאות (tłum. Deklaracja niepodległości Państwa Izrael), <https://main.knesset.gov.il/About/Occasion/Pages/IndDeclaration.aspx> (dostęp: 9.12.2020).

⁵ J. Tyszkiewicz, E. Czapiewski, *Historia powszechna. Wiek XX*, Warszawa 2012, s. 556.

⁶ *Camp David accords*, [w:] M.A. Genovese (red.), *Encyclopedia of the American Presidency*, New York 2010, s. 73–74.

⁷ *Camp David accords*, [w:] S.C. Tucker (red.), *The Cold War. The Definitive Encyclopedia and Document Collection*, Santa Barbara 2020, s. 246.

⁸ *Ibidem*, s. 247.

Izrael, z kolei wojska izraelskie miały wycofać się z Półwyspu Synaj, który został zajęty w wyniku wojny sześciodniowej z 1967 r.⁹

Analogiczny traktat pokojowy Państwo Izrael zawarło z Królestwem Jordanii 26 października 1994 r.. Był on wynikiem wcześniejszych negocjacji pokojowych prowadzonych przez premiera Państwa Izrael Icchaka Rabina i króla Królestwa Jordanii Husajna¹⁰.

Porozumienia Abrahamowe – podstawowe informacje

Kontynuacją procesu stabilizacji na Bliskim Wschodzie są zawarte między Izraelem a Zjednoczonymi Emiratami Arabskimi oraz Królestwem Bahrajnu umowy normalizujące stosunki pomiędzy tymi państwami, określane jako porozumienia Abrahamowe. 13 sierpnia 2020 r. wydano wspólne oświadczenie USA, Państwa Izrael oraz Zjednoczonych Emiratów Arabskich¹¹, w którym wyrażono zgodę na pełną normalizację stosunków pomiędzy Państwem Izrael a Zjednoczonymi Emiratami Arabskimi. Prawie miesiąc później, 11 września 2020 r. zostało ogłoszone wspólne oświadczenie USA, Państwa Izrael oraz Królestwa Bahrajnu, o zgodzie na pełną normalizację stosunków pomiędzy Państwem Izrael a Królestwem Bahrajnu¹².

Oficjalna ceremonia podpisania umów miała miejsce 15 września 2020 r. w Białym Domu¹³.

Można od razu postawić pytanie, jak traktaty normalizujące stosunki pomiędzy Państwem Izrael a Zjednoczonymi Emiratami Arabskimi i Królestwem Bahrajnu wyglądają w świetle prawa międzynarodowego¹⁴?

⁹ W. Roszkowski, op. cit., s. 281.

¹⁰ Ibidem, s. 492.

¹¹ *Joint Statement of the United States, the State of Israel, and the United Arab Emirates*, <https://il.usembassy.gov/joint-statement-of-the-united-states-the-state-of-israel-and-the-united-arab-emirates/> (dostęp: 1.11.2020).

¹² *Joint statement of the United States, the Kingdom of Bahrain, and the State of Israel*, <https://il.usembassy.gov/joint-statement-of-the-united-states-the-kingdom-of-bahrain-and-the-state-of-israel-2/> (dostęp: 1.11.2020).

¹³ *The Abraham Accords*, <https://2017-2021.state.gov/the-abraham-accords//index.html> (dostęp: 1.02.2021).

¹⁴ Porozumienia Abrahamowe stanowią ogólną nazwę umów zawartych 15 września 2020 roku w Białym Domu. Są to: Traktat o pokoju, relacjach dyplomatycznych i pełnej normalizacji między Zjednoczonymi Emiratami Arabskimi a Państwem Izrael (*Abraham Accords peace agreement: Treaty of peace, diplomatic relations and full normalization between The United Arab Emirates and The State of Israel*), Deklaracja o pokoju, współpracy i konstruktywnych dyplomatycznych i przyjacielskich relacjach ogłoszona przez Państwo Izrael i Królestwo Bahrajnu 15 września 2020 roku (*Abraham Accords: Declaration of peace, cooperation, and constructive diplomatic and friendly relations. Announced by the State of Israel and the Kingdom of Bahrain on 15 September 2020*), Deklaracja porozumień abrahamowych (*The Abraham Accords Declaration*).

Deklaracja porozumień Abrahamowych

Deklaracja porozumień Abrahamowych jest dokumentem prezentującym zarys wartości, które przyświecały twórcom wspomnianych umów. Podkreślono w nim istotę pokoju na Bliskim Wschodzie jako czynnika, który winien być utrzymywany i wzmacniany. Zapowiedziano także promocję dialogu międzyreligijnego i międzykulturowego, który ma doprowadzić do pokoju pomiędzy wyznawcami trzech Abrahamowych religii. Samo określenie umów zawartych pomiędzy trzema państwami Bliskiego Wschodu, odwołujące się do osoby Abrahama, ma głęboki sens. Nawiązanie do tego patriarchy, znajdującego się na poczesnym miejscu w chrześcijaństwie, judaizmie i islamie, miało na celu wskazanie na istotne więzi łączące wyznawców tych religii¹⁵. W dokumencie mowa jest także o wsparciu dla rozwoju nauki, sztuki, medycyny i handlu. Sygnatariusze podkreślają także wagę porozumień pomiędzy Państwem Izrael a oświadczonymi państwami arabskimi, które są przez nich pozytywnie oceniane.

Traktat o pokoju, relacjach dyplomatycznych i pełnej normalizacji między Zjednoczonymi Emiratami Arabskimi a Państwem Izrael

Najobszerniejszą umową międzynarodową wchodzącą w skład porozumień Abrahamowych jest Traktat o pokoju, relacjach dyplomatycznych i pełnej normalizacji między Zjednoczonymi Emiratami Arabskimi a Państwem Izrael. Tytuł umowy międzynarodowej, jak zgodnie stanowi doktryna, powinien zawierać następujące elementy: określenie nazwy umowy i stron umowy oraz wskazanie przedmiotu porozumienia¹⁶. Tytuł tej umowy spełnia powyższe standardy. Umowa ta stanowi traktat w rozumieniu art. 2 ust. 1 lit. a Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów sporządzonej w Wiedniu 23 maja 1969 r.¹⁷ Wynika to z faktu, że spełnia przesłanki zawarte w tym przepisie. Otóż owe porozumienie jest międzynarodowym porozumieniem między państwami. W tym wypadku chodzi tutaj o Państwo Izrael i Zjednoczone Emiraty Arabskie. Zostało ono zawarte w formie pisemnej, a także jest regulowane przez prawo międzynarodowe (o czym świadczą art. 2, 8 i 9 tej umowy). Mimo że wiele państw nie jest stronami tejże konwencji, to i tak wiele jej postanowień ma status norm prawa zwyczajowego¹⁸. Należy też podkreślić, że zarówno Państwo

¹⁵ G. Friedman, B. Sales, *The Israel-UAE-Bahrain peace deals, explained*, <https://www.jta.org/2020/09/17/politics/the-israel-uae-bahrain-peace-deals-explained> (dostęp: 1.11.2020).

¹⁶ M. Frankowska, *Prawo traktatów*, Warszawa 2007, s. 47.

¹⁷ Vienna Convention on the law of treaties. Concluded at Vienna on 23 May 1969 (United Nations, *Treaty Series*, vol. 1155, p. 331).

¹⁸ J. Klabbbers, *The concept of Treaty in International Law*, The Hague–London–Boston 1996, s. 40–41.

Izrael, jak i Zjednoczone Emiraty Arabskie nie są stronami tejże konwencji¹⁹. Doktryna prawa międzynarodowego w dużej mierze przychyliła się do stanowiska, że pojęcie z art. 2 ust. 1 lit. a będzie podobnie rozumiane w świetle prawa zwyczajowego²⁰. Fakt, że powyższa definicja oddaje naturę umowy międzynarodowej także w rozumieniu prawa zwyczajowego, podkreśla praktyka orzecznictwa Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości. Na przykład tego zdania był jeden z sędziów Trybunału i wyraził je w opinii odrębnej do wyroku w sprawie *Katar v. Bahrajn*²¹. Co więcej, z orzecznictwa tego samego Trybunału wynika, że nawet jeżeli państwo jest związane normą umowną i zwyczajową o tej samej treści, to normy te egzystują samodzielnie i są obowiązujące²². Traktat to zasadniczo porozumienie między państwami. Jednak umowy mogą być tworzone także pomiędzy państwami a organizacjami międzynarodowymi²³.

Preambuła omawianej umowy jest dosyć rozbudowana. Zawarte są w niej typowe elementy charakterystyczne dla porozumień międzynarodowych. Pierwsze zdanie wstępu stanowi intyulację, czyli określenie stron umowy²⁴. Zgodnie z tekstem umowy, są to Zjednoczone Emiraty Arabskie oraz Państwo Izrael. Cechą charakterystyczną analizowanego traktatu jest rozbudowana arenga, czyli określenie motywów, z powodu których strony zawarły umowę²⁵. Zostało tam poruszonych wiele wątków, które płynnie się ze sobą łączą. Są to: określenie ogólnych zasad mających panować w bilateralnych stosunkach pomiędzy państwami, odniesienia do przyszłości Bliskiego Wschodu, przypomnienie zawartych wcześniej traktatów pomiędzy Izraelem a państwami arabskimi, podziękowania dla USA za wkład w powstanie porozumienia. Relacje pomiędzy Państwem Izrael a Zjednoczonymi Emiratami Arabskimi opierać się mają na pokoju, dyplomatycznych i przyjacielskich stosunkach, współpracy oraz pełnej normalizacji. Z preambuły wynika także, że umawiające się strony kładą duży nacisk na kwestie ekonomiczne we wzajemnych relacjach. We wstępie traktatu strony odnoszą się nie tylko do wzajemnych relacji, ale także poprzez zawarte porozumienie chcą wpływać na przyszłość całego Bliskiego Wschodu. Umawiające się państwa widzą w zawartym porozumieniu szanse na zmianę paradygmatu relacji na Bliskim Wschodzie na bardziej przy-

¹⁹ United Nations Treaty Collection, *Vienna Convention on the Law of Treaties*, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIII-1&chapter=23&Temp=mtdsg3&clang=_en (dostęp: 31.12.2020).

²⁰ O. Corten, P. Klein (red.), *The Vienna Conventions on the Law of Treaties. A Commentary*, Oxford 2011, s. 34.

²¹ J. Klabbers, op. cit., s. 41.

²² H. Thirlway, *The Sources of International Law*, Oxford 2014, s. 136–137.

²³ M.N. Shaw, *International Law*, Cambridge 2017, s. 685.

²⁴ W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 2017, s. 79.

²⁵ Ibidem.

jazne i pokojowe. Przykładem tego jest wskazanie na osobę patriarchy Abrahama i wspólnych korzeni muzułmanów, żydów i chrześcijan. Wyznawcy tych trzech religii zobowiązani są do pokojowego współistnienia oraz wzajemnego zrozumienia i szacunku. Strony aspirują także do realizacji wizji Bliskiego Wschodu jako stabilnego, pokojowego i dobrze prosperującego miejsca na świecie. Jako motywy zawarcia umowy strony wskazują także na wcześniejsze, podobne porozumienia. Państwa wspominają Traktat o pokoju pomiędzy Państwem Izrael a Egiptem czy Traktat o pokoju pomiędzy Państwem Izrael a Jordanią, a także Wspólne oświadczenie USA, Państwa Izrael i Zjednoczonych Emiratów Arabskich z 13 sierpnia 2020 r.

Strony zobowiązały się także do wspólnej pracy nad rozwiązaniem konfliktu izraelsko-palestyńskiego. Państwa umawiające się wyrażają także wdzięczność USA za głęboki wkład w zawarcie tego porozumienia. Ostatni element preambuły występujący zwykle w umowach międzynarodowych (narracja) w omawianym traktacie jest bardzo krótka²⁶. Stanowi ona jedynie stwierdzenie zgody stron na zawarcie umowy.

W omawianym porozumieniu dyspozycja, czyli merytoryczna część umowy, jest bardzo rozbudowana²⁷. Interesująca jest forma budowy poszczególnych artykułów. Każdy z nich posiada tytuł, w którym zawarte jest streszczenie postanowień rozwijanych następnie w przepisie. Tytuł art. 1 umowy brzmi: *Ustanowienie pokoju, relacji dyplomatycznych i normalizacja*. Treść artykułu, która jest konkretyzacją tytułu, wskazuje, że między Zjednoczonymi Emiratami Arabskimi i Państwem Izrael ustanowiony zostaje pokój, relacje dyplomatyczne i pełna normalizacja dwustronnych stosunków. Sformułowanie „ustanowienie pokoju” nie do końca dobrze oddaje stan relacji pomiędzy umawiającymi się stronami panujący przed zawarciem traktatu. Otóż Państwo Izrael i Zjednoczone Emiraty Arabskie nigdy nie były w stanie wojny²⁸. Dlatego też powyższego sformułowania nie należy odczytywać w sposób dosłowny, lecz trzeba zwrócić uwagę na kontekst zawieranej umowy międzynarodowej (wynikający wprost z preambuły). Wtedy można wywnioskować, że chodzi tutaj o budowanie relacji, które mają być oparte na pokoju. Ustanowienie relacji dyplomatycznych i normalizacja stosunków pomiędzy państwami to zagadnienia istotne na gruncie prawa dyplomatycznego i konsularnego. Terminy te są blisko ze sobą związane. Jak twierdzi badacz tej dziedziny prawa Julian Sutor, nawiązanie stosunków dyplomatycznych jest warunkiem koniecznym ustanowienia oficjalnych stosunków między dwoma państwami²⁹. Co więcej, stwierdza także, że nawiązanie stosunków dyplomatycznych jest

²⁶ Ibidem.

²⁷ M. Frankowska, op. cit., Warszawa 2007, s. 47.

²⁸ A. Baker, *What was in the Abraham Accords Signed in Washington*, <https://jcpa.org/what-was-signed-in-the-abraham-accords-signed-in-washington/> (dostęp: 3.01.2021).

²⁹ J. Sutor, *Prawo dyplomatyczne i konsularne*, Warszawa 2019, s. 106.

fundamentalnym warunkiem uznania danego państwa³⁰. Stosunki dyplomatyczne są uznawane za najwyższą formę oficjalnych relacji między państwami³¹. Ich nawiązanie winno mieć miejsce w formie dobrowolnego porozumienia państw³².

Rozwinięcie treści zawartych w powyższym przepisie znajduje się w art. 3, który normuje kwestię utworzenia ambasad. Określono w nim, że strony jak najszybciej po podpisaniu traktatu powinny dokonać wymiany ambasadorów. Co więcej, stwierdzono, że strony powinny prowadzić wzajemne stosunki dyplomatyczne i konsularne zgodnie z odpowiednimi zasadami prawa międzynarodowego.

Jak stwierdza wybitny znawca prawa międzynarodowego Malcolm N. Shaw, zasady regulujące różne aspekty stosunków dyplomatycznych są jednymi z najstarszych elementów prawa międzynarodowego³³. Wskazuje również, że tradycyjnie prowadzenie stosunków dyplomatycznych opiera się na ambasadorach. Normy dotyczące stosunków dyplomatycznych znajdują się m.in. w Konwencji wiedeńskiej o stosunkach dyplomatycznych sporządzonej w Wiedniu 18 kwietnia 1961 r.³⁴ Zarówno Państwo Izrael jak i Zjednoczone Emiraty Arabskie są stronami tej umowy³⁵. Z kolei zagadnienia dotyczące stosunków konsularnych zostały opracowane m.in. w Konwencji wiedeńskiej o stosunkach konsularnych sporządzonej w Wiedniu 24 kwietnia 1963 r.³⁶ Zjednoczone Emiraty Arabskie są stroną tej umowy, natomiast Państwo Izrael jest jedynie sygnatariuszem tej umowy³⁷. Istotny w kontekście omawianego tematu jest art. 2 Konwencji wiedeńskiej o stosunkach dyplomatycznych, w którym stwierdzono, że ustanowienie stosunków dyplomatycznych pomiędzy państwami następuje za wzajemną zgodą państw³⁸.

W świetle nauki prawa dyplomatycznego art. 3 omawianego traktatu zobowiązuje państwa umawiające się do skorzystania z prawa legacji, czyli uprawnienia podmiotu prawa międzynarodowego do wysyłania i przyjmowania przedstawicieli dyplomatycznych, za wzajemną zgodą zainteresowanych stron³⁹.

³⁰ Ibidem, s. 108.

³¹ L. Antonowicz, *Podręcznik prawa międzynarodowego*, Warszawa 2015, s. 164.

³² M. Hardy, *Modern Diplomatic Law*, Manchester 1969, s. 13.

³³ Ibidem, s. 567.

³⁴ Vienna Convention on Diplomatic Relations. Done at Vienna, on 18 April 1961 (United Nations, *Treaty Series*, vol. 500, p. 95).

³⁵ United Nations Treaty Collection, Vienna Convention on Diplomatic Relations, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=III-3&chapter=3&clang=_en (dostęp: 3.01.2021).

³⁶ Vienna Convention on Consular Relations. Done at Vienna, on 24 April 1963 (United Nations, *Treaty Series*, vol. 596, p. 261).

³⁷ United Nations Treaty Collection, Vienna Convention on Consular Relations, https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=III-6&chapter=3, 3.01.2021

³⁸ Vienna Convention on Diplomatic Relations. Done at Vienna, on 18 April 1961...

³⁹ J. Sutor, op. cit., s. 102.

W owym przepisie wskazano także na formę przedstawicielstwa dyplomatycznego – ambasadę (zwana także stałą misją dyplomatyczną), która jest najważniejszym organem zagranicznym państwa⁴⁰. Jest to stały organ państwa, który działa za granicą i jest stałą misją państwa wysyłającego w państwie przyjmującym i pełni funkcje dyplomatyczne w zgodzie z prawem międzynarodowym⁴¹. Na jego czele stoi ambasador.

Istotny z punktu widzenia niniejszej umowy jako dokumentu prawa międzynarodowego jest art. 2 omawianego traktatu. Został on zatytułowany *Ogólne zasady*. Stwierdzono tam, że strony powinny się kierować w swoich relacjach postanowieniami Karty Narodów Zjednoczonych i zasadami prawa międzynarodowego, rządzącego relacjami pomiędzy państwami. Zobowiązały się one także do wzajemnego uznawania się i szacunku wobec suwerenności, a także do życia w pokoju i bezpieczeństwie, rozwoju przyjacielskich relacji między nimi i ich narodami. Państwa umawiające się postanowiły także rozstrzygać wszelkie spory środkami pokojowymi. Bezpośrednie odwołanie w tym przepisie do postanowień Karty Narodów Zjednoczonych oraz wymienienie katalogu wartości, które mają przyświecać stronom w ich wzajemnych relacjach, bezpośrednio przywodzi na myśl sformułowania, które znalazły się w art. 2 Karty Narodów Zjednoczonych. W przepisie tym wskazano zasady, według których mają postępować ONZ oraz jej członkowie dla osiągnięcia celów określonych w art. 1⁴². Mowa jest tam m.in.: o zasadzie suwerennej równości członków organizacji, wykonywaniu w dobrej wierze zobowiązań, załatwianiu sporów międzynarodowych środkami pokojowymi, wyrzeczeniu się siły w stosunkach międzynarodowych. Wynikające z art. 2 ust. 1 Karty Narodów Zjednoczonych sformułowanie „suwerenna równość” oznacza suwerenność i równość państw⁴³.

Deklaracja zasad prawa międzynarodowego z 1970 r. rozwinęła to pojęcie. Wskazano, że „suwerenna równość” oznacza, że:

- państwa są równe wobec prawa; każde państwo korzysta z praw związanych z pełną suwerennością;
- każde państwo ma obowiązek szanowania osobowości innych państw;
- integralność terytorialna i niepodległość polityczna państwa są nienaruszalne;

⁴⁰ Ibidem, s. 75.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych (Dz.U. z 1947 r., Nr 23, poz. 90). W artykule 1 (ust. 1–4) wskazano cele ONZ, czyli: utrzymywanie pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego, rozwijanie przyjaznych stosunków między państwami, oparte na poszanowaniu zasady równouprawnienia i samostanowienia narodów, współpraca międzynarodowa w dziedzinie gospodarczej, społecznej, kulturalnej, humanitarnej oraz poszanowanie praw człowieka. Ust. 4 wskazuje, że to ONZ jest ośrodkiem, który zmierza do osiągnięcia wspólnych celów.

⁴³ W. Góralczyk, S. Sawicki, op. cit., s. 340.

– każde państwo ma prawo swobodnie wybrać i rozwijać swój system polityczny, społeczny i kulturalny;

– każde państwo ma obowiązek wypełniać całkowicie i w dobrej wierze swoje zobowiązania międzynarodowe i żyć w pokoju z innymi państwami⁴⁴.

Przepisy zawarte w artykułach 4–7 mają charakter raczej ogólny i nie są aż tak istotne z punktu widzenia prawa międzynarodowego. Zawartość merytoryczna tych przepisów dotyczy wartości we wspólnych relacjach i jest podobna do elementów zawartych w preambule oraz Deklaracji porozumień Abrahamowych. Wyjątkiem jest tu art. 5, który dotyczy umów dwustronnych w innych sferach oraz stanowi podstawę prawną aneksu do umowy. Zostanie on omówiony wraz z aneksem do umowy w dalszej części niniejszego opracowania. Artykuł 7 niniejszej umowy stanowi ostatni przepis o charakterze materialnoprawnym.

Artykuły 8–12 mają charakter formalnoprawny. Postanowienia formalnoprawne stanowią bardzo istotną część umowy, właściwie są spójnikiem upodabniającym różne umowy zawierane w obrocie międzynarodowym i to one będą głównym przedmiotem niniejszego opracowania. Doktryna prawa międzynarodowego przyznaje, że każda umowa międzynarodowa powinna te elementy o charakterze formalnoprawnym zawierać⁴⁵. Znajdują się tam zwykle zagadnienia, takie jak: sposób zawarcia umowy, sposób wypowiedzenia umowy, czas obowiązywania umowy, przepisy dotyczące rozstrzygania sporów, które wyniknęły na tle stosowania umowy, miejsce i data podpisania, języki, w których umowa została zawarta⁴⁶.

Artykuł 8 Traktatu o pokoju, relacjach dyplomatycznych i pełnej normalizacji między Zjednoczonymi Emiratami Arabskimi a Państwem Izrael został zatytułowany *Inne prawa i zobowiązania*. Strony stwierdziły w tym przepisie, że niniejszy traktat nie ma wpływu i nie powinien być interpretowany jako wpływający na prawa i obowiązki stron wynikające z Karty Narodów Zjednoczonych. Państwa zobowiązały się także do podjęcia koniecznych środków w celu stosowania w ich relacjach dwustronnych postanowień konwencji wielostronnych, których są stronami, w tym przedłożą odpowiednie zawiadomienie depozytariuszom tych konwencji.

W art. 9 strony potwierdziły, że zamierzają wypełniać w dobrej wierze zobowiązania wynikające z tego traktatu. Państwa umawiające się stwierdziły także, że nie ma niezgodności pomiędzy ich obecnymi zobowiązaniami traktatowymi a tym traktatem. Strony nie będą także przystępować do zobowiązań sprzecznych z niniejszą umową międzynarodową. Co więcej, państwa postanowiły, że podejmą się odpowiednich działań prawnych w celu implementacji tego traktatu, także uchylenia swojego krajowego ustawodawstwa niezgodne-

⁴⁴ M.N. Shaw, op. cit., s. 169.

⁴⁵ Ibidem, s. 48.

⁴⁶ L. Antonowicz, op. cit., s. 211.

go z tym traktatem. W art. 9 postanowiono, że z zastrzeżeniem artykułu 103 Karty Narodów Zjednoczonych, w przypadku sprzeczności między zobowiązaniami stron wynikającymi z niniejszego traktatu a jakimikolwiek innymi ich zobowiązaniami, zobowiązania traktatowe będą wiążące i implementowane.

W powyższych dwóch przepisach znalazło się bardzo wiele elementów formalnych, które są kluczowe przy interpretacji tej umowy, a także faktycznie wskazują one na to, że dokument ten jest umową międzynarodową, mającą występować w systemie prawa międzynarodowego i będącą pod rządami tego prawa. Zasygnalizowano tu wiele wątków, które stanowią fundament współczesnego prawa międzynarodowego.

Zdanie 1 art. 9 wyraża wprost zasadę *pacta sunt servanda*. Nazywa się ją także zasadą świętości umów, co wskazuje, jak wielkie ma ona znaczenie w obrocie międzynarodowym. Jak twierdzi Malcolm N. Shaw, jest to prawdopodobnie najstarsza zasada prawa międzynarodowego⁴⁷. Fundamentem prawa traktatów jest właśnie fakt związania prawnego stron umowami międzynarodowymi, które muszą być wykonywane w dobrej wierze. Jan Klabbers wskazuje ponadto, że właśnie moc wiążąca umów międzynarodowych wypływa z zasady *pacta sunt servanda*⁴⁸. Deklaracja londyńska z 1871 r. stanowiła, że „żadne mocarstwo nie może zwolnić się z zobowiązań traktatu ani zmienić jego postanowień inaczej, jak tylko za zgodą układających się stron, osiągniętą przez przyjazne porozumienie”⁴⁹. Ta zasada znalazła potwierdzenie także w innych aktach prawa międzynarodowego. Przede wszystkim jej wyrazem jest art. 2 ust. 2 Karty Narodów Zjednoczonych, który stanowi, że wszyscy członkowie ONZ „powinni z dobrą wiarą wypełniać zobowiązania zaciągnięte przez nich zgodnie z niniejszą Kartą”⁵⁰.

Art. 26 Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów wskazuje, że „każdy będący w mocy traktat wiąże jego strony i powinien być przez nie wykonywany w dobrej wierze”⁵¹. Zasada ta również wielokrotnie była przedmiotem analizy Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości⁵². Trybunał ten w wyroku dotyczącym *prób jądrowych* stwierdził, że główną zasadą rządzącą zobowiązaniami prawnymi jest zasada dobrej wiary, a także że zaufanie i pewność (prawa) są nieodłącznym elementem współpracy międzynarodowej⁵³. Omawiana zasada ma zastosowanie do wszystkich umów międzynarodowych pod warunkiem, że są ważne zawarte i są w mocy⁵⁴. Ważność każdej umowy jest do-

⁴⁷ M.N. Shaw, op. cit., s. 685.

⁴⁸ J. Klabbers, op. cit., s. 39.

⁴⁹ W. Góralczyk, S. Sawicki, op. cit., s. 92.

⁵⁰ Karta Narodów Zjednoczonych...

⁵¹ Vienna Convention on the law of treaties. Concluded at Vienna on 23 May 1969...

⁵² W. Czapliński, A. Wyrozumska, *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, Warszawa 2014, s. 134.

⁵³ M. N. Shaw, op. cit., s. 77.

⁵⁴ W. Góralczyk, S. Sawicki, op. cit., s. 90.

mniemaniem prawnym wynikającym z art. 42 Konwencji Wiedeńskiej o prawie traktatów⁵⁵. Zdanie 5 art. 9 Traktatu o pokoju, relacjach dyplomatycznych i pełnej normalizacji między Zjednoczonymi Emirataми Arabskimi a Państwem Izrael wyraża obowiązek dostosowania prawa wewnętrznego do prawa międzynarodowego. Jest to kolejna z zasad, które rządzą obrotem międzynarodowym, a która wprost wypływa z zasady *pacta sunt servanda*. Dlatego też państwo nie może uchylać się od zobowiązań międzynarodowych, argumentując takie działanie związaniem normami wewnętrznymi. Tę zasadę potwierdził w 1872 r. wyrok arbitrażowy w sprawie statku Alabama⁵⁶. Tak samo wypowiedział się Stały Trybunał Sprawiedliwości Międzynarodowej w opinii doradczej z 1932 r., w której stwierdził, że nawet powołanie się na konstytucję nie może być wystarczającą podstawą do uchylenia się od zobowiązań międzynarodowych⁵⁷. Potwierdzenie ważności omawianej zasady znalazło się w art. 27 Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów, który stanowi: „Strona nie może powoływać się na postanowienia swojego prawa wewnętrznego dla usprawiedliwienia niewykonywania przez nią traktatu”⁵⁸.

Zdanie 1 art. 8 oraz zdanie 4 art. 9 omawianego traktatu odnosi się do art. 103 Karty Narodów Zjednoczonych. „W razie sprzeczności pomiędzy obowiązkami członków Narodów Zjednoczonych, wynikających z niniejszej Karty, a ich obowiązkami wynikającymi z jakiegoś innego porozumienia międzynarodowego, pierwszeństwo będą miały ich obowiązki wynikające z niniejszej Karty.”⁵⁹ Z przepisu tego wynika wprost, że Karta Narodów Zjednoczonych jest normą o charakterze nadrzędnym w prawie międzynarodowym, dlatego też zobowiązania międzynarodowe członków ONZ powinny być zgodne z tym kluczowym aktem prawa narodów⁶⁰. Bardzo podobne uregulowanie znajdowało się w art. 20 Paktu Ligi Narodów, z tą różnicą, że przewidywał on nieważność umów z nim sprzecznych, a nie jak w przypadku Karty pierwszeństwo jej stosowania⁶¹. Konstrukcja z art. 8 i 9 Traktatu o pokoju, relacjach dyplomatycznych i pełnej normalizacji między Zjednoczonymi Emirataми Arabskimi a Państwem Izrael jest podobna do konkretnych przepisów innych umów międzynarodowych normujących tę kwestię. Można tutaj wskazać np. art. 30 ust. 1 Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów⁶² czy art. 7 Traktatu Północnoatlantyckiego sporządzonego w Waszyngtonie 4 kwietnia 1949 r.⁶³

⁵⁵ Ibidem, s. 90.

⁵⁶ W. Czapliński, A. Wyrozumski, op. cit., s. 651.

⁵⁷ W. Góralczyk, S. Sawicki, op. cit., s. 37.

⁵⁸ Vienna Convention on the law of treaties. Concluded at Vienna on 23 May 1969...

⁵⁹ Karta Narodów Zjednoczonych...

⁶⁰ W. Góralczyk, S. Sawicki, op. cit., s. 33.

⁶¹ W. Czapliński, A. Wyrozumski, op. cit., s. 37.

⁶² Vienna Convention on the law of treaties. Concluded at Vienna on 23 May 1969...

⁶³ Traktat Północnoatlantycki sporządzony w Waszyngtonie 4 kwietnia 1949 r. (Dz.U. z 2000 r., Nr 87, poz. 970).

Implikacjom wynikającym z praktycznego stosowania art. 103 Karty Narodów Zjednoczonych poświęcone są orzeczenia MTS np. w sprawie *Nikaragui* z 1984 r. czy w sprawie *Lockerbie*⁶⁴.

Artykuł 10 Traktatu o pokoju, relacjach dyplomatycznych i pełnej normalizacji między Zjednoczonymi Emiratach Arabskimi a Państwem Izrael dotyczy ratyfikacji i wejścia w życie umowy. Przepis ten stanowi, że traktat podlega ratyfikacji przez obie strony tak szybko, jak to będzie możliwe, zgodnie z ich odpowiednimi procedurami krajowymi i wejdzie w życie po wymianie dokumentów ratyfikacyjnych. W świetle doktryny prawa międzynarodowego publicznego art. 10 omawianego traktatu składa się z dwóch klauzul: klauzuli ratyfikacji (ratyfikacyjnej) i klauzuli o wejściu w życie.

Klauzula ratyfikacyjna jest to stwierdzenie, że umowa podlega ratyfikacji. W klauzuli ratyfikacyjnej nie wskazuje się zwykle, kiedy dokładnie ma nastąpić ten akt, a najczęściej strony posługują się stwierdzeniem takim jakie użyto w art. 10 zdanie 1 omawianego traktatu, czyli: „tak szybko, jak to będzie możliwe”⁶⁵. Przepis ten świadczy także o złożonym trybie zawarcia niniejszej umowy, gdyż zgoda na związanie się stron tym traktatem następuje poprzez ratyfikację. Taka forma zawarcia traktatu wiąże się z obowiązkiem wynikającym z art. 18 Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów, bowiem strony (do czasu, gdy nie ujawnią, że nie chcą się stać stroną traktatu) muszą powstrzymać się od działań, które udaremniłyby przedmiot i cel traktatu, gdy podpisały umowę z zastrzeżeniem ratyfikacji⁶⁶. Przepis ten uznawany jest za wyrażający normę prawa zwyczajowego⁶⁷. Jednakże trzeba zaznaczyć, że ta kwestia budzi spory w doktrynie⁶⁸.

Klauzula o wejściu w życie umowy najczęściej jest powiązana z klauzulą dotyczącą trybu zawarcia umowy. Tak jest też w omawianym przypadku, gdyż obie klauzule są ujęte w tym samym przepisie, czyli art. 10. Klauzula ma sprzyjać umawiającym się państwom, aby zapewnić odpowiedni czas między zawarciem traktatu, a jego wejściem w życie. Ten czas strony mogą wykorzystać na przygotowanie odpowiedniego ustawodawstwa wewnętrznego, które będzie niezbędne do prawidłowego funkcjonowania umowy w prawie krajowym. W artykule 10 Traktatu o pokoju, relacjach dyplomatycznych i pełnej normalizacji między Zjednoczonymi Emiratach Arabskimi a Państwem Izrael stwierdzono, że wejdzie on w życie po wymianie dokumentów ratyfikacyjnych.

Omawiając klauzulę ratyfikacyjną (a także klauzulę o wejściu w życie) nie można nie wspomnieć, czym jest ratyfikacja – jest to sposób na ostateczne

⁶⁴ W. Czaplinski, A. Wyrozumska, op. cit., s. 37.

⁶⁵ M. Frankowska, op. cit., s. 48.

⁶⁶ Vienna Convention on the law of treaties. Concluded at Vienna on 23 May 1969...

⁶⁷ M.E. Villiger, *Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties*, Leiden–Boston 2009, s. 252.

⁶⁸ O. Dörr, K. Schmalenbach (red.), *Vienna Convention on the Law of Treaties. A commentary*, Berlin–Heidelberg 2018, s. 221.

wyrażenie zgody na związanie się traktatem przez państwo⁶⁹. Z uwagi na to, że ratyfikacja jest aktem wewnątrzno-międzynarodowym, chociażby pokrótce należy przedstawić, jak ten proces przebiegał w państwach, które zawarły omawiany traktat, gdyż ma to niebagatelny wpływ na zaciągnięte przez strony zobowiązanie międzynarodowe.

W Państwie Izrael to rząd podpisuje i ratyfikuje traktaty⁷⁰. Nie ma wyraźnego ustawodawstwa, które wprost określałoby procedurę ratyfikacji, istotne znaczenie ma wytworzony w tej dziedzinie zwyczaj⁷¹. Zgodnie z tą praktyką, rząd nie ma obowiązku uzyskiwać zgody Knesetu na ratyfikację umowy międzynarodowej⁷². Niemniej wytworzył się zwyczaj, który zakłada, że rząd przedkłada parlamentowi do zatwierdzenia traktaty o szczególnym znaczeniu dla Państwa Izrael⁷³. Procedura ta została zastosowana przy ratyfikacji traktatów, takich jak: Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa z 1948 r. czy Traktat o pokoju pomiędzy Państwem Izrael a Egiptem z 1979 r.⁷⁴ W przypadku Traktatu o pokoju, relacjach dyplomatycznych i pełnej normalizacji między Zjednoczonymi Emiratach Arabskimi a Państwem Izrael procedura ratyfikacji w Państwie Izrael wyglądała następująco: powyższa umowa międzynarodowa została zatwierdzona jednogłośnie przez rząd Państwa Izrael 12 października 2020 r.⁷⁵, następnie – zgodnie z możliwością, jaką daje paragraf 10 (ה) Rządowego Regulaminu Pracy i wagą traktatu – został on przekazany do zatwierdzenia przez Kneset⁷⁶. Fakt ten świadczy o tym, że Traktat o pokoju, relacjach dyplomatycznych i pełnej normalizacji między Zjednoczonymi Emiratach Arabskimi a Państwem Izrael znajduje się pod względem sposobu ratyfikacji w jednej grupie co doniosłe umowy międzynarodowe wymienione wyżej. Analizowany traktat został zatwierdzony przez

⁶⁹ W. Góralczyk, S. Sawicki, op. cit., s. 83.

⁷⁰ The Knesset- Research and Information Center, *The Role of the Parliament in the Ratification of International Treaties and Agreements*, <https://main.knesset.gov.il/EN/activity/mmm/me00647.pdf> (dostęp: 10.12.2020).

⁷¹ Ibidem.

⁷² Y. Dinstein, *The application of customary international law concerning armed conflicts in the national legal order*, [w:] M. Bothe, P. Macalister-Smith, T. Kurzidem, *National Implementation of International Humanitarian Law. Proceedings of an International Colloquium held at Bad Homburg, June 17–19, 1988*, Dordrecht–Boston–London 1990, s. 29–30.

⁷³ The Knesset Research Center...

⁷⁴ Y. Dinstein, op. cit., s. 30.

⁷⁵ L. Harkov, *Cabinet authorizes Israel-UAE peace treaty*, <https://www.jpost.com/breaking-news/netanyahu-uae-leader-speak-ahead-of-cabinet-vote-on-peace-treaty-645406> (dostęp: 13.12.2020).

⁷⁶ חוזה השלום "הסכמי אברהם לשלום: חוזה שלום, יחסים דיפלומטיים ונורמליזציה מלאה בין מדינת ישראל לבין איחוד האמירויות הערביות" - הבאה לאישור הכנסת

(tłum. Traktat pokojowy Porozumienia Abrahamowe dla pokoju: Traktat o pokoju, relacjach dyplomatycznych i pełnej normalizacji pomiędzy Państwem Izrael a Zjednoczonymi Emiratach Arabskimi – dostarczono do zatwierdzenia przez Kneset), https://www.gov.il/he/Departments/policies/dec428_2020 (dostęp: 13.12.2020).

Kneset 15 października 2020 r.⁷⁷, a 25 października został ratyfikowany przez rząd Państwa Izrael⁷⁸.

Procedura ratyfikacji traktatów w Zjednoczonych Emiratach Arabskich jest dosyć skomplikowana, co wynika z systemu politycznego tego kraju. Otóż w państwie tym nie ma spisanej, wyraźnej procedury ratyfikacyjnej umów międzynarodowych⁷⁹. Fakt ten wynika w dużej mierze z uwarunkowań kulturowych, gdyż tamtejsza tradycja większym poważaniem obdarza słowo mówione niż słowo pisane⁸⁰. W przepisach konstytucyjnych można jednak odnaleźć pewne reguły dotyczące aktu ratyfikacji. Artykuł 47 ust. 4 Konstytucji Zjednoczonych Emiratów Arabskich stanowi, że ratyfikacja traktatów jest kompetencją Najwyższej Rady Federalnej (kluczowy organ w systemie władzy, złożony z władców 7 emiratów)⁸¹. Powyższy przepis Konstytucji ZEA, wskazuje ponadto, że ten akt ostatecznego związania się państwa umową następuje w drodze dekretu⁸². Niestety, nie jest znana w pełni procedura podejmowania decyzji konkretnie co do ratyfikacji. Można wywnioskować ją nie wprost z innych przepisów Konstytucji. Artykuł 49 Konstytucji ZEA stanowi, że Najwyższa Rada Federalna podejmuje decyzję w istotnych sprawach większością głosów 5 emiratów, pod warunkiem, że taka większość obejmuje głos emiratów Abu Zabi i Dubaju⁸³. Nie jest wprost określone, że w ramach tej procedury jest dokonywana ratyfikacja. Niemniej z islamskiej tradycji dotyczącej kwestii prawnych wynika, że ratyfikacja jest „istotną sprawą”, dlatego też można wnosić, że ta procedura jest adekwatna⁸⁴. Ratyfikacja przez ZEA Traktatu o pokoju, relacjach dyplomatycznych i pełnej normalizacji między Zjednoczonymi Emiratami Arabskimi a Państwem Izrael została dokonana 19 października 2020 r.⁸⁵

Artykuł 11 Traktatu o pokoju, relacjach dyplomatycznych i pełnej normalizacji między Zjednoczonymi Emiratami Arabskimi a Państwem Izrael dotyczy rozstrzygania sporów. Przepis ten przewiduje generalne założenie, że spory wynikające ze stosowania lub interpretacji umowy mają być rozstrzygane w drodze negocjacji. Jeżeli nie można go jednak rozwiązać w ten sposób, to

⁷⁷ G. Hoffmann, T. Lazaroff, *Kneset approves Israel-UAE deal*, <https://www.jpost.com/israel-news/kneset-debates-israel-uae-deal-645800> (dostęp: 13.12.2020).

⁷⁸ הממשלה אישרה את הסכם השלום בין ישראל לאיחוד האמירויות (tłum. Rząd ratyfikował traktat pokojowy pomiędzy Izraelem a Zjednoczonymi Emiratami) https://www.gov.il/he/Departments/news/spoke_ratify251020 (dostęp: 13.12.2020).

⁷⁹ K. Kamøy, *Diversity of Law in the United Arab Emirates. Privacy, Security, and the Legal System*, Abingdon 2020.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Ibidem.

⁸² Ibidem.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Reuters Staff, *UAE cabinet ratifies accord to Israel ahead of official visit*, <https://www.reuters.com/article/us-israel-emirates-idUSKBN2741V5> (dostęp: 13.12.2020).

(z zastrzeżeniem zgody stron) można spór ten rozstrzygnąć za pomocą koncyliacji lub arbitrażu.

W artykule 11 zawarto kluczowe sposoby tzw. pokojowego załatwiania sporów międzynarodowych. Ten przepis jest istotny, ponieważ od zastosowania określonych w nim mechanizmów rozwiązywania sporów międzynarodowych może zależeć przyszłość traktatu, dlatego też poświęcona zostanie mu szczególna uwaga.

Pojęcie sporu międzynarodowego było wielokrotnie definiowane w orzecznictwie trybunałów międzynarodowych. Kluczową definicję sformułowano w orzeczeniu Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej z 1924 r. w sprawie *koncesji palestyńskich Mavrommatisa*⁸⁶. Trybunał uznał, że spór to „nieporozumienie co do prawa lub faktów, konflikt poglądów prawnych, lub interesów pomiędzy dwoma stronami”⁸⁷. Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości przyjął podobną definicję tego pojęcia w sprawie *Timoru Wschodniego*⁸⁸. Trzeba też zaznaczyć, że istnienie sporu jest zjawiskiem obiektywnym, niebędącym w zależności od woli stron⁸⁹.

Negocjacje są sposobem, za pomocą którego zdecydowana większość sporów międzynarodowych jest rozwiązywana⁹⁰. Polegają na dyskusji między zainteresowanymi stronami w celu pogodzenia rozbieżnych stanowisk bądź przynajmniej na zrozumieniu zdania drugiej strony⁹¹. Główną różnicą pomiędzy negocjacjami a innymi metodami załatwiania sporów jest brak uczestnictwa w nich strony trzeciej⁹². Negocjacje mogą mieć charakter bilateralny bądź multilateralny, w zależności od liczby stron sporu⁹³. O istocie tego sposobu załatwiania sporów międzynarodowych świadczy chociażby spora liczba dokumentów międzynarodowych, które do tego pojęcia się odwołują, np. Karta Narodów Zjednoczonych, Deklaracja z Manili o pokojowym załatwianiu sporów międzynarodowych z 15 listopada 1982 r., Akt końcowy KBWE z 1 sierpnia 1975 r., Konwencja wiedeńska o prawie traktatów z 23 maja 1969 r., Konwencja Narodów Zjednoczonych o prawie morza z 10 grudnia 1982 r.⁹⁴ W orzecznictwie trybunałów międzynarodowych także można znaleźć wiele odniesień, podkreślających wagę negocjacji w prawie międzynarodowym. Są to: orzeczenie MTS dotyczące jurysdykcji w sprawie *łowiisk islandzkich*, czy opinia doradcza STSM w sprawie *ruchu kolejowego między Litwą a Polską*⁹⁵.

⁸⁶ M.N. Shaw, op. cit., s. 765.

⁸⁷ Publications of the Permanent Court of International Justice 1924, seria A, nr 2, s. 11.

⁸⁸ International Court of Justice Reports 1962, s. 6.

⁸⁹ W. Czapliński, A. Wyrozumska, op. cit., s. 785.

⁹⁰ J. Collier, V. Lowe, *The Settlement of Disputes in International Law: Institutions and Procedures*, Oxford 1999, s. 20.

⁹¹ M.N. Shaw, op. cit., s. 767.

⁹² Ibidem, s. 767.

⁹³ J. Collier, V. Lowe, op. cit., s. 22.

⁹⁴ W. Czapliński, A. Wyrozumska, op. cit., s. 788.

⁹⁵ Ibidem, s. 789.

Koncyliacja jest jednym ze sposobów rozwiązywania sporów międzynarodowych, zawierającym w sobie elementy komisji śledczej i mediacji⁹⁶. Koncyliacja (w przeciwieństwie do negocjacji) wymaga udziału trzeciej strony, w postaci najczęściej komisji koncyliacyjnej. Może ona mieć charakter stały bądź być powołaną *ad hoc* w związku konkretnym stanem faktycznym⁹⁷. W skład tej komisji winny wchodzić osoby cechujące się niezależnością oraz doświadczeniem⁹⁸. Komisja zaleca stronom określone działanie, w celu rozwiązania sporu, jednak zalecenia komisji nie mają charakteru wiążącego prawnie⁹⁹.

Duża liczba traktatów wielostronnych przewiduje koncyliację jako sposób rozwiązywania sporów. Są to chociażby: Pakt bogotański z 1948 r., Europejska Konwencja o pokojowym załatwianiu sporów międzynarodowych z 1957 r., Protokół do Karty Organizacji Jedności Afrykańskiej z 1964 r. (obecnie: Unia Afrykańska), Konwencja wiedeńska o prawie traktatów z 1969 r.¹⁰⁰ Ponadto istnieje także wiele dwustronnych umów koncyliacyjnych, np. traktaty pomiędzy Szwajcarią a Polską czy Szwajcarią a Państwem Izrael¹⁰¹.

Arbitraż jest sposobem załatwiania sporów międzynarodowych, który w przeciwieństwie do omówionych wcześniej (negocjacji, koncyliacji) kończy się wiążącym rozstrzygnięciem. Znany był już w starożytności¹⁰². Artykuł 37 I Konwencji haskiej z 1907 r. stanowi: „Arbitraż międzynarodowy ma za zadanie załatwienie zatargów między Państwami przez sędziów przez nie wybranych i na zasadzie poszanowania prawa. Zastosowanie arbitrażu pociąga za sobą obowiązek poddania się z dobrą wiarą jego wyrokowi”¹⁰³. Kluczowym elementem tej procedury rozwiązywania sporów międzynarodowych jest trybunał arbitrażowy, który wydaje wiążący wyrok w sprawie. Jak podkreśla doktryna prawa międzynarodowego, już w klauzuli arbitrażowej powinien być określony sposób powołania trybunału¹⁰⁴. Niestety, w art. 11 omawianego traktatu takie informacje się nie znalazły. W doktrynie wyrażany jest pogląd, że zwykle umowy, które jako sposób rozwiązania sporu przewidują arbitraż,

⁹⁶ L. Mälksoo, *Conciliation within the Framework of Dispute Settlement Procedures: An East European Perspective*, [w:] Ch. Tomuschat, R.P. Mazzeschi, D. Thürer (red.), *Conciliation in International Law. The OSCE Court of Conciliation and Arbitration*, Leiden–Boston 2016, s. 12.

⁹⁷ L. Antonowicz, op. cit., Warszawa 2015, s. 237.

⁹⁸ J.P. Cot *Expectations Attached to Conciliation Reconsidered*, [w:] Ch. Tomuschat, R.P. Mazzeschi, D. Thürer (red.), op. cit., s. 8.

⁹⁹ L. Mälksoo, op. cit., s. 13.

¹⁰⁰ M.N. Shaw, op. cit., s. 774.

¹⁰¹ W. Czaplński, A. Wyrozumska, op. cit., s. 800.

¹⁰² Patrz: M. Indlekofer, *International Arbitration and the Permanent Court of Arbitration*, Wolters Kluwer Law International 2013, rozdział 1.

¹⁰³ Oświadczenie rządowe z 18 grudnia 1929 r. w sprawie przystąpienia Rzeczypospolitej Polskiej do Konwencji o pokojowym załatwianiu sporów międzynarodowych, podpisanej w Hadze 18 października 1907 r. (Dz.U. z 1930 r., Nr 9, poz. 64).

¹⁰⁴ W. Góralczyk, S. Sawicki, op. cit., s. 389.

jednocześnie wykluczają inne metody rozstrzygania nieporozumień między państwami¹⁰⁵. W związku z tym powyższy przepis także i pod tym względem jest dosyć nietypowy. Skład trybunału arbitrażowego określają strony¹⁰⁶. Wyrok arbitrażowy jest ostateczny i wiążący tylko dla stron w sporze. Bardzo interesującym przykładem zastosowania w praktyce tej formy rozwiązywania sporów międzynarodowych, a jednocześnie ważnym z punktu widzenia omawianego tematu, jest arbitraż pomiędzy Państwem Izrael a Egiptem, który dotyczył sporu o przynależność miejscowości Taba¹⁰⁷. Dotyczył on praktycznych implikacji wynikających z Traktatu pokojowego z 1979 r.

Artykuł 12 Traktatu o pokoju, relacjach dyplomatycznych i pełnej normalizacji między Zjednoczonymi Emiratami Arabskimi a Państwem Izrael dotyczy rejestracji umowy międzynarodowej. W przepisie tym strony postanowiły, że traktat zostanie przekazany Sekretarzowi Generalnemu Organizacji Narodów Zjednoczonych w celu zarejestrowania zgodnie z postanowieniami artykułu 102 Karty Narodów Zjednoczonych.

Idea rejestracji umów międzynarodowych, czyli w konsekwencji ich jawności, pojawiła się w związku z orędziem z 8 stycznia 1918 r. prezydenta USA Thomasa W. Wilsona¹⁰⁸. Odzwierciedleniem tej wizji stał się art. 18 Paktu Ligi Narodów¹⁰⁹. Karta Narodów Zjednoczonych także formułuje obowiązek rejestracji umów międzynarodowych, czego wyrazem jest artykuł 102 Karty Narodów Zjednoczonych, który stanowi: „Każdy traktat i każdy układ międzynarodowy, zawarty przez któregokolwiek członka Narodów Zjednoczonych po wejściu w życie niniejszej Karty, powinien być możliwie jak najprędzej zarejestrowany w Sekretariacie i przez Sekretariat ogłoszony (ust.1). W razie, gdyby jakikolwiek tego rodzaju traktat lub układ międzynarodowy nie został zarejestrowany zgodnie z postanowieniami ustępu 1 niniejszego artykułu, to żadna ze stron umawiających się nie będzie mogła powoływać się na taki traktat albo układ przed którymkolwiek organem Narodów Zjednoczonych (ust.2)”¹¹⁰. Przepis ten jest w sposób interesujący interpretowany w praktyce, czego przykładem jest wypowiedź Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości w sprawie *Katar v. Bahrajn*. Trybunał stwierdził, że „umowa lub traktat międzynarodowy, które nie zostały zarejestrowane w Sekretariacie Narodów Zjednoczonych, nie mogą, zgodnie z postanowieniami art. 102 Karty, być powoływane przez strony przed jakimkolwiek organem Narodów Zjednoczonych.

¹⁰⁵ W. Czaplinski, A. Wyrozumska, op. cit., s. 826.

¹⁰⁶ L. Antonowicz, op. cit., Warszawa 2015 s. 238.

¹⁰⁷ Reports of International Arbitral Awards, *Case concerning the location of boundary markers in Taba between Egypt and Israel*, Vol. XX, s. 1–118.

¹⁰⁸ M. Frankowska, op. cit., s. 98.

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ Karta Narodów Zjednoczonych...

Z drugiej strony brak rejestracji lub późna rejestracja nie ma wpływu na faktyczną ważność umowy, która pozostaje nie mniej wiążąca dla stron¹¹¹.

Końcowe postanowienia analizowanego traktatu dotyczą daty i miejsca jej podpisania, języków autentycznych. Zawarte tam zostały podpisy umocowanych przedstawicieli państw umawiających się. Zgodnie z tekstem umowę sporządzono w Waszyngtonie. Bardzo ciekawy jest sposób, w jaki strony określiły datę. Otóż posłużyły się w tym celu kalendarzem hebrajskim, muzułmańskim i gregoriańskim, stąd też określono, że umowa została podpisana dnia 26 miesiąca Elul 5780 r. (według kalendarza hebrajskiego), dnia 27 miesiąca Muharram 1442 r. (według kalendarza muzułmańskiego), co odpowiada dniu 15 września 2020 r. Traktat o pokoju, relacjach dyplomatycznych i pełnej normalizacji między Zjednoczonymi Emirataми Arabskimi a Państwem Izrael został sporządzony w językach hebrajskim, arabskim i angielskim, przy czym wszystkie teksty są jednakowo autentyczne. Zgodnie z porozumieniem stron, w przypadku rozbieżności przy interpretacji, tekst angielski będzie rozstrzygający. Powyższe sformułowania dotyczące języków autentycznych przywodzą na myśl art. 33 ust. 1 Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów, który stanowi, że „jeżeli tekst traktatu został ustalony jako autentyczny w dwóch lub więcej językach, ma jednakową moc w każdym z nich, chyba że traktat postanawia lub strony uzgodniły, iż w przypadku rozbieżności określony tekst jest rozstrzygający”¹¹². Zarówno Państwo Izrael, jak i Zjednoczone Emiraty Arabskie nie są stronami Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów¹¹³. Nie zmienia to jednak faktu, że zdecydowana większość jej postanowień ma także charakter powszechnych norm zwyczajowych, co widać na przykładzie analizowanego traktatu oraz w orzecznictwie Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości¹¹⁴. Podpisy pod analizowaną umową złożyli: premier Państwa Izrael Benjamin Netanjahu, minister spraw zagranicznych i współpracy międzynarodowej ZEA Abdullah ibn Zajid Al Nahajjan. Znajduje się tam też podpis prezydenta USA Donalda Trumpa, który zgodnie z tekstem traktatu jest świadkiem wspólnego postanowienia stron.

Integralną częścią Traktatu o pokoju, relacjach dyplomatycznych i pełnej normalizacji między Zjednoczonymi Emirataми Arabskimi a Państwem Izrael jest aneks do niniejszej umowy. Podstawą prawną tego aneksu jest art. 5 analizowanego traktatu. Przepis ten stanowi upoważnienie dla stron do zawarcia w najwcześniejszym możliwym terminie umów bilateralnych w określonych sferach: finanse i inwestycje, lotnictwo cywilne, wizy i służba konsularna,

¹¹¹ ICJ Reports 1994, s. 122.

¹¹² Vienna Convention on the law of treaties. Concluded at Vienna on 23 May 1969...

¹¹³ United Nations Treaty Collection, *Vienna Convention on the Law of Treaties*, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIII=1-&chapter23=&Tempmtdsg3&clang=_en (dostęp: 31.12.2020).

¹¹⁴ ICJ Reports 2001, s. 502. (sprawa *LaGrand*)

innowacje, handel i relacje ekonomiczne, opieka medyczna, nauka, technologia i pokojowe wykorzystanie przestrzeni kosmicznej, turystyka, kultura i sport, energia, środowisko, edukacja, umowy morskie, telekomunikacja i poczta, rolnictwo i bezpieczeństwo żywnościowe, wody, współpraca prawna. Artykuł 5 zawiera klauzulę, która zakłada, że jakiegokolwiek umowy zawarte przed wejściem w życie omawianego traktatu powinny wejść w życie w momencie wejścia w życie traktatu, chyba że strony postanowiły inaczej.

Deklaracja o pokoju, współpracy i konstruktywnych dyplomatycznych i przyjacielskich relacjach ogłoszona przez Państwo Izrael i Królestwo Bahrajnu 15 września 2020 r.

Deklaracja o pokoju, współpracy i konstruktywnych dyplomatycznych i przyjacielskich relacjach ogłoszona przez Państwo Izrael i Królestwo Bahrajnu 15 września 2020 r. ma odmienny charakter, szczególnie w zakresie, formy od Traktatu o pokoju, relacjach dyplomatycznych i pełnej normalizacji między Zjednoczonymi Emiratami Arabskimi a Państwem Izrael. Dokument ten jest deklaracją między dwoma suwerennymi państwami. Jak twierdzi Alan Baker, znawca prawa międzynarodowego oraz były ambasador Państwa Izrael w Katarze, jest to polityczna deklaracja o charakterze niewiążącym i deklaratoryjnym, podobna do Izraelsko-Palestyńskiej Deklaracji Zasad z 13 września 1993 r. oraz Wspólnej agendy Izraela i Jordanii z 14 września 1993 r.¹¹⁵ Wyraża ona intencje obu stron do podjęcia negocjacji w sprawie szeregu dwustronnych umów normalizacyjnych¹¹⁶. Ten stan rzeczy wynika, oprócz innych przyczyn o charakterze politycznym, prawdopodobnie z faktu, że Królestwo Bahrajnu dołączyło do porozumień Abrahamowych, mówiąc kolokwialnie „w ostatniej chwili”, gdyż ogłosiło chęć normalizacji relacji z Państwem Izrael dopiero 11 września 2020 r. (ceremonia podpisania umów miała miejsce 15 września, jak było już wspomniane), podczas gdy Zjednoczone Emiraty Arabskie wyraziły swoją wolę już niecały miesiąc wcześniej. Dlatego też jest ona dużo uboższa w treści w porównaniu z bardzo rozbudowaną umową z ZEA. Jednak znalazły się tam wszystkie potrzebne elementy do otwarcia procesu normalizującego relację pomiędzy państwami. W tekście są informacje o zgodzie na nawiązanie pełnych relacji dyplomatycznych, wystrzeganiu się użycia siły. Strony także zgodziły się zawrzeć w najbliższym czasie porozumienia w zakresie: inwestycji, turystyki, lotów bezpośrednich bezpieczeństwa, tele-

¹¹⁵ A. Baker, *What was in the Abraham Accords Signed in Washington*, <https://jcpa.org/what-was-signed-in-the-abraham-accords-signed-in-washington/> (dostęp: 3.01.2021).

¹¹⁶ Ibidem.

komunikacji technologii, energii, opieki zdrowotnej, kultury, środowiska. Państwa umawiające się zamierzają także zawrzeć stosowne porozumienie w sprawie wzajemnego otwarcia ambasad. Zasygnalizowane tutaj sfery współpracy w dużej mierze pokrywają się z tymi, które zostały znacznie rozwinięte w powyższej umowie z ZEA.

Izrael nigdy nie był w stanie wojny z Królestwem Bahrajnu¹¹⁷. Dlatego też pojęcie zawarte w tytule można rozumieć jako budowanie relacji, które mają być oparte na pokoju.

W tekście Deklaracji o pokoju, współpracy i konstruktywnych dyplomatycznych i przyjacielskich relacjach ogłoszonej przez Państwo Izrael i Królestwo Bahrajnu 15 września 2020 r. pojawiają się sformułowania, które wyrażają najlepiej charakter porozumień Abrahamowych w całości. Są to oczywiście stwierdzenia „pokojowe współistnienie” oraz „kultura pokoju”. Nie są to tylko pięknie brzmiące dyplomatyczne konstatacje, lecz określenia, które były już znane w prawie międzynarodowym wcześniej i znalazły swoje odbicie w wielu istotnych dokumentach międzynarodowych.

Historia pojęcia „pokojowe współistnienie” jest bardzo interesująca. Otóż zostało ono opracowane w umowie chińsko-indyjskiej z 1954 r. jako Pięć zasad pokojowego współistnienia¹¹⁸. Są to: wzajemny szacunek dla integralności terytorialnej i suwerenności drugiej strony, wzajemna nieagresja, wzajemna nieingerencja w sprawy wewnętrzne, zasada równości i wzajemnych korzyści oraz pokojowe współistnienie¹¹⁹. Kolejnym aktem międzynarodowym, który mówi o „pokojowym współistnieniu”, jest komunikat końcowy konferencji z Bandungu z 1955 r.¹²⁰ To stwierdzenie pojawia się też w wielu rezolucjach Zgromadzenia Ogólnego ONZ, m.in. w Rezolucji ZO ONZ 1236 (XII) o pokojowych i sąsiedzkich stosunkach między państwami¹²¹. Elementy „pokojowego współistnienia” zostały wymienione także wśród zasad Karty Organizacji Jedności Afrykańskiej (obecnie: Unia Afrykańska)¹²².

Pojęcie „kultura pokoju” zostało skodyfikowane w rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ znanej pod nazwą Deklaracja i program działań na rzecz kultury pokoju¹²³. Już w artykule 1 pojawiają się informacje, że „kultura pokoju” to zbiór wartości, postaw, tradycji i stylów zachowań oraz sposobów życia opartych na: poszanowaniu życia, zakończeniu przemocy oraz promowaniu i praktykowaniu niestosowania przemocy, pełne poszanowanie zasad suwerenności, integralności terytorialnej i niezależności politycznej państw oraz nieingeren-

¹¹⁷ Ibidem.

¹¹⁸ M.N. Shaw, op. cit., s. 169.

¹¹⁹ C.M. Bailliet, *Normative Foundation of the International Law of Peace*, [w:] C.M. Bailliet, K.M. Larsen (red.), *Promoting Peace Through International Law*, Oxford 2015, rozdział 3.

¹²⁰ Ibidem, rozdział 3.

¹²¹ A/RES/1236(XII)

¹²² M.N. Shaw, op. cit., s. 170.

¹²³ A/RES/53/243.

cji w sprawach, które są zasadniczo objęte wewnętrzną jurysdykcją któregośkolwiek państwa, zgodnie z Kartą Narodów Zjednoczonych i prawem międzynarodowym; pełne poszanowanie i promowanie wszystkich praw człowieka i podstawowych wolności; zobowiązanie do pokojowego rozwiązywania konfliktów¹²⁴.

Podsumowanie

Porozumienia Abrahamiczne są istotnymi aktami tworzenia prawa pomiędzy państwami Bliskiego Wschodu. Mimo niezwykle skomplikowanej mozaiki, nierzadko sprzecznych interesów, jakie panują w tym regionie świata, państwa starają się odnaleźć to, co ich łączy. Są to więzi religijne, kulturowe, elementy wspólnej tradycji, a także interesy ekonomiczne. Tym, co może zagwarantować pokój oraz dać nadzieję na lepszą przyszłość, jest niewątpliwie przestrzeganie zasad prawa międzynarodowego.

Formą tworzenia tego prawa są właśnie porozumienia Abrahamiczne, które wykreowały normy wiążące umawiające się państwa oraz dały podstawę do tworzenia kolejnych norm na podstawie omawianych aktów prawa międzynarodowego, które z pewnością odegrają istotną rolę w historii Bliskiego Wschodu. „Prawo jest cenione za zapewnienie alternatywy dla użycia siły w porządkowaniu spraw ludzkich. W tym sensie całe prawo międzynarodowe jest prawem pokoju (...)”¹²⁵.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Antonowicz L., *Podręcznik prawa międzynarodowego*, Warszawa 2015.
- Bailliet C.M., *Normative Foundation of the International Law of Peace*, [w:] C.M. Bailliet, K.M. Larsen (red.), *Promoting Peace Through International Law*, Oxford 2015.
- Camp David accords*, [w:] S.C. Tucker (red.), *The Cold War. The Definitive Encyclopedia and Document Collection*, Santa Barbara 2020.
- Collier J., Lowe V., *The Settlement of Disputes in International Law: Institutions and Procedures*, Oxford 1999.
- Corten O., Klein P. (red.), *The Vienna Conventions on the Law of Treaties. A Commentary*, Oxford 2011.
- Cot J.P. *Expectations Attached to Conciliation Reconsidered*, [w:] Ch. Tomuschat, R.P. Mazzeschi, D. Thürer (red.), *Conciliation in International Law. The OSCE Court of Conciliation and Arbitration*, Leiden–Boston 2016.

¹²⁴ A/RES/53/243.

¹²⁵ M.E. O’Connell, *Peace and War*, [w:] B. Fassbender, A. Peters (red.), *The Oxford Handbook of the History of International Law*, Oxford 2012, s. 272.

- Czapliński W., Wyrozumsk A., *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, Warszawa 2014.
- Dinstein Y., *The application of customary international law concerning armed conflicts in the national legal order*, [w:] M. Bothe, P. Macalister-Smith, T. Kurzidem (red.), *National Implementation of International Humanitarian Law. Proceedings of an International Colloquium held at Bad Homburg, June 17–19, 1988*, Dordrecht–Boston–London 1990.
- Dörr O., Schmalenbach K. (red.), *Vienna Convention on the Law of Treaties. A commentary*, Berlin–Heidelberg 2018.
- Frankowska M., *Prawo traktatów*, Warszawa 2007.
- Góralczyk W., Sawicki S., *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 2017.
- Hardy M., *Modern Diplomatic Law*, Manchester 1969.
- Indlekofer M., *International Arbitration and the Permanent Court of Arbitration*, Wolters Kluwer Law International 2013.
- Kamøy, K. *Diversity of Law in the United Arab Emirates. Privacy, Security, and the Legal System*, Abingdon 2020.
- Klabbers J., *The concept of Treaty in International Law*, The Hague–London–Boston 1996.
- Mälksoo L., *Conciliation within the Framework of Dispute Settlement Procedures: An East European Perspective*, w: *Conciliation in International Law. The OSCE Court of Conciliation and Arbitration*, (red.) Ch. Tomuschat, R. P. Mazzeschi, D. Thürer, Leiden/Boston 2016.
- O’Connell M.E., *Peace and War*, [w:] B. Fassbender, A. Peters (red.), *The Oxford Handbook of the History of International Law*, (Oxford 2012).
- Roszkowski W., *Półwiecze. Historia polityczna świata po 1945 r.*, Warszawa 2002.
- Shaw M.N., *International Law*, Cambridge 2017.
- Sutor J., *Prawo dyplomatyczne i konsularne*, Warszawa 2019.
- Thirlway H., *The Sources of International Law*, Oxford 2014.
- Tyszkiewicz J., Czapiewski E., *Historia powszechna. Wiek XX*, Warszawa 2012.
- Villiger M.E., *Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties*, Leiden–Boston 2009.

Akty prawne

- Deklaracja i program działań na rzecz kultury pokoju (A/RES/53/243).
- Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych (Dz.U. z 1947 r., Nr 23, poz. 90).
- Oświadczenie rządowe z 18 grudnia 1929 r. w sprawie przystąpienia Rzeczypospolitej Polskiej do Konwencji o pokojowym załatwianiu sporów międzynarodowych, podpisanej w Hadze 18 października 1907 r.
- Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 181 [A/RES/181(II)].
- Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 1236(XII) o pokojowych i sąsiedzkich stosunkach między państwami [A/RES/1236(XII)].
- Traktat Północnoatlantycki sporządzony w Waszyngtonie 4 kwietnia 1949 r. (Dz.U. z 2000 r., Nr 87, poz. 970).
- Vienna Convention on Consular Relations. Done at Vienna, on 24 April 1963 (United Nations, Treaty Series, vol. 596, p. 261).
- Vienna Convention on Diplomatic Relations. Done at Vienna, on 18 April 1961 (United Nations, Treaty Series, vol. 500, p. 95).

Vienna Convention on the law of treaties. Concluded at Vienna on 23 May 1969 (United Nations, Treaty Series, vol. 1155, p. 331).

Orzecznictwo

International Court of Justice Reports 1962

International Court of Justice Reports 1994.

International Court of Justice Reports 2001.

Publications of the Permanent Court of International Justice 1924, seria A, nr 2.

Reports of International Arbitral Awards, *Case concerning the location of boundary markers in Taba between Egypt and Israel*, Vol. XX.

Inne źródła

מגילת העצמאות, (tłum. Deklaracja niepodległości Państwa Izrael) <https://main.knesset.gov.il/About/Occasion/Pages/IndDeclaration.aspx>.

חוזה השלום "הסכמי אברהם לשלום: חוזה שלום, יחסים דיפלומטיים ונורמליזציה מלאה בין מדינת ישראל לבין

איחוד האמירויות הערביות" - הבאה לאישור הכנסת

(tłum. Traktat pokojowy Porozumienia Abrahamowe dla pokoju: Traktat o pokoju, relacjach dyplomatycznych i pełnej normalizacji pomiędzy Państwem Izrael a Zjednoczonymi Emiratami Arabskimi – dostarczono do zatwierdzenia przez Knesset), https://www.gov.il/he/Departments/policies/dec428_2020 (dostęp: 13.12.2020).

הממשלה אישרה את הסכם השלום בין ישראל לאיחוד האמירויות (tłum. Rząd ratyfikował traktat pokojowy pomiędzy Izraelem a Zjednoczonymi Emiratami) https://www.gov.il/he/Departments/news/spoke_ratify251020.

Baker A., *What was in the Abraham Accords Signed in Washington*, <https://jcpa.org/what-was-signed-in-the-abraham-accords-signed-in-washington/>.

Friedman G., Sales B., *The Israel-UAE-Bahrain peace deals, explained*, <https://www.jta.org/2020/09/17/politics/the-israel-uae-bahrain-peace-deals-explained>.

Hoffman G., Lazaroff T., *Knesset approves Israel-UAE deal*, <https://www.jpost.com/israel-news/knesset-debates-israel-uae-deal-645800>.

Joint statement of the United States, the Kingdom of Bahrain, and the State of Israel, <https://il.usembassy.gov/joint-statement-of-the-united-states-the-kingdom-of-bahrain-and-the-state-of-israel-2/>.

Joint Statement of the United States, the State of Israel, and the United Arab Emirates, <https://il.usembassy.gov/joint-statement-of-the-united-states-the-state-of-israel-and-the-united-arab-emirates/>.

Reuters Staff, *UAE cabinet ratifies accord to Israel ahead of official visit*, <https://www.reuters.com/article/us-israel-emirates-idUSKBN2741V5>.

The Abraham Accords, <https://2017-2021.state.gov/the-abraham-accords//index.html>.

The Knesset- Research and Information Center, *The Role of the Parliament in the Ratification of International Treaties and Agreements*, <https://main.knesset.gov.il/EN/activity/mmm/me00647.pdf>.

United Nations Treaty Collection, *Vienna Convention on Consular Relations*, https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=III-6&chapter=3.

United Nations Treaty Collection, *Vienna Convention on Diplomatic Relations*, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=III-3-&chapter=3&clang=en.

United Nations Treaty Collection, *Vienna Convention on the Law of Treaties*, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIII-1&chapter=23&Temp=mtdsg3&clang=en.

The normalization agreements between the State of Israel and the United Arab Emirates and the Kingdom of Bahrain in the light of international law – selected issues

Summary

The main purpose of this article is to analyse the normalization agreements between the State of Israel and the United Arab Emirates and the Kingdom of Bahrain (known as the Abraham Accords). First of all, author wants to present these treaties in the light of international law. This article contains a detailed description of provisions of the agreements based on examples of theory and practice of international law. Moreover, it presents the legal nature of the treaties, as well as the historical context of their conclusion. The author concluded that international law guarantees peace and gives hope for a better future. The Abraham Accords are an example of the creation of this law.

Key words: international law, treaty, State of Israel, United Arab Emirates, Kingdom of Bahrain.

DOI: 10.31648/kpp.6690

Magdalena Tyska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0002-8600-9975

magdalena.tyska@wp.pl

Tomasz Smoliński

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0002-3540-3200

tomaszsmol@o2.pl

Sposób ukształtowania obligatoryjnych elementów skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia a jego wpływ na skuteczność dochodzenia roszczeń odszkodowawczych od Skarbu Państwa

Uwagi wstępne

Źródłem regulacji instytucji skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia jest ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego. Ustawodawca, kształtując regulacje dotyczące tego środka prawnego w wybrany przez siebie sposób, sprawił, że charakteryzuje się on wysokim stopniem sformalizowania. Bardzo rygorystycznie, w sposób nader wąski określił, w jakich sytuacjach (zarówno faktycznych, jak i prawnych) skarżący może dochodzić na jej podstawie ochrony prawnej.

Z uwagi na powyższe jedynie korelacja konkretnych okoliczności faktycznych i prawnych otwiera drogę skarżącemu do skutecznego dochodzenia roszczeń odszkodowawczych w odrębnym postępowaniu sądowym

Złożony charakter skargi o stwierdzenie, spowodowany koniecznością odwołania się w niej do szeregu regulacji ustaw szczególnych (poza oczywistymi przepisami prawa cywilnego procesowego) powoduje, że skarżący musi wykazać się posiadaniem szerokiej wiedzy prawnej. Ta okoliczność czyni skargę o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia jednym z najtrudniejszych do prawidłowej redakcji środków odwoławczych typu nadzwyczajnego.

Artykuł ten stanowi pierwszą część omówienia zagadnień związanych ze skargą o stwierdzenie, które będą kontynuowane w kolejnym artykule autorów pn. *Skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia jako sformalizowany mechanizm służący dochodzeniu roszczeń odszkodowawczych od Skarbu Państwa*. Celem niniejszego artykułu jest zatem kontynuacja podjętych wcześniej rozważań w przedmiocie skargi o stwierdzenie poprzez omówienie kolejnych pojawiających się w jej ramach zagadnień. Poruszona zostanie problematyka związana z pojęciem *szkody* jako jednego z koniecznych elementów do wykazania przez skarżącego oraz *niezgodności z prawem*. W niniejszym opracowaniu znajdują się również kwestie dotyczące terminu do złożenia skargi, elementów dodatkowych skargi czy możliwych rodzajów rozstrzygnięć sądu kończących postępowanie ze skargi.

Wszystkie przedstawione wcześniej zagadnienia, a także omówione w niniejszym artykule mają wskazywać konieczne elementy skargi, a także sposób jej prawidłowej redakcji celem skutecznego domagania się roszczeń odszkodowawczych od Skarbu Państwa z tytułu szkody poniesionej przez wydanie przez sąd powszechny niezgodnego z prawem orzeczenia.

Szkoda i jej wpływ na skuteczność ochrony na gruncie przepisów dotyczących skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia

Kontynuując charakterystykę i omówienie konkretnych problemów pojawiających się przy konstruowaniu skutecznej skargi o stwierdzenie, kolejnym ważnym elementem, jaki odwołujący się musi zawrzeć w skardze, jest szczegółowe określenie zaistnienia szkody, jaką poniosła strona z powodu wydania w jej sprawie niezgodnego z prawem rozstrzygnięcia. Przepis w sposób konkretny stanowi bowiem, że „można żądać stwierdzenia niezgodności z prawem prawomocnego wyroku sądu drugiej instancji kończącego postępowanie w sprawie, jeżeli przez jego wydanie stronie została wyrządzona szkoda”¹. Należy zatem podkreślić, że szkoda w pojęciu znaczeniowym, wynikającym z normy art. 424¹ § 2 k.p.c.², musi być kompatybilna ze szkodą w rozumieniu art. 417 Kodeksu cywilnego. Można zatem w tym wypadku wskazywać na zaistnienie szkody majątkowej czy nawet szkody niemajątkowej, która z oczywistych względów będzie występować dużo rzadziej³. W zakresie szkody ma-

¹ Zob. art. 424¹ § 2 ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2020 r., poz. 1575), dalej jako k.p.c.

² Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego...

³ Z. Banaszczyk, *Glosa do postanowienia SN z dnia 9 czerwca 2006 r., IV CNP 48/06*, OSP 2007, nr 11, poz. 126.

jątkowej może to być zarówno *damnum emergens*⁴, jak i *lucrum cessans*⁵, na co wprost wskazuje orzecznictwo⁶.

Bez znaczenia na rodzaj szkody, strona musi uprawdopodobnić jej zaistnienie. Samo pojęcie uprawdopodobnienia jest szeroko opisywane w literaturze. Jednakże na potrzeby niniejszego opracowania warto wskazać, że uprawdopodobnienie musi polegać na dowiedzeniu zaistnienia szkody w pewnym stopniu (dużo mniejszym niż w przypadku udowodnienia), chociażby w sposób mniej formalny, np. przez zgromadzoną przez stronę dokumentację. Kwestię uprawdopodobnienia orzecznictwo opisuje szerzej na kanwie spraw dotyczących zabezpieczenia roszczeń. Z uwagi jednak na tożsamość pojęcia uprawdopodobnienia można posłużyć się poglądami judykatury, określającymi czym jest uprawdopodobnienie na kanwie postępowań zabezpieczających. Sąd Apelacyjny w Krakowie stoi na stanowisku, że „nie jest rzeczą Sądu, szczególnie w przypadku profesjonalnej reprezentacji strony, doszukiwanie się w treści ogólnikowo sformułowanego wniosku o udzielenie zabezpieczenia, twierdzeń uwiarygadniających przesłankę, o której mowa w art. 730¹ § 2 k.p.c.”⁷. Powyższe prowadzi do wniosku, że choć na stronie zamierzającej dokonać uprawdopodobnienia spoczywa ciężar dowodu w mniejszym stopniu niż na stronie zobligowanej do udowodnienia twierdzeń, jednak trzeba mieć na względzie, że nie może ono przybierać jednak formy zbyt ogólnej⁸. Warto zatem, aby strona, kształtując skargę o stwierdzenie, starała się udowodnić zaistnienie szkody, dzięki czemu w mniejszym stopniu będzie musiała liczyć się z zarzutem ze strony sądu orzekającego, że nie uprawdopodobniła zaistnienia szkody⁹. Warto wskazać na pogląd podnoszony przez Sąd Najwyższy uznający, że „uprawdopodobnienie związku między zaskarżonym orzeczeniem a doznanymi stratami lub utraconymi korzyściami zostanie spełnione, jeśli skarżący powoła w skardze wszystkie znane mu fakty i dowody, które uczynią twierdzenie o wyrządzeniu szkody wiarygodnym”¹⁰.

W zakresie powstania szkody pojawia się kolejne zagadnienie. Strona bowiem dochodząca z jej tytułu zapłaty określonej kwoty musi wskazać, z czego szkoda ta wynika, jak również dokonać dokładnego określenia jej rozmiarów,

⁴ Inaczej: strata rzeczywiasta.

⁵ Inaczej: utracone korzyści.

⁶ Zob. postanowienie Sądu Najwyższego z 19 marca 2008 r., sygn. akt III CNP 10/08, OSN-C-ZD 2009, nr A, poz. 3.

⁷ Szerzej: postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 9 grudnia 2013 r., sygn. akt I ACz 2164/13, LEX nr 1500768.

⁸ A. Mendrek, *Szkoda jako przesłanka dopuszczalności skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia*, „Przegląd Prawa Cywilnego” 2018.

⁹ K. Świtaj, *Wymagania skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia jako pisma procesowego*, „Przegląd Sądowy” 2013.

¹⁰ Por. postanowienia Sądu Najwyższego z 31 stycznia 2006 r., sygn. akt IV CNP 38/05, OSNC 2006, nr 7–8, poz. 141; postanowienie Sądu Najwyższego z 23 marca 2006 r., sygn. akt IV CNP 23/06, LEX nr 182896.

podając konkretną wartość. Co istotne, szkoda ta musi istnieć w chwili dochodzenia roszczenia na niej opartego. Stanowisko judykatury na tej płaszczyźnie jest jednoznaczne. Jak wskazał Sąd Najwyższy, „skarga nie służy zapobieganiu wyrządzeniu szkody mogącej powstać na skutek wydania orzeczenia sądowego, lecz jest środkiem prawnym, który w razie jego uwzględnienia stanowi podstawę wystąpienia z powództwem przeciwko Skarbowi Państwa o naprawienie szkody wyrządzonej takim orzeczeniem”¹¹.

Szkoda musi mieć charakter realny oraz zaistnieć po wydaniu niezgodnego z prawem orzeczenia. Data powstania szkody winna bowiem zostać powiązana z datą wydania skarżonego orzeczenia skutkującego powstaniem szkody. Strona jest zobowiązana przedstawić we wnoszonej przez siebie skardze związek przyczynowy pomiędzy powstałą szkodą a zdarzeniem ją powodującym. Dokładne przedstawienie i opisanie elementów dotyczących zaistniałej szkody będzie konieczne do skutecznego dochodzenia roszczeń powiązanych z zaistnieniem szkody, na którą powoływać się będzie strona¹².

Należy zwrócić również uwagę na wyodrębnienie ze zbioru szkód, tych które nie nadają stronie uprawnień do dochodzenia roszczenia. Jak wskazuje Sąd Najwyższy, szkodą taką nie będzie fakt poniesienia kosztów postępowania, w tym kosztów zastępstwa profesjonalnego strony przeciwnej w postępowaniu objętym skargą. Co więcej, sąd ten wskazuje, że szkoda nie może być potencjalna, a jedynie rzeczywiste jej poniesienie otwiera drogę do skutecznego dochodzenia odszkodowania. Kwota dochodzona przez stronę w pierwotnym postępowaniu nie zawsze będzie pokrywać się ze szkodą, jaka powstała w majątku strony. W przypadku oddalenia powództwa, mimo niezasadności takiego rozstrzygnięcia, strona w postępowaniu ze skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia będzie w pewien sposób obowiązana ponownie wykazać dochodzoną należność. Powyższe można zobrazować przykładem, w którym z uwagi na wydanie przez sąd odwoławczy prawomocnego orzeczenia zasądzającego od strony kwotę 100 000,00 zł z powodu częściowej bezskuteczności egzekucji wyegzekwowano od niej jedynie połowę. Szkoda zatem wyniosła jedynie 50 000,00 zł i wynikała z wyegzekwowanego świadczenia na podstawie niezgodnego z prawem orzeczenia sądowego.

Należy podkreślić, że to na stronie spoczywa powinność wskazania dokładnego zakresu szkody, jej wysokości i daty powstania, a także dokonania korelacji ze skarżonym orzeczeniem, pamiętając o konieczności wskazania, że szkoda powstała po wydaniu orzeczenia, bowiem szkoda ta musi stanowić następstwo wydania tegoż orzeczenia.

¹¹ Szerzej: postanowienie Sądu Najwyższego z 27 października 2005 r., sygn. akt V CNP 28/05, LEX nr 1109470 oraz postanowienie Sądu Najwyższego z 11 stycznia 2006 r., sygn. akt II CNP 13/05, OSNC 2006, nr 6, poz. 110.

¹² K. Świtaj, op. cit.

„Niezgodności z prawem” jako element skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia

Kolejnym zagadnieniem, które należy poruszyć, rozpatrując tematykę skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia, jest samo określenie kwestii *niezgodności z prawem*. Wykładnia wskazanego pojęcia winna być dokonana przez pryzmat art. 417 k.c.¹³, czyli poprzez przepisy dotyczące czynów niedozwolonych określonych w przepisach materialno-prawnych.

W polskim systemie prawnym, zarówno w przepisach ustawy o ustroju sądów powszechnych, jak również w samej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, prawodawca konstytuuje możliwość wydawania orzeczeń przez sądy. Z uwagi na powyższe skala ewentualnych naruszeń winna być znacząca, tak aby można było wykonywanie władzy sądowniczej uznać za delikt, który będzie uzasadniał zasądzenie odszkodowania.

Delikt ten zatem winien być charakteryzowany jako oczywisty, elementarny i kwalifikowany, który również będzie musiał być przez stronę wykazany w skonkretyzowany sposób. W związku z tym można wywieść, że niezgodnością z prawem będzie oczywiście niewłaściwa wykładnia przepisów prawa dokonana przez sąd orzekający. W takiej sytuacji niewłaściwość ta winna się ukazywać bez konieczności dokonania głębszej wykładni konkretnych przepisów. Należy jednak zaznaczyć, że niewłaściwość nie zajdzie w sytuacji znaczącej rozbieżności w zakresie interpretacji konkretnych przepisów. W sytuacji, gdy brak jest jednolitej linii orzeczniczej na konkretnej płaszczyźnie, a orzeczenia mogą w sposób obiektywny różnić się od siebie, nie dojdzie do niewłaściwej wykładni. Bezsporna jest okoliczność możliwości zaistnienia różnych stanów faktycznych uaktywniających wybór odmiennej linii orzeczniczej. Sąd w tym przypadku będzie oczywiście zobowiązany do pełnego uzasadnienia dokonanego przez siebie wyboru interpretacji przepisów na potrzeby zaistniałego stanu faktycznego, jednakże w sytuacji, gdy tego dokona, bezskuteczne będzie wskazywanie na wydanie przez sąd orzeczenia niezgodnego z prawem. W opisanym przypadku strona może próbować ukazywać zaistnienie niezgodności wydanego orzeczenia z prawem, wskazując na brak dostatecznego wyjaśnienia wyboru określonego stanowiska dokonanego przez sąd. Większe szanse na powodzenie będą wówczas, gdy sąd – oprócz niedokonania pełnego wyjaśnienia swojego wyboru – dokona go, wybierając wykładnię rzadziej stosowaną zarówno przez sądy powszechne, jak również gdy dokona wyboru wykładni, do której Sąd Najwyższy przychylił się w mniejszym zakresie (jedynie

¹³ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2020 r., poz. 1740), dalej jako k.c.

w wyjątkowych sytuacjach). Przy istniejącej możliwości różnej interpretacji danej normy prawnej i jej zastosowania do konkretnej sytuacji faktycznej, w szczególności gdy brak jest jednolitej linii orzeczniczej na kanwie podobnego stanu faktycznego, trudno będzie wykazać rażące naruszenie prawa dokonane przez sąd¹⁴.

Jak już podniesiono, bezdyskusyjny pozostaje fakt, że w różnych stanach faktycznych będzie konieczna każdorazowa dogłębna analiza, czy sąd dopuścił się naruszenia prawa. W pewnych sytuacjach naruszenie przepisów będzie musiało mieć charakter oczywisty, co będzie miało miejsce między innymi w przypadku zastosowania przez sąd art. 5 k.c.¹⁵ i na tej podstawie oparcie rozstrzygnięcia. Dodatkowo strona będzie mogła dochodzić uznania wydanego orzeczenia jako rażąco naruszającego jej prawa, w sytuacji gdy sąd, mimo braku inicjatywy dowodowej jednej ze stron, nie odniesie się do stanowiska drugiej strony postępowania, która poparła swoje twierdzenia szerokim materiałem dowodowym.

Podsumowując tę kwestię, należy wskazać, że w przypadku możliwości dokonania przez sąd różnej interpretacji przepisów stronie, która uznaje się za pokrzywdzoną wydanym orzeczeniem, ciężiej będzie wykazać rażące naruszenie prawa. Dopiero gdy orzeczenie nie będzie odpowiadało standardom orzeczniczym, będzie można mówić o rażącym naruszeniu.

Termin jako przeszkoda do skutecznego dochodzenia ochrony prawnej na gruncie skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia

Kolejną kwestią, którą należy poruszyć, jest termin, w jakim można złożyć skargę o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia. Termin ten wynosi 2 lata od uprawomocnienia się orzeczenia uznania niezgodności, którą skarżący wnosi. Jest on tożsamy zarówno dla stron postępowania, jak i dla podmiotów szczególnych¹⁶, które mogą również wnieść skargę. Co ważne: z powyższą skargą po śmierci strony może wystąpić spadkobierca strony postępowania, w jakim wydane zostało orzeczenie¹⁷.

¹⁴ M. Lemkowski, *O pojmowaniu niezgodności prawomocnego orzeczenia z prawem w sprawach cywilnych w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, „Przegląd Sądowy” 2017.

¹⁵ Por. wyrok Sądu Najwyższego z 9 lutego 2007 r., sygn. akt I BP 15/06.

¹⁶ Krąg podmiotów szczególnych określa art. 424² k.p.c. Wśród nich należy wyodrębnić Prokuratora Generalnego, Rzecznika Praw Obywatelskich i Rzecznika Praw Dziecka. Co ważne, Prokurator Generalny posiada legitymację do sporządzenia skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia, zaś legitymacji tej nie będzie posiadać Skarb Państwa, chyba że był stroną postępowania.

¹⁷ A. Mendrek, *Szkoda jako przesłanka dopuszczalności skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia*, „Przegląd Prawa Cywilnego” 2018.

W dalszej kolejności trzeba zaznaczyć, że stronie przysługuje możliwość sporządzenia tylko jednej skargi, co wynika z art. 424³ k.p.c. Jeżeli strona wniesie skargę o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia, drugiej skargi nie będzie mógł już wnieść np. Prokurator Generalny. Podmioty szczególne działają bowiem na rzecz strony. Prokurator Generalny nie będzie działać na rzecz Skarbu Państwa. Z tego też powodu wniesienie skargi przez Prokuratora Generalnego wyczerpie możliwość wniesienia jej przez stronę. Natomiast w przypadku występowania w sprawie współuczestnika, może on odrębnie wnieść na swoją rzecz skargę¹⁸.

W zakresie opisywanej kwestii należy wskazać na rodzące się wątpliwości natury procesowej. Pierwszą z nich jest zasadność pozostawienia możliwości złożenia skargi o stwierdzenie za stronę bez jej wyraźnej zgody, głównie z uwagi na fakt konieczności dołożenia wysokiej staranności przy jej redagowaniu. Niesumienne sporządzenie skargi, a następnie jej wniesienie może spowodować zamknięcie jedynej drogi do uzyskania koniecznego prejudykatu. Zasadne byłoby więc poczynienie zmian przez ustawodawcę w tym zakresie. Zdaniem autorów strona winna posiadać we własnej sprawie prawo ostatecznego zajęcia stanowiska w zakresie wnoszonych na jej rzecz środków odwoławczych. W szczególności w bardzo złożonej rodzajowo sprawie i istotnej z punktu widzenia strony do niej należeć powinna decyzja w zakresie tego, kto sporządzi i wniesie skargę na jej rzecz. Wątpliwy pozostaje stopień staranności przy sporządzaniu środków prawnych przez organy jak Rzecznik Praw Obywatelskich, czy Prokurator Generalny, co wiąże się na pewno z ogromnym obłożeniem tychże urzędów. Pozostawienie sposobności złożenia za stronę środka odwoławczego w postaci skargi przez podmiot inny niż strona, bez jej wpływu na jej kształt, jest wysoce dyskusyjne.

Drugą zaś problematyczną kwestią pozostającą w sferze zagadnień dotyczących terminu do wniesienia skargi o stwierdzenie jest sytuacja, kiedy strona nie jest w stanie wykazać, że wykorzystwała wszystkie dostępne prawem środki odwoławcze, z uwagi na fakt niepodjęcia sprawnych działań przez właściwy podmiot (np. Rzecznika Praw Obywatelskich przy sporządzaniu skargi nadzwyczajnej, do której sporządzenia legitymację posiadają jedynie podmioty szczególne), a termin do złożenia skargi zbliża się ku końcowi. Na próżno szukać rozwiązań w tym przypadku. Jako jedyne rozwiązanie jawi się w postaci sporządzenia wniosku o przyspieszenie prac nad złożeniem skargi nadzwyczajnej bądź opinii o braku podstaw do jej złożenia oraz wniesienie skargi o stwierdzenie w terminie i liczenie na powolne jej rozpatrywanie przez Sąd Najwyższy, aby można było już po jej wniesieniu dołączyć dokumentację otrzymaną od podmiotu szczególnego.

¹⁸ A. Jakubecki (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany. Tom I. Art. 1–729*, Warszawa 2019.

Podsumowując aspekt terminu do wniesienia skargi, podkreślić należy fakt, że termin na wniesienia skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia jest terminem zawitym. Strona przed jego upływem musi wnieść skargę, gdyż po jego upływie nie będzie miała takiej formalnej możliwości. Sąd Najwyższy bowiem w zakresie charakteru prawnego terminu do wniesienia skargi o stwierdzenie wskazał na niemożność jego przywrócenia, uzasadniając to w ten sposób: „Przewidziany w art. 424⁶ § 1 k.p.c. dwuletni termin do wniesienia skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem jest z jednej strony terminem zawitym prawa materialnego, z drugiej zaś – terminem procesowym. Niedochowanie terminu wywołuje skutki materialnoprawne, bowiem w takiej sytuacji nie jest możliwe dochodzenie roszczenia odszkodowawczego od Skarbu Państwa. Procesowy charakter tego terminu wyraża się zaś w tym, że wyznacza on okres, w którym skarga może być wniesiona, a jego niedochowanie powoduje odrzucenie skargi (art. 424⁸ § 1 k.p.c.)”¹⁹.

Elementy dodatkowe skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia wpływające na jej skuteczność

Podstawę prawną wniesienia skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia określa art. 424⁴ k.p.c. Przepis ten stanowi, „że skargę można oprzeć na podstawie naruszeń prawa materialnego lub przepisów postępowania, które spowodowały niezgodność wyroku z prawem, gdy przez jego wydanie stronie została wyrządzona szkoda. Podstawą skargi nie mogą być jednak zarzuty dotyczące ustalenia faktów lub oceny dowodów”²⁰.

Po dokonaniu analizy powyższej regulacji, a także przepisów będących podstawą do złożenia skargi kasacyjnej uwidocznia się duże podobieństwo obu norm. Podstaw do sporządzenia skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia można doszukiwać się w orzecznictwie i literaturze, które dotyczą skargi kasacyjnej. Różnica między obiema podstawami jest jednakże taka, że w skardze kasacyjnej naruszenie przepisów prawa materialnego czy procesowego może powodować niezgodność z prawem. Niezgodność z prawem jest zatem przesłanką obligatoryjną, aby żądać skutecznej ochrony na kanwie skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia. Co do drugiej części regulacji art. 424⁴ k.p.c. wskazującej, że „podstawą skargi nie mogą być jednak zarzuty dotyczące ustalenia faktów lub oceny dowodów”²¹, należy jedynie przypomnieć, że wynika ona z faktu, iż Sąd Naj-

¹⁹ Zob. postanowienie Sądu Najwyższego z 18 września 2017 r., sygn. akt V CNP 32/17.

²⁰ Art. 424⁴ ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego...

²¹ Ibidem.

wyższy jest sądem prawa, nie zaś faktu. Nie będzie on zatem dokonywał ponownej oceny dowodów czy ustaleń faktów. Strona winna zatem wystrzegać się wskazywania w skardze na kwestie dotyczące ustalenia faktów lub oceny dowodów. Sąd może bowiem potraktować skargę i podstawy jej wniesienia jako pozorne i nie przychylić się do skargi. Zgodność zastosowania przepisów winna być oceniana przez stronę na podstawie już zgromadzonego w sprawie materiału dowodowego w takim kształcie, w jakim ono jest i na podstawie stanu faktycznego ustalonego już przez sąd *meriti*. Modyfikacja ustaleń faktycznych jest zatem całkowicie niemożliwa, a co więcej może przynieść stronie więcej negatywnych konsekwencji niż pożytku²².

Zarzuty naruszenia prawa procesowego (między innymi art. 233 § 1 i 2 k.p.c. czy art. 278 k.p.c.) są całkowicie niedopuszczalne w skardze o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia. Stanowisko Sądu Najwyższego w tej kwestii jest jednoznaczne. Co więcej, na tej płaszczyźnie Sąd Najwyższy dokonał wnioskowania, że „zgodnie z utrwalonym orzecznictwem Sądu Najwyższego kasacja wniesiona przez adwokata ustanowionego dla strony zwolnionej od kosztów sądowych, niezawierająca przytoczenia podstaw kasacyjnych bądź ich uzasadnienia, nie jest »udzieleniem pomocy prawnej« w rozumieniu § 21 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 grudnia 1997 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie oraz opłat za czynności radców prawnych (Dz.U. Nr 154, poz. 1013 z późn. zm.), za którą koszty ponosi Skarb Państwa [...]. Pogląd ten, zachował aktualność po wejściu w życie § 19 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 września 2002 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie oraz ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu (Dz.U. Nr 163, poz. 1348 z późn. zm.) oraz § 15 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 września 2002 r. w sprawie opłat za czynności radców prawnych oraz ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów pomocy prawnej udzielonej przez radcę prawnego ustanowionego z urzędu (Dz.U. Nr 163, poz. 1349). Stanowisko to należy odpowiednio odnieść - na podstawie art. 424¹² k.p.c. – do sytuacji gdy skarga stwierdzenie niezgodności z prawem zaskarżonego orzeczenia wniesiona przez radcę prawnego ustanowionego dla strony zwolnionej od kosztów sądowych, oparta jest na zarzutach dotyczących ustalenia faktów lub oceny dowodów (art. 424⁴ zdanie drugie k.p.c.). Uzasadniało to odmowę przyznania pełnomocnikowi powoda zwrotu kosztów z tytułu pomocy prawnej udzielonej z urzędu”²³.

W dalszej kolejności trzeba zaznaczyć, że uchybienia proceduralne sądu, nawet noszące znamię istotnych, w sytuacji gdy wydane w sprawie ostateczne rozstrzygnięcie będzie prawidłowe, jest kwestią irrelevantną. W tym miejscu

²² M. Manowska (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom I. Art. 1–477(16)*, wyd. 4, Warszawa 2021.

²³ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z 15 czerwca 2016 r., sygn. akt V CNP 85/15.

uwidacznia się kolejna różnica pomiędzy skargą o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia a innymi środkami odwoławczymi. W przypadku skargi to ostateczne rozstrzygnięcie jest istotniejsze niż sama droga do jej wydania. Co więcej, będzie to dotyczyło nie tylko naruszeń proceduralnych w zakresie prawidłowości oceny dowodów, ale również naruszeń, które mogłyby wpływać na uchybienia proceduralne prowadzące do stwierdzenia nieważności postępowania.

Równie istotnymi elementami przy konstruowaniu skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia są elementy, które ustawodawca zawarł w art. 424⁵ § 1 k.p.c. oraz § 2 k.p.c., tj. obligatoryjne elementy pisma procesowego. Zaliczają się do nich: „1) oznaczenie wyroku, od którego jest wniesiona, ze wskazaniem, czy jest on zaskarżony w całości lub w części; 2) przytoczenie jej podstaw oraz ich uzasadnienie; 3) wskazanie przepisu prawa, z którym zaskarżony wyrok jest niezgodny; 4) uprawdopodobnienie wyrządzenia szkody, spowodowanej przez wydanie wyroku, którego skarga dotyczy; 5) wykazanie, że wzruszenie zaskarżonego wyroku w drodze innych środków prawnych nie było i nie jest możliwe, a ponadto – gdy skargę wniesiono, stosując art. 424¹ § 2 – że występuje wyjątkowy wypadek uzasadniający wniesienie skargi; 6) wniosek o stwierdzenie niezgodności wyroku z prawem. Ponadto skarga powinna czynić zadość wymaganiom przewidzianym dla pisma procesowego. Do skargi - oprócz jej odpisów dla doręczenia ich uczestniczącym w sprawie osobom – dołącza się dwa odpisy przeznaczone do akt Sądu Najwyższego”²⁴. Ustawodawca dokonał rozróżnienia na elementy konstrukcyjne samej skargi, jak również na elementy dotyczące jako takiego pisma procesowego.

Dodatkowo, ponad wskazane wyżej elementy, skarga winna zostać należycie opłacona. Opłata od skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia tożsama jest z opłatą od skargi kasacyjnej. Z uwagi na charakter środka, jakim jest skarga o stwierdzenie, niejako oczywista jawi się również kwestia dotycząca przymusu adwokacko-radcowskiego²⁵. Strona ma swego rodzaju brak zdolności postulacyjnej²⁶. Nieuczynienie zadość temu przymusowi będzie wiązało się z odrzuceniem skargi strony wnoszącej²⁷.

Kolejną kwestią rozwiązana przez ustawodawcę w sposób tożsamy jak w przypadku skargi kasacyjnej jest określenie posiadania przez profesjonalnego pełnomocnika pełnomocnictwa szczególnego do wniesienia tego konkretnego szczególnego środka odwoławczego. Ustawodawca zawarł nadto przy skardze o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia pew-

²⁴ Zob. Art. 424⁵ § 1 i 2 ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego...

²⁵ T. Ereciński (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom III. Postępowanie rozpoznawcze*, wyd. 5, Warszawa 2016.

²⁶ Zob. art. 87¹ ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego...

²⁷ T. Zembruski (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Koszty sądowe w sprawach cywilnych. Dochodzenie roszczeń w postępowaniu grupowym. Przepisy przejściowe. Komentarz do zmian*, t. 1 i 2, Warszawa 2020.

nego rodzaju dodatkowe obostrzenia, dalej idące w skutkach niż w przypadku pełnomocnictwa do wniesienia skargi kasacyjnej. Wskazać bowiem należy, że w przypadku skargi o stwierdzenie nowa sprawa, jaka będzie toczyć się na skutek jej wniesienia, oderwana będzie od wcześniej toczącego się postępowania, nawet na etapie postępowania kasacyjnego. Wniesienie skargi o stwierdzenie będzie inicjowało odrębne postępowanie niezwiązane w sposób bezpośredni z postępowaniem przed sądami powszechnymi i Sądem Najwyższym, w ramach którego powstała następnie szkoda.

Braki formalne skargi o stwierdzenie (nieuczynienie zadość obowiązkom z art. 424⁵ § 2 k.p.c. w zakresie m.in. braku opłaty, braku odpisów, braku należytego pełnomocnictwa) będą powodować wezwaniem strony do ich uzupełnienia, w wyznaczonym terminie, pod rygorem odrzucenia skargi. Nie dotyczy to jednakże podpisu pod skargą profesjonalnego pełnomocnika. W tym przypadku stroną spotka rygor w postaci odrzucenia skargi. Braki zaś określone w art. 424⁵ § 1 k.p.c. nie będą badane przez sąd odwoławczy, do którego skarga jest wnoszona, gdyż kognicja w zakresie badania tego rodzaju braków leży w gestii Sądu Najwyższego. Trzeba jednakże mieć na uwadze, że wskazane braki z art. 424⁵ § 1 k.p.c. będą powodować odrzucenie skargi przez Sąd Najwyższy bez wzywania do ich uzupełnienia.

Konkretyzując regulację art. 424⁵ § 1 k.p.c., należy zwrócić uwagę na okoliczność, że strona musi konkretnie wskazać, jaki wyrok skarży, wraz z precyzyjnym dookreśleniem, czy skarży wyrok w całości, czy w części, pamiętając o instytucji *gravamen*²⁸, czyli pokrzywdzenia interesów strony wydanym rozstrzygnięciem. Jeżeli strona zaskarży orzeczenie w całości, mimo wygrania chociażby w niewielkiej części w tym zakresie, sąd odrzuci skargę jako niedopuszczalną. W przypadku wyroku sądu odwoławczego oddalającego apelację strona zobowiązana będzie nawiazać w skardze o stwierdzenie do rozstrzygnięcia sądu I instancji.

Przytoczenie zaś podstaw wymaganych z art. 424⁵ § 1 pkt 2 k.p.c. odnosić należy do regulacji art. 424⁴ k.p.c. Strona musi wskazać, czy sąd odwoławczy naruszył prawo materialne, czy prawo procesowe, wskazując bardzo precyzyjnie, pilnując również jednostek redakcyjnych powoływanych przepisów. Nadto precyzyjnie wskazać należy, na czym polegać miało zarzucone naruszenie i w dalszej kolejności uzasadnić i powiązać ze wskazywaną przez stronę przyczyną, dlaczego skarżony wyrok jest niezgodny z prawem. Uzasadniając wskazywane przez stronę naruszenie, strona dokonać winna jurydycznego wyводу, wskazującego dlaczego jej zdaniem sąd niewłaściwie zastosował prawo. Co

²⁸ Przesłanką zaskarżenia orzeczenia w postępowaniu cywilnym jest istnienie interesu prawnego w zaskarżeniu, określanego mianem *gravamen*, a ten oznacza pokrzywdzenie polegające na niekorzystnej dla strony różnicy między zgłoszonym przez nią żądaniem a sentencją orzeczenia, wynikającej z porównania zakresu żądania i treści rozstrzygnięcia (Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 8 grudnia 2009 r., sygn. akt I UK 195/09).

więcej, strona zmuszona jest przepisami prawa do dokonania powyższego dwukrotnie. Jak stanowi bowiem art. 424⁵ § 1 pkt 3 k.p.c., „skarga powinna zawierać wskazanie przepisu prawa, z którym zaskarżony wyrok jest niezgodny”.

W tym miejscu powtórzyć trzeba, że „wzruszenie zaskarżonego wyroku w drodze innych środków prawnych nie było i nie jest możliwe, a ponadto – gdy skargę wniesiono, stosując art. 424¹ § 2 k.p.c. – że *występuje wyjątkowy wypadek uzasadniający wniesienie skargi*”²⁹. Ponownie zatem strona będzie zmuszona do dokonania wywodu jurydycznego w tym zakresie.

Ostatnią, ale również istotną z punktu widzenia skutecznego wniesienia skargi o stwierdzenie jest konieczność złożenia *wniosku o stwierdzenie niezgodności wyroku z prawem*³⁰. Brak takiego wniosku czy błędna jego redakcja, na przykład wskazująca na wniosek o uchylenie skarżonego orzeczenia, powodować będzie odrzucenie wniosku.

W kwestii formalnej trzeba zwrócić uwagę również na art. 424⁶ § 1–3 k.p.c. Jak stanowi wskazana regulacja, „skargę wnosi się do sądu, który wydał zaskarżony wyrok, w terminie dwóch lat od dnia jego uprawomocnienia się. W razie stwierdzenia niezachowania warunków formalnych kreślonych w art. 424⁵ § 2, przewodniczący wzywa o poprawienie lub uzupełnienie skargi. Sąd odrzuca skargę wniesioną z naruszeniem art. 87¹ § 1, *spóźnioną, nieopłaconą lub z innych przyczyn niedopuszczalną, jak również skargę, której braków strona nie usunęła w wyznaczonym terminie*”³¹. Skarga zatem winna być adresowana do Sądu Najwyższego i trzeba pamiętać o konieczności wniesienia jej za pośrednictwem sądu II instancji; w przypadku zaś kwestionowania wyroku sądu I instancji – o konieczności wniesienia jej za pośrednictwem sądu I instancji. Warto dodatkowo pamiętać, że na odrzucenie skargi przez sąd powszechny służy zażalenie do Sądu Najwyższego.

Konsekwencje wniesienia skargi o stwierdzenie

Przechodząc do rozstrzygnięć Sądu Najwyższego, jakie mogą zapaść wskutek wniesienia skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia, będzie to w pierwszej kolejności odrzucenie skargi, w przypadku uznania, że skarga podlegała odrzuceniu z przyczyn z których mógł skargę odrzucić sąd powszechny, bądź z powodu wskazania niewłaściwej jej podstawy.

Kolejnym możliwym rozstrzygnięciem jest odmowa przyjęcia skargi do rozpoznania. Z takim rozstrzygnięciem strona spotka się w przypadku uznania przez Sąd Najwyższy, że nie zachodzą przesłanki do uznania, iż zaskarżone orzeczenie jest niezgodne z prawem. To rozstrzygnięcie będzie mogło być

²⁹ Art. 424⁵ § 1 pkt 5 ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego...

³⁰ Art. 424⁵ § 1 pkt 6 ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego...

³¹ Art. 424⁶ § 1–3 ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego...

wydane jedynie w sytuacji, gdy *prima facie* Sąd Najwyższy stwierdzi, że brak jest przesłanek do stwierdzenia niezgodności z prawem orzeczenia.

Ostateczne uznanie przez Sąd Najwyższy, po dokonanej wnikliwej analizie, że zaskarżony wyrok nie jest niezgodny z prawem, będzie skutkowało oddaleniem skargi, zaś w przypadku uznania, że skarga jest zasadna, Sąd Najwyższy stwierdzi niezgodność z prawem prawomocnego orzeczenia. Dodatkowo w szczególnych przypadkach, takich jak uznanie przez Sąd Najwyższy, że droga sądowa była niedopuszczalna bądź sprawa skarżącego nie powinna podlegać rozpoznaniu przez sądy polskie, oprócz stwierdzenia niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia Sąd Najwyższy zaskarżony wyrok uchyli i umorzy postępowanie, bądź odrzuci pozew³².

Warto również dodać, że przepisy regulujące skargę o stwierdzenie uznają, że w przypadkach nieuregulowanych stosuje się przepisy o skardze kasacyjnej, na przykład w kwestii dotyczącej możliwości wniesienia odpowiedzi na skargę.

Podsumowanie

Przepisy procedury cywilnej z zakresu skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia ukazują instytucję skargi jako jeden z najbardziej sformalizowanych środków prawnych w polskim systemie prawa cywilnego. Stanowi ona jedną z instytucji uregulowanych wśród środków nadzwyczajnych. Należy dokonać oceny, że ustawodawca bardzo rygorystycznie określił podstawy wniesienia skargi o stwierdzenie, ustanawiając szereg ograniczeń. Konstruowanie skargi można podzielić na pewnego rodzaju etapy. Mnogość elementów skargi, a także możliwych uchybień, jakich strona może się dopuścić w skardze, jednoznacznie suponuje puentę, że skarga o stwierdzenie jest jednym z najtrudniejszych do redakcji środków zaskarżenia, jeżeli nie najtrudniejszym.

Ustawodawca określił surowe konsekwencje w przypadku uchybienia któremukolwiek z elementów obligatoryjnych skargi. Ponadto, mimo rygoryzmu samych regulacji, judykatura (w tym Sądu Najwyższego) również każe zachować daleko idącą ostrożność przy kształtowaniu skargi.

Prawidłowo ukształtowana skarga musi spełniać nie tylko wymogi czysto formalne, ale także bardzo trudne w redakcji wywody jurydyczne. Celem uniknięcia możliwych błędów w tym wypadku również wprowadzono przymus adwokacko-radcowski. Przymus ten dotyczy jedynie środków zaskarżenia, które właśnie z uwagi na swoją złożoność wymuszają legitymowanie się szczegółową znajomością meandrow zarówno prawa procesowego, jak i materialnego. Mimo

³² M. Manowska (red.), op. cit.

słusznego zatem wprowadzenia pewnych ograniczeń przez ustawodawcę przy konstruowaniu i wnoszeniu skargi, należy dojść do konkluzji, że w niektórych wypadkach regulacje mające pomóc stronie jedynie ograniczają jej swobodę w ostatecznym podejmowaniu przez nią decyzji procesowych w swojej sprawie, co należy uznać za niezasadne.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Banaszczyk Z., *Głosa do postanowienia SN z dnia 9 czerwca 2006 r., IV CNP 48/06*, OSP 2007, nr 11, poz. 126.
- Erciński T. (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom III. Postępowanie rozpoznawcze*, wyd. 5, Warszawa 2016.
- Jakubecki A. (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany. Tom I. Art. 1–729*, Warszawa 2019.
- Lemkowski M., *O pojmowaniu niezgodności prawomocnego orzeczenia z prawem w sprawach cywilnych w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, „Przeгляд Sądowy” 2017.
- Manowska M. (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom I. Art. 1-477(16)*, wyd. IV, 2021.
- Mendrek A., *Szkoda jako przesłanka dopuszczalności skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia*, „Przeгляд Prawa Cywilnego” 2018.
- Świtaj K., *Wymagania skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia jako pisma procesowego*, „Przeгляд Sądowy” 2013.
- Zembrzusi T. (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Koszty sądowe w sprawach cywilnych. Dochodzenie roszczeń w postępowaniu grupowym. Przepisy przejściowe. Komentarz do zmian, t. 1 i 2*, Warszawa 2020.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2020 r., poz. 1575).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks Cywilny (Dz.U. z 2020 r., poz. 1740).

Orzecznictwo

- Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 9 grudnia 2013 r., sygn. akt I ACz 2164/13.
- Postanowienie Sądu Najwyższego z 11 stycznia 2006 r., sygn. akt II CNP 13/05.
- Postanowienie Sądu Najwyższego z 19 marca 2008 r., sygn. akt III CNP 10/08.
- Postanowienie Sądu Najwyższego z 23 marca 2006 r., sygn. akt IV CNP 23/06.
- Postanowienie Sądu Najwyższego z 27 października 2005 r., sygn. akt V CNP 28/05.
- Postanowienie Sądu Najwyższego z 31 stycznia 2006 r., sygn. akt IV CNP 38/05.
- Postanowienie Sądu Najwyższego z 18 września 2017 r., sygn. akt V CNP 32/17.
- Wyrok Sądu Najwyższego z 9 lutego 2007 r., sygn. akt I BP 15/06.
- Wyrok Sądu Najwyższego z 15 czerwca 2016 r., sygn. akt V CNP 85/15.
- Wyrok Sądu Najwyższego z 8 grudnia 2009 r., sygn. akt I UK 195/09.

The method of forming the obligatory elements of a complaint for a declaration of non-compliance with the law of a final judgment and its impact on the effectiveness of pursuing claims for damages from the State Treasury

Summary

The provisions of the civil procedure in the scope of a complaint for a declaration of non-compliance with the law of a final judgment present the institution of a complaint as one of the most formalized legal measures in the Polish civil law system. It is one of the institutions regulated among emergency measures. It should be assessed that the legislator very rigorously defined the grounds for bringing an action for a declaration of a declaration of a number of limitations. Complaint construction can be divided into certain stages. The multitude of elements of the complaint, as well as possible deficiencies that a party may commit in the complaint, unequivocally presupposes the conclusion that the complaint is one of the most difficult, if not the most difficult, means of appeal to edit. The legislator specified strict consequences in the event of failure to fulfill any of the obligatory elements of the complaint. Moreover, despite the rigorous nature of the regulations themselves, the judiciary, including the Supreme Court, also requires extreme caution when formulating the complaint. A properly formulated complaint must meet not only purely formal requirements, but also very difficult to edit juridical arguments. In order to avoid possible mistakes, in this case also the obligatory attorney-at-law has been introduced. This compulsion applies only to the means of appeal, which precisely due to their complexity, require a detailed knowledge of the meanders of both procedural and substantive law. Therefore, despite the right introduction of certain restrictions by the legislator when drafting and submitting a complaint, it should be concluded that in some cases regulations aimed at helping a party only limit their freedom in ultimately making procedural decisions in their case, which should be considered unjustified.

Key words: a complaint for a declaration of non-compliance with the law of a final judgment, extraordinary appeal, preliminary ruling, compensation proceedings.

DOI: 10.31648/kpp.6691

Joanna Lysy

Uniwersytet Gdański

ORCID: 0000-0002-9960-786X

lysyoanna@gmail.com

Statut szkoły – między legitymizacją praw uczniów a przemocą wobec nich

Wprowadzenie

Przemoc, rozumiana jako wymuszanie na kimś określonych myśli bądź zachowań¹, od lat stanowi podstawowy składnik procesów wychowania. W polskiej literaturze przedmiotu² zauważa się, że przemoc w szkołach staje się coraz bardziej brutalna, co skłania naukowców do podjęcia badań nad formami agresji stosowanej przez młodzież³ oraz jej determinantami, zarówno biologicznymi, jak i psychospołecznymi⁴. Dzieci w szkole mogą być celem ataków i ze strony rówieśników, i dorosłych, jednak konflikty szkolne między uczniami, mimo silnego zaangażowania emocjonalnego, są na ogół jawne i krótkotrwałe⁵. Inaczej sytuacja wygląda z konfliktami pomiędzy uczniem a nauczycielem, te bowiem są długotrwałe i stresogenne, zwłaszcza dla tego pierwszego. Ponadto konflikty te, nawet gdy są bardzo trudne dla dzieci, często są niedostrzegane lub lekceważone przez dorosłych. W przypadku relacji uczeń – nauczyciel istnieje szereg normujących je formalnych opracowań; do powszechnie znanych można zaliczyć Powszechną Deklarację Praw Czło-

¹ I. Obuchowska, *Przemoc w wychowaniu*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1989, nr 4(134), s. 28.

² Z. Majchrzyk, *Nieletni, młodociany, dorośli zabójcy i mordercy*, Warszawa 2004; I. Pospiszyl, *Patologie społeczne, resocjalizacja*, Warszawa 2008.

³ K. Ostrowska, J. Surzykiewicz, *Zachowania agresywne w szkole. Badania porównawcze 1997 i 2003*, Warszawa 2005.

⁴ B. Leśniak, *Formy przemocy wśród gimnazjalistów w opinii uczniów i ich nauczycieli*, [w:] D. Rode (red.), *Problemy jednostki i rodziny w obszarze stosowania prawa. Aspekty psychologiczne*, Warszawa 2016, s. 69.

⁵ M. Dąbrowska-Bąk, *Przemoc w szkole*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1987, nr 2(124), s. 94–110.

wieka⁶, Konwencję o prawach dziecka⁷, a także podstawowe dokumenty prawa oświatowego. Na system prawa polskiego składa się Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej⁸, umowy międzynarodowe, ustawy oraz rozporządzenia. Źródła prawa tworzą hierarchicznie zbudowany system, co oznacza, że źródła prawa niższych szczebli nie mogą zawierać przepisów sprzecznych z przepisami wyższego rzędu⁹, co dotyczy także hierarchicznej struktury prawa oświatowego, obejmującej prawo europejskie, w tym traktat akcesyjny, Konstytucję Rzeczypospolitej, ustawę o systemie oświaty¹⁰, Kartę nauczyciela¹¹, rozporządzenia dotyczące ustawy o systemie oświaty, miejscowe akty prawa, wewnętrzne regulaminy oraz regulaminy wewnątrzklasowe. Wśród regulaminów wewnątrzszkolnych podstawowym dokumentem jest *statut szkoły*, który określa cel i zadania określonej placówki oraz formalne zasady jej funkcjonowania, a także konkretyzuje prawa i obowiązki członków szkolnej społeczności. Ustawa o systemie oświaty z 7 września 1991 r. wprowadziła powszechny obowiązek posiadania przez szkoły i placówki publiczne i niepubliczne statutów, odchodząc od obowiązkowego w systemie oświaty, centralnie stanowionego, jednolitego statutu. W celu uniknięcia nieporozumień oraz pomieszaniu w statutach najważniejszych zapisów, minister edukacji narodowej opracowuje i publikuje ramowy statut. Jak zaważył jednak Antoni Jeżowski, „rzeczywistość nie zawsze jest odzwierciedleniem litery prawa, a błędy popełniane przez twórców statutów do szkół i placówek oraz przez podmioty szkoły zobowiązane do ich dobrego i zgodnego z celami stosowania nie zawsze są w stanie sprostać oczekiwaniom”¹².

Zawarte w statutach zapisy są sformułowane w trybie atrybutywnym, dzięki czemu wiadomo, jaką nagrodę lub karę wyznaczono za postępowanie (nie)zgodne z regułami. Pojawia się więc pytanie, czy funkcjonujące w poszczególnych placówkach statuty szkolne, z uwagi na poczynione w nich regulacje, stoją na straży praw uczniów czy też są dokumentami legitymizującymi prze-moc?

⁶ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka przyjęta i proklamowana rezolucją Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III) 10 grudnia 1948 r.

⁷ Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r., Nr 120, poz. 526).

⁸ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej uchwalona 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 ze zm.).

⁹ T. Komorowski, *Prawo oświatowe w praktyce: poradnik dla nauczycieli i kadry kierowniczej oświaty*, Poznań 1999, s. 12.

¹⁰ Ustawa o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 r. (Dz.U. z 2020 r., poz. 1327).

¹¹ Ustawa Karta nauczyciela z dnia 26 stycznia 1982 r. (Dz.U. z 2019 r., poz. 2215).

¹² A.J. Jeżowski, *Statut konstytucją szkoły*, Wrocław 2017, s. 13.

Przymus, przemoc i agresja – kluczowe pojęcia

Przemoc często kojarzy się z agresją, dlatego też niektórzy badacze używają tych pojęć zamiennie. Tymczasem *agresją* określa się bezpośrednio lub pośrednio zachowanie, które wykracza poza normy społeczne i u podłoża którego leżą negatywne nastawienia bądź emocje sprawcy. Zaś *przemoc* definiowana jest jako nadużycie albo wykorzystanie swej przewagi fizycznej, emocjonalnej lub sytuacyjnej nad inną osobą, dla uzyskania ważnego dla siebie celu¹³. Może mieć formę *przemocy symbolicznej* – wpisanej w przekaz wzorców zachowań, symboli, jak i znaków zastanej kultury oraz *przemocy strukturalnej* – określającej determinację oraz moc istniejących struktur ekonomicznych, politycznych i społecznych¹⁴. Zarówno przemoc symboliczna, jak strukturalna są ukryte przed świadomością podmiotu, który przyjmuje je jako oczywiste, naturalne i uzasadnione¹⁵. Według Ireny Obuchowskiej sprawca przemocy nie zawsze działa świadomie, używając jej jako skutecznej techniki wychowawczej¹⁶. Z takim rodzajem przemocy mamy do czynienia między innymi w szkole. Przemocy tej nie towarzyszą emocje negatywne, przez co bywa akceptowana, a zniewolenie nią może być nawet pożądane.

W procesie wychowania wraz ze zjawiskiem przemocy współwystępuje *przymus* – jeden z najstarszych sposobów działania społecznego, który ma miejsce wtedy, gdy osoba wyraża swą wolę i w razie oporu popiera ją użyciem środków, jakie ma do dyspozycji. Przymus, na pozór prosty i efektywny, rodzi pokusę eskalacji i często prowadzi do przemocy. Jak podkreśla Maria Dąbrowska-Bąk, bardzo często jest on niezbędny w procesie wychowawczym, ponieważ pomaga uświadomić dziecku, w czym zawiniło lub pobłdziło, a także jednoznacznie oznajmić mu, co jest dobre, a co złe¹⁷.

Chyba trudno sobie wyobrazić szkołę bez przymusu. Już nałożony na uczniów obowiązek szkolny przymusza ich do uczęszczania na zajęcia, siedzenia w klasie z określoną grupą uczniów, uczenia się wszystkiego, co jest objęte podstawą programową. Ponadto odrabianie prac domowych, pisanie sprawdzianów związane jest dla niektórych z przymusem¹⁸. Nauczyciel nie działała pod wpływem silnych, negatywnych emocji, lecz stosuje przemoc w celu realizacji reguł grupowych, zasad i rytuałów obowiązujących w szkole, przy czym intencją jej

¹³ L. Chylewska-Barakat, M. Barakat, *Nie ma magicznych recept przeciw przemocy*, „Edukacja i Dialog” 2001, nr 3, s. 51–58.

¹⁴ Z. Kwieciński, *Przedmowa*, [w:] Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 2, Kraków 2011, s. 18.

¹⁵ P. Bourdieu, *The logic of practice*, Cambridge 1990, s. 37.

¹⁶ I. Obuchowska, op. cit., s. 28.

¹⁷ M. Dąbrowska-Bąk, *Przemoc w stosunkach wychowawczych szkoły*, [w:] J. Mikulska (red.), *Psychologia rozwiązywania problemów szkoły*, Poznań 2001, s. 68–71.

¹⁸ D. Klus-Stańska, *Paradygmaty dydaktyki. Myśleć teorią o praktyce*, Warszawa 2018, s. 29.

wprowadzania nie jest krzywdzenie fizyczne lub psychiczne uczniów, lecz – jak twierdzi – dobro uczniów.

Jedną z funkcji szkoły jest podejmowanie wobec dzieci i młodzieży oddziaływań adaptacyjnych, mających na celu pokazanie im ich przeszłości, pomoc w jej zrozumieniu, odczytaniu przez pryzmat teraźniejszości i wykorzystania w przyszłych działaniach¹⁹. W realizacji tych zadań przemoc – choćby symboliczna lub strukturalna – pojawia się nieuchronnie, choć – jak pisze Bogusław Śliwerski – nie powinna ona mieć miejsca²⁰. Niewątpliwie coraz rzadziej dochodzi w niej do przemocy fizycznej (aczkolwiek wciąż ma miejsce), gdyż jest „zastępowana” przez nowe kategorie przemocy. Przemoc nauczycieli wobec dzieci oraz przemoc dzieci wobec dzieci zalicza się do najstarszych kategorii przemocy w szkole. Do nowych natomiast – przemoc dzieci wobec nauczycieli, o której coraz częściej słyszymy w mediach oraz przemoc rodziców wobec nauczycieli, polegająca na wywieraniu przez nich psychicznej presji na pedagoga²¹. Narzędziami takiej przemocy są zarówno oszczerstwa, jak i środki formalno-prawne, np. petycje lub skargi do dyrektora szkoły, komórek edukacji urzędu gminy, starostwa albo do kuratorium oświaty.

Krystyna Dymek-Balcerek, analizując zjawisko przemocy, stosuje określenie *miękkie metody przemocy*, oznaczające jej formy pozbawione przemocy fizycznej. Jak wynika z badań, istnieje na nie przyzwolenie młodzieży, dostrzegającej w nich nawet pozytywne konsekwencje, takie jak nauka dyscypliny, szacunku dla starszych, wprowadzanie w twarde realia życia oraz wyrabianie charakteru²².

Koncepcja badań

W odpowiedzi na pytanie, które pojawiło się już na początku artykułu (czy funkcjonujące w poszczególnych placówkach statuty szkolne stoją na straży praw uczniów czy też są dokumentami legitymizującymi przemoc wobec uczących się?), pomocna była analiza dokumentów. Są nimi wszelkie wytwory ludzkie, wyrażające myśl, wizję, misję, osiągnięcie, propozycję odtwarzające rzeczywiste działania lub stan badanej struktury organizacyjnej w formie prawnie, a nawet zwyczajowo sporządzonego zapisu²³. Każda placówka edukacyjna jako instytucja wytwarza i przechowuje różne dokumenty, które do-

¹⁹ Z. Kwieciński, op. cit., s. 18.

²⁰ B. Śliwerski, *Program wychowawczy szkoły*, Warszawa 2001, s. 68.

²¹ M. Filipiuk, *Problem przemocy w szkole a organ prowadzący szkoły na przykładzie powiatu bialskiego*, Warszawa 2014, s. 28.

²² K. Dymek-Balcerek, *Przemoc w szkole – między lękiem a nadzieją*, [w:] K. Dymek-Balcerek (red.), *Patologie zachowań społecznych – rzeczywistość przełomu wieków XX i XXI*, Radom 2000, s. 12–19.

²³ M.B. Miles, A.M. Huberman, *Analiza danych jakościowych*, Białystok 2000, s. 41–52.

tyczą przeważnie szeroko pojętego systemu zadaniowego i organizacyjno-sprawozdawczego, a jednym z ważniejszych jest jej statut. Zastosowana w jego analizie metoda badania dokumentów polega na gromadzeniu, selekcji, opisie i naukowej interpretacji zawartych w nich zapisów interesujących badacza po to, by ustalić rzeczywisty obraz dokonywanych w tych szkołach formalno-prawnych ustaleń. Z uwagi na przedmiot badania (prawa ucznia określone w statucie) zakres dokumentów poddanych badaniu poszerzono o analizę uwag zapisanych przez nauczycieli w dzienniku elektronicznym. Uznano bowiem, że te uwagi można potraktować jako wykładnię wewnątrzszkolnego prawa oświatowego. Ponadto osobiście skontaktowano się z dyrektorami szkół, a także z wychowawcami z prośbą o udzielenie informacji o liczbie uwag i pochwał, które uczniowie dostają na różnych etapach edukacyjnych w szkole podstawowej. Nauczyciele podali także anonimowo przykłady uwag i pochwał, które zostały wpisane do dziennika elektronicznego. Zastosowana triangulacja źródeł danych miała na celu zwiększanie ich różnorodności, czyli ujmowanie wybranej tematyki z co najmniej kilku punktów widzenia²⁴.

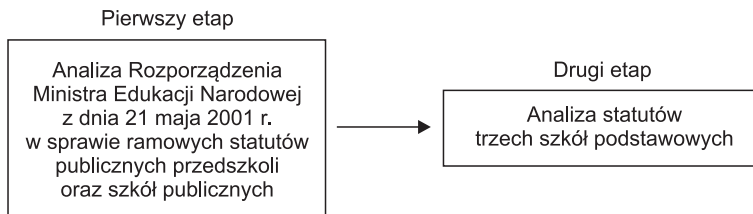
Stosownie do zróżnicowanych źródeł danych, czyli ciał stanowiących obowiązujące uczniów regulacje prawne, analiza dokumentów przebiegła w trzech etapach. Pierwszym było zapoznanie się z rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów publicznych przedszkoli oraz szkół publicznych. Dokument ten określa, jak powinien być zbudowany oraz co musi uwzględniać każdy statut publicznej szkoły lub przedszkola. W drugim etapie dokonano analizy statutów trzech szkół podstawowych. Placówki zostały wybrane przypadkowo jednak z uwzględnieniem lokalizacji: pierwsza szkoła znajduje się na wsi, w której mieszka 385 mieszkańców, druga – w miejscowości liczącej 5033 mieszkańców, natomiast trzecia – w mieście liczącym powyżej miliona mieszkańców. Wszystkie te placówki są szkołami publicznymi, dlatego też ich statuty są powszechnie dostępne – zazwyczaj na stronach internetowych. Na podstawie analizy tych dokumentów, dokonano redukcji danych²⁵ i skupiono się przede wszystkim na zapisach związanych z:

- 1) prawami i obowiązkami ucznia,
- 2) nagrodami oraz karami przewidzianymi w poszczególnych szkołach, dopełnionych przez przesłane przez dyrektorów i wychowawców informacje,
- 3) systemem oceniania uczniów – pod uwagę wzięto przede wszystkim ocenę z zachowania.

Trzeci etap analizy dokumentów dotyczył kondensacji danych, czyli wyłonieniu kategorii opisujących prawa uczniów oraz nakładane na nich obowiązki.

²⁴ U. Flick, *Jakość w badaniach jakościowych*, Warszawa 2011, s. 76–97.

²⁵ M.B. Miles, A.M. Huberman, op. cit., s. 11.

Rysunek 1. Przebieg badań i analizy danych

Źródło; opracowanie własne.

Analiza

Pierwszym etapem badań było zapoznanie się z rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z 21 maja 2001 r. w sprawie statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół²⁶. Analizie poddano załącznik drugi mówiący o ramowych statutach publicznych szkół podstawowych. Dokonując kolejnych redukcji danych, skupiono się tylko na zapisach związanych z punktami wymienionymi wcześniej, czyli na prawach i obowiązkach ucznia, systemie kar i nagród, a także na systemie oceniania.

W § 16 rozporządzenia zaznacza się, że statut każdej szkoły musi określić szczegółowe zasady rekrutacji uczniów do szkoły oraz ich *prawa i obowiązki*, w tym:

- 1) rodzaje *nagród i kar* stosowanych wobec uczniów oraz tryb odwoływania się od kary; nie mogą być stosowane kary naruszające nietykalność i godność osobistą ucznia,
- 2) przypadki, w których dyrektor szkoły może wystąpić do kuratora oświaty z wnioskiem o przeniesienie ucznia do innej szkoły,
- 3) warunki pobytu w szkole zapewniające uczniom bezpieczeństwo, *ochronę przed przemocą*, uzależnieniami, demoralizacją oraz innymi przejawami patologii społecznej.

Ponadto § 2 ust. 1 pkt 4 zaznacza, że statut szkoły określa szczegółowe zasady wewnątrzszkolnego oceniania uczniów. Zapoznanie się z tym dokumentem, który jest zazwyczaj załącznikiem do statutu, było niezbędne do analizy punktu trzeciego podjętych badań.

²⁶ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół (Dz.U. z 2001 r., Nr 61, poz. 624 ze zm.).

Prawa ucznia w przepisach prawa obowiązującego w Polsce

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 21 maja 2001 r. w sprawie statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół²⁷ nakłada obowiązek określenia praw uczniów, jednakże w samym rozporządzeniu nie zostały one wymienione. Każdy uczeń w szkole korzysta ze wszystkich uprawnień określonych w przepisach prawa powszechnie obowiązującego w Polsce. Jak już wspomniano, na system prawa polskiego składają się zarówno umowy międzynarodowe, jak i Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej²⁸, ustawy oraz rozporządzenia, przy czym źródła prawa niższych szczebli nie mogą zawierać przepisów sprzecznych z przepisami wyższego rzędu. Dlatego też dokumenty szkolne muszą być zgodne z innymi przepisami, takimi jak Deklaracja praw dziecka czy Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Siódma zasada deklaracji głosi, że „dziecko ma prawo do nauki; nauka ta jest bezpłatna i obowiązkowa, przynajmniej w zakresie szkoły podstawowej. Dziecko powinno otrzymać takie wychowanie, które podnosi jego kulturę ogólną i umożliwia mu, w warunkach równych szans, rozwinięcie swych zdolności, wyrobienie zdrowego rozsądku oraz poczucia odpowiedzialności moralnej i społecznej, a także stania się pożyteczną jednostką społeczeństwa”²⁹. Podobnie Konstytucja daje uczniom prawo do bezpłatnej nauki w zakresie obowiązkowych zajęć edukacyjnych. Inne przepisy, takie jak ustawa z 14 grudnia września 2016 r. – Prawo oświatowe³⁰ czy rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 9 sierpnia 2017 r. w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach³¹, dają uczniom szereg praw. Analiza zebranych danych pozwoliła na wyłonienie następujących kategorii:

a) prawo do kształcenia:

- prawo do procesu kształcenia zorganizowanego zgodnie z zasadami higieny nauki i pracy umysłowej,
- prawo do zapoznawania się z programem nauczania poszczególnych przedmiotów, z jego treścią, celem i stawianymi wymaganiami na poszczególne oceny,
- prawo do jawnej i umotywowanej oceny postępów w nauce i zachowaniu,

²⁷ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół (Dz.U. 1991 r., Nr 95, poz. 425).

²⁸ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej...

²⁹ <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1959.html> (dostęp: 20.06.2020).

³⁰ Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe (Dz.U. z 2017 r., poz. 59).

³¹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1280).

- prawo do rocznej oceny celującej z danych zajęć edukacyjnych, jeżeli posiada tytuł laureata lub finalisty konkursów i olimpiad przedmiotowych wskazanych przez kuratora oświaty,
- prawo do tego, aby rodzice zapewнили mu warunki umożliwiające przygotowanie się do zajęć szkolnych,
- prawo do przejawiania własnej aktywności w zdobywaniu wiedzy i umiejętności przy wykorzystaniu wszystkich możliwości szkoły;

b) prawo do pomocy:

- prawo do pomocy społecznej i medycznej gwarantowanej przez szkołę i inne instytucje współpracujące ze szkołą,
- prawo do korzystania z doraźnej i planowanej pomocy pedagogicznej, psychologicznej i innej specjalistycznej gwarantowanej przez szkołę,
- prawo do uzyskania pomocy w przypadku trudności w nauce,
- prawo do dostosowania przez nauczycieli wymagań edukacyjnych na podstawie opinii poradni psychologiczno-pedagogicznej, w tym poradni specjalistycznej, do jego indywidualnych potrzeb psychofizycznych i edukacyjnych;

c) prawo do głosu o sprawach szkoły:

- prawo do organizacji życia szkolnego, umożliwiającego zachowanie właściwych proporcji między wysiłkiem szkolnym a możliwością rozwijania i zaspokajania własnych zainteresowań;

d) prawo do godności osobistej:

- prawo do jawnego wyrażania opinii i uzyskania wyjaśnień dotyczących życia szkoły; nie może to jednak uwłaczać niczyjej godności osobistej,
- prawo do podmiotowego i życzliwego traktowania przez nauczycieli i specjalistów w procesie kształcenia, opieki i wychowania oraz udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej,
- prawo do opieki wychowawczej i zapewnienia warunków bezpieczeństwa w czasie pobytu w szkole lub na zajęciach pozaszkolnych organizowanych przez szkołę.

Analiza powstałych kategorii

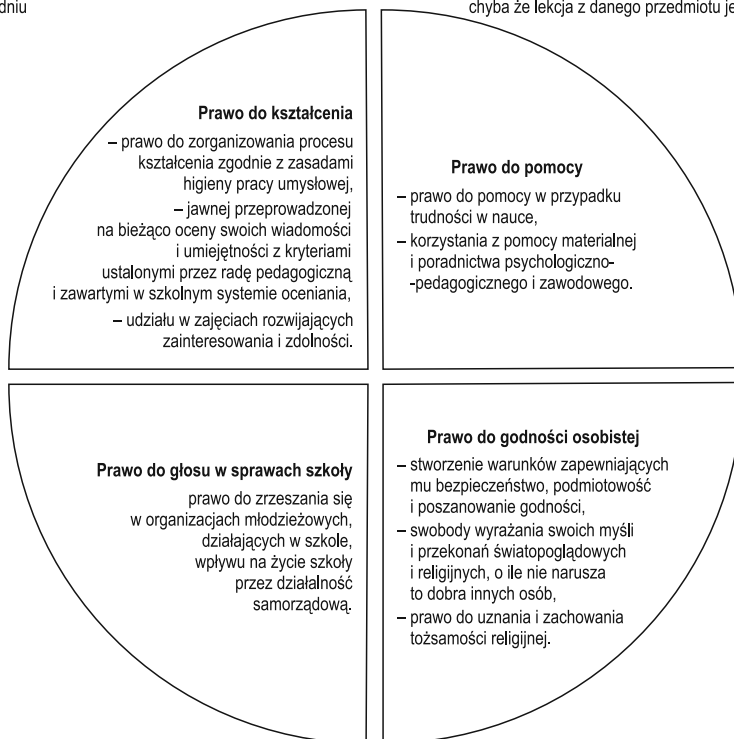
W statucie każdej szkoły muszą być wymienione prawa uczniów, w tym prawo do właściwej i adekwatnej opieki oraz poszanowania jego odrębności i godności osobistej. Szkoła powinna zapewnić każdemu uczniowi warunki niezbędne do jego rozwoju, przygotować go do wypełniania obowiązków, opierając się na solidarności, demokracji, tolerancji, sprawiedliwości i wolności. Dlatego też statuty powinny zawierać zapisy z każdej z wymienionych kategorii.

Statuty, które poddano analizie, zbudowane są zgodnie z wymogami podanymi w rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej. Wymienione prawa uczniów nie są sprzeczne z innymi dokumentami obowiązującymi. W statutach

pojawiły się jednak zapisy, które nie były uwzględnione w rozporządzeniu, np. prawo do wolnych od sprawdzianów poniedziałków. Poniżej znajduje się schemat przedstawiający prawa ucznia z podziałem na te uwzględnione w obowiązujących dokumentach, jak te dodatkowe, z którymi zetknięto się w analizowanych statutach.

prawo do wolnych poniedziałków od sprawdzianów i prac klasowych, chyba że lekcja z danego przedmiotu jest raz w tygodniu

prawo do dni wolnych od zadawanych prac domowych na okres ferii i przerw świątecznych oraz sobót i niedziel, chyba że lekcja z danego przedmiotu jest raz w tygodniu

prawo do informacji z tygodniowym wyprzedzeniem o terminie pracy klasowej pisemnej obejmującej dział programu nauczania. W ciągu dnia może odbywać się tylko jedna praca klasowa tego typu, a w ciągu tygodnia nie więcej niż dwie.

prawo do posiadania wyłącznego telefonu komórkowego wyłącznie na własną odpowiedzialność

Rysunek 2. Prawa ucznia w statutach szkolnych

Źródło: opracowanie własne.

Obowiązki ucznia w prawie oświatowym

Wspomniane rozporządzenie w odniesieniu do statutów (podobnie jak prawa uczniów) nakłada obowiązek określenia obowiązków ucznia, nie opisując ich szczegółowo. Ramowy wykaz obowiązków ucznia został natomiast przedstawiony w prawie oświatowym w art. 99. Analiza zebranych danych pozwoliła na wyłonienie następujących kategorii:

a) właściwe zachowanie podczas zajęć edukacyjnych:

- systematyczne i aktywnie uczestniczenie w zajęciach szkolnych,
- punktualne przychodzenie na zajęcia,
- przestrzeganie warunków wnoszenia i korzystania z telefonów komórkowych i innych urządzeń elektronicznych na terenie szkół;

b) usprawiedliwianie nieobecności na zajęciach edukacyjnych:

- usprawiedliwianie nieobecności w zajęciach u wychowawcy, przedkładając pisemne zwolnienie rodziców w ciągu dwóch tygodni od daty nieobecności,
- w przypadku zwalniania się z zajęć lekcyjnych w dniu obecności – przedłożenie wychowawcy klasy lub nauczycielowi przedmiotu pisemne wyjaśnienie rodziców dotyczące nieobecności,
- uzupełnianie we własnym zakresie zaległości w nauce powstałe w wyniku nieobecności na zajęciach szkolnych;

c) przestrzeganie zasad ubierania się i wyglądu uczniów na terenie szkoły:

- chodzenie do szkoły w mundurku,
- noszenie stroju estetycznego, czystego, stosownego do miejsca (nie plażowy)
 - długość spódnicy i spodnek przynajmniej do połowy uda, koszulki zakrywające ramiona, ze względu na bezpieczeństwo bez biżuterii (dopuszczalne kolczyki przylegające do ucha),
- występowanie w czasie uroczystości szkolnych w stroju galowym,
- dbanie o higienę osobistą i estetykę ubioru,
- posiadanie czystych paznokci bez śladów malowania,
- posiadanie skromnej, odpowiedniej dla ucznia fryzury (włosy naturalne, niefarbowane),
- przychodzenie do szkoły bez makijażu;

d) właściwe zachowanie wobec nauczycieli i innych pracowników szkoły oraz pozostałych uczniów:

- przestrzeganie zasad kultury i współistnienia w odniesieniu do kolegów, nauczycieli i innych pracowników szkoły,
- okazywanie szacunku nauczycielom, wychowawcom oraz pracownikom szkoły,
- stwarzanie atmosfery wzajemnej życzliwości, pomaganie słabszym,
- pomaganie młodszym kolegom, koleżankom (w szatni, w stołówce);
- wykonywanie poleceń wszystkich pracowników szkoły;

e) dbanie o bezpieczeństwo i porządek:

- dbanie o własne życie, zdrowie i higienę oraz rozwój,
- dbanie o zdrowie i bezpieczeństwo swoje i kolegów,
- przeciwdziałanie wszelkim przejawom przemocy i brutalności,
- wystrzeganie się wszelkich szkodliwych nałogów,
- dbanie o wspólne dobro, ład i porządek w szkole,
- pozostawianie odzieży wierzchniej w szatni, zmienianie obuwia oraz dbanie o czystość i porządek w szatni,

- dbanie o to, by swym postępowaniem nie stwarzać zagrożenia wypadku wobec siebie i innych osób,
- zachowywanie wszelkie środków bezpieczeństwa: wykonywanie poleceń nauczycieli dyżurujących i uczniów dyżurujących, niebieganie, niepopychanie się, układanie teczek w ładzie przed salą lekcyjną, rozmawianie spokojne i bez krzyku, po dzwonku ustawianie się parami przed salą lekcyjną, czekanie na przyjscie nauczyciela, zachowanie szczególną ostrożność w okresie zimy,
- przebywanie na terenie szkoły od czasu od rozpoczęcia lekcji aż do ich zakończenia,
- zawiadamianie dyrektora szkoły, wychowawcę klasy lub innego pracownika o każdym wypadku, jaki zdarzył się uczniowi lub pracownikowi szkoły, uszkodzeniach sprzętu lub urządzeń, zauważonej kradzieży mienia szkolnego oraz pożarze na terenie szkoły.

Analiza powstałych kategorii

Analiza wybranych statutów wykazała szeroki wachlarz obowiązków uczniów zarówno nawiązujących do pięciu punktów zawartych w prawie oświatowym, jak i z nimi niezwiązanymi. We współczesnej szkole coraz częściej podnoszony na radach pedagogicznych i zebraniach jest problem związany z używaniem dzieci telefonów komórkowych, dlatego też wiele szkół ogólnie określa zasady korzystania z nich na terenie szkoły. Przede wszystkim podczas zajęć uczniowie nie mogą używać telefonów. Zakaz ten obowiązuje bardzo często także podczas przerw. Zarówno w statucie szkoły znajdującej się w małej miejscowości, jak i statucie szkoły miejskiej znalazł się zapis z tym związany. W mniejszych placówkach (w przypadku badań – w szkole znajdującej się na wsi) uczniowie po wejściu do szkoły zobowiązani są oddać telefon na czas zajęć do sekretariatu; telefon odbierają, wychodząc ze szkoły.

Bardzo dużo wątpliwości budzi w statutach zapis związany z odpowiednim strojem szkolnym, o którym jest mowa zarówno w obowiązkach ucznia, jak i w systemie kar i nagród. W jednym ze statutów szkoły podstawowej autorka spotkała się z zapisem:

Ubiór szkolny ucznia musi być czysty i uprasowany, nieopinający sylwetki i nieobwisły, zasłaniający ramiona, brzuch i nogi powyżej kolan, posiadający prosty fason, pozbawiony wszelkiego rodzaju ozdób i biżuterii, w którym dominuje spokojna kolorystyka z wesołymi akcentami w postaci dyskretnych aplikacji i nadruków. Całość stroju uczniowskiego uzupełniają czyste i uczesane włosy, w naturalnych kolorach – długie włosy dziewcząt są związane lub splecione, półdługie nie zasłaniają oczu i twarzy; i czyste włosy chłopców są krótkie, długie natomiast związane są gumką z tyłu głowy.

Rygorystycznie narzucone wymogi związane z wyglądem i ubiorem przyczyniają się do naruszania indywidualności i kreatywności młodych ludzi. Dość często ten zapis jest kierowany do rodziców, bo to oni kupują dzieciom ubrania. Ale już za „niewłaściwy” zakup karani są uczniowie, a nie dorośli, mimo że to oni decydują, co zakładają i jak są uczesane ich dzieci. Tak więc kolejny raz mamy do czynienia z nakładaniem kary na uczniów za decyzje rodziców lub opiekunów.

Z drugiej strony, zapis związany ze strojem szkolnym obowiązuje nie tylko najmłodszych, ale także nastolatków, którzy właśnie przez ubiór często wyrażają siebie. W niektórych szkołach spektrum zakazów może być bardzo szerokie, jak możemy przeczytać w artykule Kamila Sikory: „Często spotykane jest wymaganie utrzymania stroju w kolorach szkoły. Wówczas koszule, swetry, bluzy, a w okresie letnim t-shirty obowiązkowo muszą być np. granatowe (...). Bywają szkoły, w których nie wolno nosić kolorowych ubrań, a stroje uczniów przypominają te z konduktu żałobnego”³². Mimo że autorzy tych restrykcyjnych zasad tłumaczą je dobrem dzieci, wychodząc z założenia, że w szkole najważniejsza jest nauka, a wygląd powinien zejść na drugi plan, bo dzięki skromnemu ubraniu uczniowie się nie rozpraszają, to jednak takie nakazy i zakazy coraz częściej przyczyniają się do buntu. Przesadne uszczegółowienie przez szkoły zapisów ministerialnych może być odbierane jako stosowanie przez szkoły działań opresywnych. Jak już wcześniej podkreślono, coraz częściej w szkole z uczniami nikt nie rozmawia i nie tłumaczy im podjętych decyzji, wprowadzonych regulacji. Przez ten brak dialogu dochodzi do niezrozumienia, a następnie do oporu, który widoczny jest także w tym przypadku.

Do obowiązków ucznia należy systematyczne uczęszczanie na lekcje oraz usprawiedliwianie nieobecności. Frekwencja wiąże się także z systemem kar i nagród w dokumentach szkolnych. Uczniowie dostają na koniec roku szkolnego nagrody za tak zwaną stuprocentową frekwencję. Chęć zdobycia nagrody powoduje, że uczniowie często przychodzą na zajęcia mimo choroby czy złego samopoczucia. Karani są natomiast za nieusprawiedliwienie w odpowiednim terminie nieobecności na lekcjach. Kara za nieprzestrzeganie tego obowiązku związana jest zazwyczaj z obniżeniem oceny z zachowania. Należy zaznaczyć, że uczniowie niepełnoletni nie mogą sami usprawiedliwiać swoich nieobecności. Tak więc w tym przypadku dzieci ponoszą kary za zaniedbanie swoich rodziców bądź opiekunów. W jednym z dzienników autorka spotkała się także z uwagą: „Nieobecność na zajęciach wyrównawczych. Brak informacji o zwolnieniu z zajęć przez rodzica”. Uwaga ta na koniec roku szkolnego została zmieniiona na punkty ujemne i w konsekwencji obniżyła uczniowi ocenę z zachowania.

³² K. Sikora, *Jak się ubrać na oficjalną uroczystość? „W szkołach jest coraz gorzej” – głębokie dekolty, mini, kwieciste koszule*, <https://natemat.pl/21133,jak-sie-ubrac-na-oficjalna-uroczystosc-w-szkolach-jest-coraz-gorzej-glebokie-dekolty-mini-kweciste-koszule> (dostęp: 10.05.2019).

Wyróżnienia, nagrody i kary według rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej

W rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów szkół i przedszkoli zaznaczono, że w każdym statucie powinny zostać wymienione rodzaje nagród i kar stosowanych wobec uczniów oraz tryb odwoływania się od kary. Analiza przykładowych statutów pokazała, że uczniowie mogą otrzymać wyróżnienie zarówno za rzetelną naukę, wybitne osiągnięcia, a także za wzorową postawę i kulturę osobistą czy dzielność i odwagę. Rodzaj nagród, które uczeń może otrzymać, to pochwała wychowawcy lub nauczyciela wobec klasy lub pochwała dyrektora wobec całej szkoły lub grupy wiekowej. Jednocześnie fakt przyznawania pochwały odnotowuje się w dzienniku elektronicznym w odpowiedniej zakładce, a pochwały dyrektora w protokole rady pedagogicznej (pochwała zostaje podana także do wiadomości rodziców).

Za wysokie wyniki w nauce na koniec roku szkolnego uczeń może otrzymać inny rodzaj nagrody, na przykład nagrodę burmistrza dla najlepszego absolwenta czy list pochwalny od burmistrza. W niektórych szkołach rodzice uczniów wyróżniających się w nauce otrzymują list gratulacyjny dla rodziców na koniec roku szkolnego.

Uczniowie mogą natomiast zostać ukarani za nieprzestrzeganie regulaminu szkolnego, łamanie ustalonych zasad i porządku w czasie lekcji czy zachowanie zagrażające bezpieczeństwu, zdrowiu lub życiu innych bądź własnemu. Kary, które obowiązują w szkołach to:

- upomnienie wychowawcy klasy lub nauczyciela z wpisem do dziennika elektronicznego,
- rozmowa wychowawcy i pedagoga z rodzicami,
- rozmowa z dyrektorem w obecności klasy i wychowawcy,
- zawieszenie prawa do udziału w imprezach klasowych lub szkolnych oraz reprezentowania szkoły na czas określony,
- pozbawienie funkcji pełnionych w klasie lub szkole,
- wykonywanie drobnych prac porządkowych na terenie szkoły (po uzgodnieniu z rodzicami),
- przeniesienie do innej klasy uchwałą rady pedagogicznej, gdy uczeń stwarza zagrożenie dla zdrowia i życia innych i ma demoralizujący wpływ na pozostałych uczniów,
- przeniesienie do innej szkoły uchwałą rady pedagogicznej, gdy uczeń stwarza zagrożenie dla zdrowia i życia innych i ma demoralizujący wpływ na pozostałych uczniów.

Z systemem kar i nagród w szkole związane są przede wszystkim oceny, które uczniowie dostają zarówno za wyniki w nauce, jak i za zachowanie. W tym celu autorka zapoznała się z wewnątrzszkolnymi systemami oceniania.

Na uwagę zasługuje fakt, że do wszystkich analizowanych statutów został załączony regulamin oceniania zachowania. Na początku roku szkolnego wychowawca klasy zobowiązany jest poinformować uczniów oraz ich rodziców o warunkach i sposobie oraz kryteriach oceniania zachowania. Natomiast nauczyciele w ciągu roku szkolnego w dzienniku elektronicznym wpisują zarówno pozytywne, jak i negatywne spostrzeżenia o zachowaniu ucznia, jego funkcjonowaniu w środowisku szkolnym, respektowaniu zasad współżycia społecznego i ogólnie przyjętych norm etycznych.

W szkołach, których statuty zostały przeanalizowane, funkcjonuje zasada punktowa oceniania uczniów z zachowania. Zasady są podobne – na początku roku uczniowie dostają kredyt 100 punktów, który jest równowartością oceny dobrej. W ciągu półrocza uczeń może go zwiększyć lub zmniejszyć, co odpowiadać będzie wyższej lub niższej ocenie zachowania. Każdemu konkretnemu zachowaniu – pozytywnemu lub negatywnemu – przydzielana jest odpowiednia liczba punktów. Zwiększenie liczby punktów lub ich utratę potwierdza się wpisem do dziennika elektronicznego – zazwyczaj w formie uwagi lub pochwały w specjalnej zakładce. Na tej podstawie podczas wystawiania proponowanej oceny zachowania śródrocznej lub rocznej wychowawca informuje ucznia o liczbie punktów i proponowanej ocenie. Ocenę punktową przelicza się na stopnie według skali.

Podobnie sytuacja wygląda z wystawianiem ocen za osiągnięcia szkolne. W dziennikach elektronicznych została wprowadzona waga ocen oraz bardzo szczegółowe wyliczenie średniej, które często decyduje o ocenie na koniec semestru czy roku szkolnego. W statutach wprowadzono zapis: „poszczególnym formom kontroli wiedzy i umiejętności uczniów przyporządkowano wagi”.

Interpretacja

W większości statutów bardzo często powtarzającym się terminem jest *kontrola*. W każdej szkole uczniowie są systematycznie kontrolowani. Nauczyciele sprawdzają ich wiedzę, umiejętności, a także kontrolują ich zachowanie. Jak zauważył Bogusław Śliwerski, przez ciągłą kontrolę „każdy czuje się w szkole zagrożony, niepewny swojej pozycji, nieufny wobec siebie i swoich najbliższych. Między ludźmi powstał mur urzeczowienia, zależności, napięcia i chłodu emocjonalnego”³³. We współczesnej szkole kontrola jest także związana z wpisem do dziennika elektronicznego. Dzięki tej nowoczesnej metodzie rodzice od razu są informowani o spóźnieniu czy nieobecności swojego dziecka na lekcji, o każdej ocenie, ale także o pozytywnym bądź też negatywnym za-

³³ B. Śliwerski, T. Szkudlarek, *Wyzwania pedagogiki krytycznej i antypedagogiki*, Kraków 1991, s. 97.

chowaniu – cokolwiek ono według nauczyciela oznacza. W statutach można spotkać się z punktem związanym z obowiązkiem nauczyciela do wpisywania uwag dodatnich i ujemnych dotyczących zachowania ucznia. Rodzice dowiadują się o nim z lektury w zakładce *uwagi*. W wielu szkołach pod koniec semestru uwagi i pochwały zostają zamieniane na punkty i mają wpływ na ocenę końcową z zachowania. Przeglądając przykładowe zapisy z dzienników elektronicznych, które autorka otrzymała od wychowawców, zauważono spore dysproporcje w liczbie uwag w stosunku do liczby pochwał.

W nauczaniu początkowym, przede wszystkim w klasie pierwszej, uczniowie dopiero poznają zasady obowiązujące w szkole, dlatego też rzadziej dostają uwagi. Przykładowo: w jednej ze szkół, wśród pierwszoklasistów podczas pracy przez cały rok szkolny, uczeń dostał jedną pochwałę i cztery uwagi. Najczęstsze zastrzeżenia do zachowania najmłodszych uczniów, to: „uczeń nie pisze w zeszyście”, „nie wykonuje poleceń nauczyciela”, „rusza przedmioty na półkach”, „przeszkadza kolegom”. Liczba zapisów w dzienniku elektronicznym wzrasta wraz z wiekiem uczniów. Już w klasie drugiej szkoły podstawowej autorka spotkała ucznia, który w roku szkolnym dostał aż dwanaście uwag i pięć pochwał. Należy jednak zauważyć, że wszystkie pochwały były związane z zaangażowaniem dziecka i jego rodziców czy opiekunów w wolontariat oraz akcje charytatywne organizowane na terenie szkoły, a nie z jego zachowaniem na lekcjach, na przykład: „uczeń przyniósł makulaturę” lub „przyniósł karmę dla piesków ze schroniska”. Najczęstsze uwagi wśród uczniów klasy drugiej to: „niegrzecznie odpowiada na uwagi skierowane pod jego adresem”, „uczeń wykrzykuje, że nienawidzi szkoły”, „na głos prowadził konwersację”, „pokazał język”, „rozkręcał swoje pióro”, „reaguje złością na zwróconą mu uwagę”. Po nauczaniu początkowym ilość uwag jest liczniejsza. Już w klasie czwartej można spotkać ucznia, który w roku szkolnym otrzymał aż 39 uwag oraz 4 pochwały.

Skąd ta dysproporcja między uwagami a pochwałami? Pierwszym i najważniejszym obowiązkiem ucznia, według statutu, jest właściwe zachowanie podczas zajęć edukacyjnych, dlatego też dla nauczycieli odpowiednie zachowanie jest czymś normalnym, więc niezaskłującym na pochwałę; czymś oczywistym, więc niezauważalnym. Inaczej sytuacja wygląda z uwagami. Nawet drobne pomyłki są bardzo często wychwytywane i odnotowywane. W wielu przypadkach stosowaną dawniej „rozmowę wychowawczą” z uczniem, dziś zastępuje wpisanie uwagi, która jest widoczna w dzienniku przez cały rok szkolny. Wydawać się może, że współczesne dzieci zostały pozbawione możliwości popełniania błędów³⁴. Jacek Woroniecki podkreśla, że nie na każde drobne uchybienia trzeba reagować. Należy przede wszystkim być czujnym na wykroczenia wpływające ze złego nawyku, świadczące o niewyrobionej, nie dość dobrej albo co gorsza – złej woli³⁵.

³⁴ D. Klus-Stańska, *Konstruowanie wiedzy w szkole*, Olsztyn 2000, s. 61–74.

³⁵ J. Woroniecki, *W szkole wychowania: teksty wybrane*. Lublin 2008, s. 25.

Kierując się obecnymi zasadami, uczeń nie ma prawa zrobić niczego źle. Nieodpowiednie zachowanie, które nie jest aktem złej woli, często jest dla dziecka niezrozumiałe. Ponadto często uczeń pozbawiony jest prawa do poprawienia swojego błędu. Natychmiastowa kara w formie uwagi zastąpiła spokojną rozmowę z dorosłym. Dzieci nie są zachęcane do korzystnych zmian, a nauczyciele często są dla nich niewyrozumiali. Świadczą o tym między innymi zastrzeżenia skierowane do uczniów najmłodszych, takie jak: „uczeń leży na ławce i mówi, że jest zmęczony”.

Na szczególną uwagę zasługują także zapisy w dzienniku elektronicznym, które nie są związane ze złymi nawykami dzieci, a z zaniedbaniem ich opiekunów. Dzieci rozpoczynające naukę w szkole mają prawo zapomnieć książki czy piórnika. Uwaga związana z brakiem zeszytu powinna być zastąpiona informacją do opiekunów. Podobnie czwartoklasista nie powinien dostać kary, za to, że rodzice nie kupili mu cyrkla na lekcje matematyki, o czym świadczy poniższa uwaga: „Brak cyrkla. W czasie lekcji organizacyjnej uczniowie otrzymali informację o przyrządach na lekcje matematyki, na zakup których dostali 1,5 miesiąca”.

Szczegółowej kontroli podlega w szkole także uczenie się dzieci, zwłaszcza zwraca się uwagę na ich osiągnięcia. Widoczna jest tendencja do oceniania dzieci za wszystko – od aktywności (czyli zgłaszania się), pracy na lekcji, pracy w grupie, prac domowych, kartkówek po sprawdziany. W niektórych szkołach, zgodnie z zapisem w wewnątrzszkolnym systemie oceniania (elementu statutu szkoły), ocenie podlegają również diagnozy czy egzaminy próbne: „za sprawdziany uznaje się także diagnozy przeprowadzane przez nauczycieli poszczególnych przedmiotów”. Należy zauważyć, że różnica w zakresie materiału jest znacząca, gdyż „sprawdzian zapowiedziany obejmuje materiał maksymalnie trzech ostatnich lekcji/ tematów” – jak można przeczytać w tym samym dokumencie.

Uczniowie przyzwyczajani są do ocen już od samego początku swojej edukacji. Mimo że w nauczaniu początkowym obowiązuje ocena opisowa, w większości szkół występuje ona tylko pod koniec semestru. W roku szkolnym oceny bieżące wyrażane są w skali od 1 do 6. Według zapisu w jednym ze statutów możemy przeczytać: „Oceny bieżące informują uczniów i rodziców o stopniu opanowania przez ucznia wiadomości i umiejętności. Pomogą one w poprawnym zredagowaniu śródrocznej i rocznej oceny opisowej”.

Obecnie rola oceniania znacząco wzrosła, a według uczniów stało się ono celem uczęszczania do szkoły. Waga ocen w połączeniu z zapisem, że uczeń może poprawiać tylko ocenę niedostateczną bądź też tylko jedną ocenę w semestrze, kolejny raz pozbawia dzieci możliwości popełniania błędów. Wystawiając oceny, nauczyciele powinni pamiętać, że nie mogą one być wyrokiem, etykietą czy środkiem wychowawczym. Uczniowie powinni rozumieć oceny jako oszacowanie poziomu osiągnięć, które jest pomocne w samoregulacji ich wysiłku³⁶.

³⁶ B. Niemierko, *Jak pomagać (a nie szkodzić) uczniom ocenianiem szkolnym*, Sopot 2018, s. 41.

Rola nauczyciela

Po zapoznaniu się z przykładowymi statutami oraz z uwagami wpisywanymi przez nauczycieli do dziennika, zauważono, że we współczesnej szkole doszło do zmiany roli nauczyciela. Obliczanie punktów, wyliczanie średnich, tworzenie tabeli z dokładnym zestawieniem jak największej liczby przewinień, które uczeń może popełnić (tak, aby za każde ewentualne zachowanie znalazły się punkty w statucie) zwiększyło biurokrację, która często zastępuje albo wręcz utrudnia wcześniejsze relacje nauczyciel – uczeń. Praca nauczyciela coraz częściej w wielu aspektach przypomina pracę księgowych czy policjanta wypisującego mandat. Mimo że w rozmowie z nauczycielami wielokrotnie pojawia się temat związany z podmiotowym traktowaniem uczniów zamiast zwróceniem uwagi na jego potrzeby, przeżycia i problemy, to jednak taki system oceniania jest z tym sprzeczny. Nie można zapomnieć, że nauczanie to dialog pomiędzy wychowawcą i wychowanymi, a nie sumą czy różnicą punktów.

Z drugiej jednak strony szkolne przepisy zobowiązują nauczyciela do oceniania, które nie wzbudzi niepewności zarówno wśród uczniów, jak i ich rodziców. System punktowy jest rozwiązaniem często występujących konfliktów. Już sam zapis w statucie szkoły, nakładający obowiązek na nauczyciela systematycznego wpisywania uwag dodatnich i ujemnych dotyczących zachowania ucznia, uniemożliwia inne podejście. Nawijając do przemocy wywieranej na nauczyciela przez rodziców, liczba wpisanych uwag, określanie wagi każdej oceny czy też skrupulatne obliczanie średniej uzasadniająca wystawioną ocenę czy opinię nauczyciela, jest wręcz niepodważalnym dowodem w sprawie w razie skargi rodziców. Tylko gdzie w tych obliczeniach i zapisach statutowych jest człowiek – nasz uczeń?

Zakończenie

Statut jest najważniejszym dokumentem wewnątrzszkolnym, który reguluje życie szkoły i zawiera informacje dotyczące wszystkich dziedzin działalności placówki. Oprócz podstawowych informacji, takich jak nazwa szkoły, numer porządkowy i imię (jeśli szkoła takowe posiada), siedziba szkoły i informacje dotyczące organu prowadzącego, statut szkoły określa także cele i zadania, a także sposób organizacji szkoły. Ważnym rozdziałem każdego statutu są informacje o prawach i obowiązkach uczniów oraz o systemie funkcjonujących kar i nagród. W związku z tym, że statut jest najważniejszym dokumentem obowiązującym całą społeczność szkolną, istotne jest zadbanie o to, by dokument ten był opracowany rzetelnie i jednoznacznie określał reguły obowiązujące w szkole. W przeciwnym wypadku dokument ten jest niewystarczającym zabezpieczeniem przed krzywdzeniem uczniów w szkole, stoso-

waniem wobec uczniów przemocy, w istocie będącej wyrazem bezradności, nienawiści lub stereotypów³⁷.

Szkoła jest przestrzenią przemocy psychicznej, strukturalnej i symbolicznej. Z jednej strony wypełnianie obowiązków ucznia jest bardzo istotne dla sprawnego funkcjonowania instytucji i szkolnej rzeczywistości. Jednakże bierne poddanie się cudzej kontroli, która bardzo często jest nadmierna, wypacza osobowość, zniekształca rozumienie świata, czyniąc z przemocy immanentną cechą. Stałe i niezmiennie rygor, które uczniowie muszą przestrzegać, ciągle kary nakładane za najmniejsze przewinienia w połączeniu przemęceniem dzieci pozbawionych zrozumienia i indywidualnego podejścia rodzi liczne konflikty oraz budzi niechęć. Rozwój i normalne funkcjonowanie osobowości dzieci są nie do pogodzenia z ciągłą kontrolą, przymusem czy przemocą, gdyż wykluczają one autonomię. W szkole przemoc negatywnie wpływa na praktykę wychowawczą i niszczy jej rezultaty. Staje się ona bardzo poważnym problemem wówczas, gdy w prawie oświatowym znajduje swoją legitymizację.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Bourdieu P., *The logic of practice*, Cambridge 1990.
- Chylewska-Barakat L., Barakat M., *Nie ma magicznych recept przeciw przemocy*, „Edukacja i Dialog” 2001, nr 3.
- Dąbrowska-Bąk M., *Przemoc w stosunkach wychowawczych szkoły*, [w:] J. Mikulska (red.), *Psychologia rozwiązywania problemów szkoły*, Poznań 2001.
- Dąbrowska-Bąk M., *Przemoc w szkole*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1987, nr 2(124).
- Dymek-Balcerek K., *Przemoc w szkole – między lękiem a nadzieją*, [w:] K. Dymek-Balcerek (red.), *Patologie zachowań społecznych – rzeczywistość przelotów wieków XX i XXI*, Radom 2000.
- Filipiuk M., *Problem przemocy w szkole a organ prowadzący szkoły na przykładzie powiatu bialskiego*, Warszawa 2014.
- Flick U., *Jakość w badaniach jakościowych*, Warszawa 2011.
- Jeżowski A.J., *Statut konstytucją szkoły*, Wrocław 2017.
- Klus-Stańska D., *Konstruowanie wiedzy w szkole*, Olsztyn 2000.
- Klus-Stańska D., *Paradygmaty dydaktyki. Myśleć teorią o praktyce*, Warszawa 2018.
- Komorowski T., *Prawo oświatowe w praktyce: poradnik dla nauczycieli i kadry kierowniczej oświaty*, Poznań 1999.
- Kwieciński Z., *Przedmowa*, [w:] Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 2, Kraków 2011.
- Leśniak B., *Formy przemocy wśród gimnazjalistów w opinii uczniów i ich nauczycieli*, [w:] D. Rode (red.), *Problemy jednostki i rodziny w obszarze stosowania prawa. Aspekty psychologiczne*, Warszawa 2016.
- Majchrzyk Z., *Nieletni, młodociany, dorośli zabójcy i mordercy*, Warszawa 2004.

³⁷ I. Obuchowska, op. cit., s. 28.

- Miles M.B., Huberman A.M., *Analiza danych jakościowych*, Białystok 2000.
- Niemierko B., *Jak pomagać (a nie szkodzić) uczniom ocenianiem szkolnym*, Sopot 2018.
- Obuchowska I., *Przemoc w wychowaniu*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1989, nr 4(134).
- Ostrowska K., Surzykiewicz J., *Zachowania agresywne w szkole. Badania porównawcze 1997 i 2003*, Warszawa 2005.
- Pospiszyl I., *Patologie społeczne, resocjalizacja*, Warszawa 2008.
- Śliwerski B., *Program wychowawczy szkoły*, Warszawa 2001.
- Śliwerski B., T. Szkudlarek T., *Wyzwania pedagogiki krytycznej i antypedagogiki*, Kraków 1991.
- Woroniecki J., *W szkole wychowania: teksty wybrane*. Lublin 2008.

Źródła prawa

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej uchwalona 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 ze zm.).
- Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r., Nr 120, poz. 526).
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka przyjęta i proklamowana rezolucją Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III) 10 grudnia 1948 r.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół (Dz.U. z 2001 r., Nr 61, poz. 624 ze zm.).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół (Dz.U. 1991 r., Nr 95, poz. 425).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1280).
- Ustawa Karta nauczyciela z dnia 26 stycznia 1982 r. (Dz.U. z 2019 r., poz. 2215).
- Ustawa o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 r. (Dz.U. z 2020 r., poz. 1327).
- Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe (Dz.U. z 2017 r., poz. 59).

Inne źródła

- <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1959.html>.
- Sikora K., *Jak się ubrać na oficjalną uroczystość? „W szkołach jest coraz gorzej” – głębokie dekolty, mini, kwieciste koszule*, <https://natemat.pl/21133,jak-sie-ubrac-na-oficjalna-uroczystosc-w-szkolach-jest-coraz-gorzej-glebokie-dekolty-mini-kwieciste-koszule>.

Statute of Polish schools – legitimacy of students’ law or violence against them

Summary

The main issue addressed in this paper is a statute of Polish schools as a document in which students’ rights and violence are described, also according

to them. Nowadays, there are many research connected to the violence in schools, however, these research are mostly focused on the violence between pupils or students. What about violence which is present in formal documents describing school's rules and law? As an example, I would like to present some points from the school's statute connected with students' rights and responsibilities as well as system of penalties and prizes.

Key words: violence, school legislation, school statute.